

ЗИНОВІЙ КНИШ

СПРАВА СХІДНІХ ТОРГІВ
У ЛЬВОВІ

СРІБНА СУРМА

Торонто

СРІБНА СУРМА

Збірник III.

ЗИНОВІЙ КНИШ

СПРАВА СХІДНІХ ТОРГІВ
У ЛЬВОВІ

diasporiana.org.ua

СРІБНА СУРМА

ТОРОНТО

Автор застерігає собі всі права.

Друкарня "КИЇВ", 686 Річмонд вул.
Торонто, Онт. 1965

ПЕРЕДМОВА

Цей третій випуск «Срібної Сурми» в первісному пляні подуманий був як десятий або одинадцятий з черги. Але матеріяли до перших років діяльності Української Військової Організації збираються поволі і з трудом, а від появи останнього збірника минув уже повний рік, тож я рішився не притримуватися точно хронологічної черговости і дати тим часом читачам у руки цей збірник. Матеріяли до нього давно вже були зібрані й опрацьовані та ждали тільки на свій час.

Зацікавлення «Срібною Сурмою» не маліє і я дістаю багато листів від її читачів. Разом з тим напливають і дрібні пожертви на її Видавничий Фонд, список жертводавців, як завжди, знайдете на кінці книжки. Одначе не вистачають вони, щоб покрити кошти цілого видання, і черговий збірник, що відноситься до періоду, коли Крайовим Комендантом УВО у Львові був полк. Андрій Мельник, зможе вийти тільки тоді, коли надсилані пожертви досягнуть потрібної на видання книжки висоти.

Ще раз прошу всіх читачів і прихильників «Срібної Сурми» надсилати свої спогади, інформації документи й матеріяли до діяння Української Військової Організації. Час пливе, ці речі затираються в пам'яті, а коли сучасне покоління не подбає про їхнє збереження — ніколи вже неможна буде того направити.

Зиновій Книш

БОМБИ У ЛЬВОВІ

В суботу дня 7 вересня 1929 року випав гарний і соняшний день у Львові. В місті помітний був збільшений рух і метушня — минули вакації, всі верталися до Львова: військо з літніх маневрів, шкільна молодь і вчителі до науки, урядовці до своїх бюр, студенти до університету. До того саме відбувалися у Львові «Східні Торги» — торговельно-промислова вистава — і під неділю приїздили туди цікаві глядачі з провінції, переважно поляки.

Коли б якийсь чужинець проходжувався тоді вулицями міста Львова, і на думку йому не прийшло б, що під цією зовнішньою покришкою веселости і безжурної метушливості тліє іскра, з якої колись розгориться кривава заграва пожеж, а вже й тепер тут і там досвідне око могло б побачити тоненькі стовпці диму, що хоч і не затемнювали ще горизонту, та все ж таки курилися...

Але хоч гарно й погідно зачався цей суботнішній день 7 вересня 1929 року, то кінець його затьмарився і сколихнув місто тривожними вістками. Пополудні на хіднику вулиці, що вела до Стрийського Парку, проходжі бачили, як вибухла петарда чи може й бомба в руках якогось молодого хлопця. Счинився рух, з'явилася поліція, якої ніколи не бракувало на вулицях Львова, і кудись забрала того юнака. Ніхто не знав, у чому діло, але на місто лягла атмосфера неспокою.

Не встигла ще ця вістка оббігти місто, як на головному залізничному двірці далися чути нові вибухи. Алярмові сирени пожежної сторожі казали

здогадуватися, що вибух там вогонь. Серед подорожніх, що з'їжджалися до Львова, чи виїжджали з нього до підміських околиць, счинилася паніка.

Тільки погашено пожежу на двірці і публіка ще губилася в здогадах, яка була її причина, а вже потряс містом новий вибух — цим разом по противній стороні, на площі «Східніх Торгів». Що сталося? Ніхто не вмів дати відповіді. За давньою традицією, коли зайшли якісь несподівані події, львівські газети випускали надзвичайні видання і рознощики газет вигукували по вулицях сенсаційні наголовки. Нічого подібного не було цим разом і публіка лягала спати в непевності, чи це тільки нещасливі випадки, чи криється за тим чиясь рука. Як на те, на другий день була неділя, коли газети не виходили, і аж у понеділок вранці ранішні часописи кинули світло на таємничі вибухи з минулої суботи.

Українська громадськість у Львові і на провінції довідалася про те з повідомлення своєї преси. На жаль українська преса мусіла бути в таких справах дуже обережна, з двояких причин: найперше, щоб не навести поліції на якийсь слід, і далі, щоб захоронити себе перед конфіскаціями, що руйнували український видавничий рух. Тому здебільша передавала вона ці вістки за повідомленнями інших газет, головню жидівських, що намагалися в справах українсько-польських взаємин зберігати об'єктивність.

«Новий Час» у ч. 100/709 з дня 11 вересня 1929 року ось так інформував про те українську публіку:

«Бомби у Львові. — Знищення бюр дирекції Східніх Торгів. — Небезпечна пожежа на головному двірці. — Для кого була призначена бомба при вул. Понятовського? — Бомби в Стрийському Парку. —

Вибух у льокалі дирекції Східніх Торгів.

«Хвіля»¹⁾ з 9-го вересня ц. р. доносить: «Гродське Староство подає до відома, що дня 7 ц. м. о год. 21.30 невідомий справник кинув бомбу до дирекції Східніх Торгів на площі Східніх Торгів.

Бомба, експлюдуючи, здемолювала внутрішнє урядження будинку і важко поранила урядничку дирекції Східніх Торгів, Марію Штрайтівну, котру Швидка Допомога перевезла до лічниці.²⁾

Контрольор Романовскі, що знаходився в цей час у будинку, легко поранений.

Справник, помимо сейчасової поліційної погоні, користаючи з темноти і густих корчів, успів утекти.

Слідство ведеться.»

Вибухові матеріяли при вул. Понятовського

«Біля год. 14.30 на хіднику при вул. Понятовського вибух якийсь предмет у руках мимойдучого молодого чоловіка. Справником вибуху є гімназіяльний екстерніст³⁾ Михайло Терещук, що в хвилині вибуху вспів кинути пакет на землю і завдяки тому лише легко попарився. Поліція придержала Терещука в цілях слідства, бо саме на хвилю перед вибухом переїхала вулицею група авт з міністром Квятковскім і воеводою Голуховскім на чолі, що верталися з торжества відкриття Східніх Торгів.

¹⁾ Львівський жидівський щоденник у польській мові.

²⁾ Зберігаємо мову оригіналу, тільки правопис достосовуємо до сучасних вимог.

³⁾ Гімназіяльний учень, що вчився приватно вдома і тільки іспити здавав у школі.

Значить постало підозріння, що Терещук міг мати намір урядити якусь маніфестацію при допомозі вибухових матеріалів.»

Стільки «Хвіля».

«Львовські Кур'єр Поранни» з дня 10 вересня ц. р. подає, що «слідство ствердило, наче б бомба при вул. Понятовського не випала з рук арештованому Терещукові, тільки, що вона лежала вже на вулиці, а вибухла в тій самій хвилині, коли Терещук проходив вулицею і зігнувся, щоб побачити, що це лежить на хіднику».

Пожежа на головному дворці

«Хвіля» з 9 вересня ц. р. подає: «Біля 4 год. в зберігальні на головному дворці наступили три вибухи. Викликало це зрозумілий переполох, а коли виявилось, що справа не є така грізна, товпи людей оточили будинок, допитуючися, що сталося. Зберігальня почала горіти. По тридцяти хвилинах пожежна сторожа погасила вогонь. Виявилось, що згоріли пакунки, віддані до зберігальні. Пожежа постала або в наслідок короткого злучення току,⁴⁾ або з причини недокурка цигарки, від котрого вибух денатурат,⁵⁾ переховуваний у котромусь з пакунків. Один з функціонерів пожежної сторожі під час рятувкової акції натрапив на великого вужа, котрий видістався з якогось кювета і згинув у вогні. Згоріло 25 пакунків.»

«Львовські Кур'єр Поранни» з 10 ц. м. подає, що після краківської преси причиною пожежі була пекельна машина, захована в одній з ваз. Рівнож раннім ранком у суботу невідомі

⁴⁾ Полонізм. Має бути: електричний струм.

⁵⁾ Деревний спирт.

справники підтягли коло головного двірця два телеграфічні стовпи, на котрих був розвішений транспарент Східніх Торгів. Стовпи звалилися.

Бомби в Стрийському Парку

Польські часописи повідомляють: в суботу ввечері прохожі в Стрийському Парку запримітили якийсь блиск, що заяснів серед корчів. Візвали поліцію, що забезпечила доступ. Виявилося, що хтось кинув між корчі самодіяльну пального бомбу, яка вибухла без детонації. Бомба сконструйована була так, що після вибуху мусіла запалювати все, що було в її безпосередній близькості. Піротехнік усунув бомбу і вона не заподіяла нікому шкоди. Слідство виявило, що це діло УВО, з якої рамени вийшла бомба, пущена на землю Терещуком, і бомба, що знищила бюро дирекції Східніх Торгів.»

В тих газетніх повідомленнях знайшли своє підтвердження глухі вісті, що від двох днів уже кружляли по Львові, а саме, що всі ті вибухи є пов'язаною в одну цілість демонстрацією Української Військової Організації проти влаштування у Львові, столиці Західньої України, «Східніх Торгів» з політичною метою. Польська преса переповнена була вістками про атентат і політичними коментарями до нього. Для прикладу подаємо тут кілька її зразків:

«**Кур'єр Поранни**» з 10 вересня 1929 року: «Ішлося чейже не про що інше, як про використання побуту офіційних осіб і послів французького парламенту для зазначення, що Організація Військова Українців живе і дає про себе такий крикливий знак життя. У димах бомб, зойках ранених і знищенні того, що має свідчити перед заграничними гостями про нашу силу й господарську вартість, намірено дати Європі

свідомство якогось забурення, що існує в цій частині краю, постійного кипіння і т. і.»

«Газета Варшавська» з дня 9 вересня 1929 року: «Кривавий замах, виконаний в суботу на «Таргах Всьодніх», пожежа на головному двірці і зловлення українського екстерніста Терещука, якому в хвилі зближення авт міністра Квятковського і воеводи Голуховського експлюдував якийсь предмет у руках, здається відкривають нову серію бойових виступів у «Східній Малополющі». Політичний характер замаху не підлягає хіба сумнівам, коли зважимо, що в тім дні були у Львові французькі парламентаристи, прогулька німецьких журналістів, японський посол і багато інших закордонних гостей. Видно, цей день узнали українські революційні організації за найбільш відповідний для викликання нової демонстрації, що могла б відбитися голосним відгомном на меншестевій дебаті в Женеві.»

«Львовські Кур'єр Поранни» з 11 вересня: «Ціль замахів українських терористів є ясна: ішлося їм про викликання враження на перебуваючих у Львові французах і японцях, ішлося їм далі про те, щоб відгомін бомб дійшов до Женеви, де Штреземан⁹⁾ є герольдом опіки над меншостями в Польщі, вкінці могло їм ітися про заколочення перебігу «Таргуф Всьодніх» і «Свята Польських міст.»

«Кур'єр Познаньські» ч. 418: «Вістка про злочинні замаху українців у Львові, виконані в дні відкриття «Таргуф Всьодніх», викликала потрясаюче враження в цілій Польщі. Ще раз показалося ясно й виразно, що дорогий кожному

⁹⁾ Німецький міністер заграничних справ у тому часі.

польському серцю геройський город «Орльонт Львовських» і взагалі ціла Червенська Земля є підмінована ворожими польській державі елементами, що намагаються за всяку ціну підбудити проти Польщі маси «русского люду» і викликати в краю стан революційного кипіння».

«Ілюстровани Кур'єр Краковські» з 11 вересня: «Вістка про цю нечувану, кров'ю невинних жертв сплямлену провокацію, блискавкою рознеслася по цілій Польщі, викликаючи всюди відрух обурення, гніву і здивування. Спакоемці традицій проклятої пам'яті Гонти й Залізняка бомбами, пожежою і гайдамацьким ножом пориваються на маєстат і цілість великої держави. Львівські події це тільки одне звено в тім ланцюгові замахів, убивств, підпалів та інших актів саботажів, що в останніх роках має за собою УВО. Злочинці вибрали добрий час для виконання свого огидного вчинку. «Таргі Вскодне», що громадають гостей майже з цілого світу, то наочний доказ польської культурної й економічної сили на Сході, доказ її розвитку і щораз більше зростаючого значення. Виконавці замаху гуком бомб хочуть звернути світові увагою, що чейже в «Східній Малопольщі» нема спокою та що там існують елементи, що не визнають нинішнього стану.»⁷⁾

Одначе все те були голоси розшалілої в шовіністичній люті польської преси. Без ніякого сумніву постачали їй вістки польські поліційні і прокурорські органи, одначе ані з польського ані тим паче з українського боку в перших днях не складено було в тій справі ніяких офіційних заяв. Щойно по двох тиж-

⁷⁾ Цитовано за "Сурмою", ч. 10 (25), стор. 6.: "Ляцька преса про замах на Таргі Вскодне".

нях, коли вийшло з друку чергове число пресового органу Української Військової Організації, «Сурми» — а до краю напіло воно нелегальним шляхом аж під кінець вересня або може навіть і з початком жовтня, — Українська Військова Організація зайняла своє становище до справи атентату на Східні Торги у вступній статті п. н. «Бомби впали знову...»:

«Це не вперше падають бомби у Львові. Вже не раз у вересні пронизали воздух вибухи і стріли, а відгомін їх відбився широко в світі, викликаючи радість українців, скаженість ляхів і здивування та настороження чужинців. Бо стріли ці, — це пригад недавньої визвольної боротьби української нації, що зірвалась до вільного життя; це протест її перед цілим світом проти нового насильства над нею, проти брутального поневолення великого європейського народу в часі, коли навіть кольорові народи Африки й Азії дістають належні їм права на національний розвиток; це заповідь нової воєнної хуртовини, в часі якої поневолений нарід залізом і кров'ю пімститься на своїх гнобителях та відновить свою державу.

Завзявся клятий лях! Йому мало того, що розсівся на чужих землях, які його живлять, які прокормлюють сотки тисяч його війська, поліції та урядовців, з яких стягає податки і рекрута, які заселює мазурами, які польонізує тисячами шкіл і костелів та сотками тисяч польських зайдів, які експлуатує з лісів, підземних мінеральних дібр і витискає з них останні соки! Він узявся ще провокувати, морально знущатися і насміватися над народом, в якого хату вліз і якого зробив своїм невільником. Він видумав «Таргі Вєходне»!

Жебрацький нарід, що з голоду здох би на своїй пісковій землі, який живе мов паразит з

чужого, загарбавши українські, білоруські, литовські, німецькі і навіть чеські землі, а з ними плодючий чорнозем і управні поля, безмежні ліси, багаті джерела нафти, найбільшу середньоевропейську панву заліза й вугілля; нарід, що вже вневдовзі буде покараний за свої злочини і перед яким, як перед брудним паразитом і покараним злодієм замкнуться двері всіх держав, який уже сьогодні, крім краденого добра, експортує в світ ославлених польських злодіїв — цей нарід малпує заможні, економічно стабілізовані й самовистачальні народи, утворюючи шопку,⁸⁾ що її назвав «Таргі Всьходне».

Та це не тільки малпування! Ляхам не йдеться про економічне значення цієї «шопки», бо до неї грубо доплачують. Яке може бути економічне значення торгів у серці хліборобської країни, ожебраченої наїздниками, завдяки яким вона не може розвинути господарсько, зокрема промислово? «Таргі Всьходне», устроювані в столиці Західньої України — у Львові — мають показати своїм і чужинцям «польськість Львова», «вірність Малополющі», доказати, що тут «польська земля» і «польський люд», що тут усе спокійно і достатньо.

І власне тому падають бомби з українських рук! Це голосний протест правдивого власника цієї землі! Один стріл, один вибух вистарчає, щоб заперечити і «польськість Львова» і «вірність Малополющі» і «польський люд» — «польську землю» і «достаток» і «спокій»!!!

«Таргі Всьходне» потерпіли вже економічний крах. Вони мусять потерпіти і крах політичний! Колись приїжджали на них ляцькі президенти держави, однак заперестали: відстраши-

⁸⁾ Польонізм, означає несерйозне підприємства, блахман.

ли їх револьверові кулі й вибухи бомб. Ще приїжджають ляхські міністри й чужинці. Але й ці перестануть приїжджати. Про те ми постараємося!

Арешти? Нові жертви? Ні арешти, ні тюрма, ні смерть нас від того не відстрашать! На сім мільйонів українського населення Західньої України ще багато таких, що не стерплять, щоб цілому народові плювати в лице, що соромляться за цілий нарід, що мають національну честь і зуміють дати заслужену відповідь наїздникові за цілий нарід. Краще не жити на волі, краще взагалі не жити, ніж бачити сім мільйонів мовчазних баранів, що їх ведуть на заріз!

«Таргі Виходне» перестануть існувати! За те ми клянемося!.. За ними піде в слушний час увесь польський режим та їх панування. Перший підніс руку Федак,⁹⁾ не дбаючи про свою волю й життя. За ним пішли інші. Багато їх ще чекає, щоб і своє слово сказати!..¹⁰⁾

Тепер уже кожному було ясно, що Українська Військова Організація знову дала про себе знати, протестуючи бомбами проти Східніх Торгів у Львові, щоб звернути увагу світу на факт, що український нарід у Галичині не погодився з польською державністю на своїх землях і не перестав проти того боротися.

⁹⁾ Про атентат Степана Федака на маршала Йосипа Пілсудского і львівського воеводу Грабовского див. збірник ч. 2 "Срібної Сурми" п. н. "Початки УВО в Галичині".

¹⁰⁾ "Сурма", ч. 9 (24), вересень 1929 року.

II.

АТЕНТАТ — ПІДГОТОВА І ВИКОНАННЯ

В травні 1929 року приїхав тайком до Львова Омелян Сенік-Грибівський, член Начальної Команди УВО. Діяльність Української Військової Організації, після бурхливої осени 1928 року, притихла на якийсь час. Її Крайовий Комендант, полк. Роман Сушко-Сич, арештований після листопадових демонстрацій 1928 року, просидів шість місяців у слідстві і нещодавно вийшов на волю. За ним пильно стежила поліція, слідила кожний його крок і було ясне, що він повністю спаралізований у своїх рухах, ні з ким не може контактуватися, нічого не може робити і мусить на якийсь час зовсім відсунутися від революційної діяльності, щоб приспати чуйність польської поліції.

Бойовий Референт Крайової Команди УВО, Роман Барановський, захворів на груди і на доручення лікаря д-ра Богдана Барвінського мусів покинути всю роботу й лікувати туберкульозу. До того, поміж ним і Крайовим Комендантом Сичем не було доброї співпраці.

Заступник Бойового Референта Крайової Команди УВО і її підреферент для справ експропріацій, Зиновій Книш-Ренс, сидів у львівських Бригідках, арештований у березні 1929 року, в зв'язку зо справою Ярослава Любовича і Романа Мицика за напад на поштаря при вул. Городецькій у Львові. Його випущено зо слідства 6 червня 1929 року, але поліція так ставала йому на п'яти, що просто неможливо було йому з кимнебудь стрічатися. Сяку-

таку вільність рухів мав тільки третій член керівного складу Бойового Реферату, Володимир Гуртак.

В такій ситуації Начальна Команда УВО відрядила до Львова Омеляна Сеника-Грибівського, щоб реорганізувати Бойовий Реферат. негайно він скомунікувався з Романом Барановським і Гуртаком, а пізніше і з Ренсом. Ніколи не вийшло на яву, що і як говорив він тоді з Романом Барановським-Рибак, але в висліді тієї розмови наказав він Гуртакові і Ренсові припинити організаційні контакти з Рибак, мотивуючи це тим, що Рибак хворий, потребує спокою для своїх нервів і лікування грудей, можливо, що йому треба буде покинути край і виїхати за границю.¹⁾

Ренсові недоцільно було сидіти у Львові і тягати за собою поліційних агентів. Йому доручено покинути Львів під претекстом потреби відпочинку після тримісячної тюрми. Він мав поїхати до свого рідного міста Коломиї, там підготуватися до свого останнього правничого іспиту, а водночас організувати два вишкільні табори УВО: один для бойовиків у Жаб'юму і другий для дівчат у горах між Микуличином і Березовом. Викладачами до тих таборів приділено Михайла Колодзінського-Гузаря для військових і технічних, Ярослава Барановського-Оскаря для ідеологічних і політичних справ. Тиждень пізніше Ренс залишив Львів.

¹⁾ В останньому побаченні з Ренсом на Личаківському цвинтарі у Львові, Сеник звертав увагу на сильно поденерований стан Романа Барановського. Це, на його думку, дуже могло зашкодити організації, якби Рибак далі мав вести Бойовий Реферат. Однак вже в тій розмові можна було відчуті нотки недовіря до Рибак. Інстинкт остерігав Сеника вже тоді.

З документів самбірського процесу 1934 року за вбивство Тадеуша Голуфка, де на лаві обвинувачених засідав

З Гуртаком сконтактувався Сенік через Нусю Чемеринську, пізніше одружену Барановську.²⁾ Гуртак підшукав йому конспіративну квартиру найперше на Знесінні, в одного з тамошніх членів УВО, Володимира Махницького. Але з уваги на те, що плянувалася участь знесінської групи УВО в задуманій акції, Сенік скоро звідти вибрався до дуже добре і зручно положеної квартири при вул. Владислава Варненьчика недалеко від Личаківського цвинтаря. Жив там вислужений залізничний урядовець зо Станиславова, німець з походження, Люстіг. Його дружина доводилася якоюсь родичкою Гуртакові. Була вона українка з роду і всі свої п'ятеро дочок виховала в патріотичному українському дусі. Найрухливіша з них була середуша, Вірка, студентка права львівського університету. Родина Люстігів щойно недавно поселилася у Львові і дівчата ще мало були знані на львівському ґрунті, а ще зовсім нічого не було відомо про них львівській поліції. Можливо, здогадувалися вони, що новий їх мешканець — якась таємнича фігура, бо Гуртак їм нічого не розкривав, тільки загальними словами поручив його Вірці Люстіг під опіку. Сенік замешкав там під назвищем Урбанський і жилося йому, як у Бога за дверима. В зустрічах з членами УВО послугувався псевдом Урбан. Звідти всього кілька кроків до Личаківського цвинтаря, а з другого боку — Кайзервальд і далі за ним Високий Замок, все те ідеаль-

також Роман Барановський, а зокрема з зізнань поліційного комісара Казимира Білевіча та воєвідського знавця українських справ Казимира Івахова, що зізнавали там як свідки, виходило б, що десь саме в тому часі Роман Барановський зголосився до комісара Чеховського у Львові та запропонував йому свої послуги, як поліційний конфідент. Щодо того — думки поділені. Деякі позначки вказували б на те, що Роман Барановський інформував польську поліцію вже в бе-

ні місця для конспіративних зустрічей чи то вдень чи нічною порою.

Цілий місяць проводив Урбан на розмовах з різними людьми, часто кудись виїжджав, до провінційних галицьких міст. Гуртакові теж казав виїхати зо Львова на кілька тижнів, щоб не звертати на себе уваги львівської поліції. Гуртак поїхав наперед до Коломиї, а потім до Яремча над Прутом, ждучи на виклик Сеника.

Цей виклик прийшов у перших днях серпня і Гуртак негайно поїхав до Львова та замешкав у звичайній своїй кімнаті в Академічному Домі при вул. Супінського ч. 21. Ще того самого дня скотактувався він з Урбаном і цей повідомив його, що настав час для УВО виступити з якоюсь більшою демонстраційною акцією. Його вибір упав на Східні Торги, що мали відбутися на другий місяць. Польська преса вже тепер широко про те розписувалася, заповідала участь у них заграничних гостей не тільки з торговельних кіл, але і з політичного світа — якраз добра нагода для УВО заманіфестувати ворожість галицьких українців до Польщі. Урбан мав уже готовий вироблений плян атентату, вияснив його Гуртакові, а потім обидва разом їздили вони на площу Східніх Торгів оглядати об'єкти, куди мали бути пізніше підложені розривно-вибухові і пальні бомби. Плян виглядав так:

У головному павільйоні, де мало відбутися святочне відкриття в приявності міністра торгівлі і

резні 1929 року, а дехто відсуває це ще далі назад, аж до весни 1928 року, коли то Романа Барановського передчасно випущено з тюрми, дарувавши йому одну третину кари. Він був засуджений на три роки.

²⁾ Вийшла пізніше заміж за Ярослава Барановського. В УВО у Львові в той час була znana під псевдонімом "Качечка".

промислу з Варшави та інших польських достойників — підложити вибухово-запальну бомбу, обраховану на сильний гук і вогонь, але не на велику розривну силу. В кількох інших місцях, де можна було сподіватися більшої кількості глядачів — підкласти запальні бомби. На головному дворці, куди з'їжджалися заграничні і позальвівські польські гості та відвідувачі Східніх Торгів — спричинити пожежу.

Був це гарячий вакаційний час, багато людей, між ними і членів УВО, повиїздили зо Львова і Гуртак станув перед завданням, звідки і яких людей підібрати до тієї акції для виконання наміченого пляну. Рішився він до того вжити знесінську групу. Складалася вона переважно з людей, що з діда прадіда жили на Знесінні, були зв'язані з ним своїм життям і працею, тому нікуди не виїздили, хіба на короткі вакаційні прогульки. До УВО підобрано їх якого півтора року з того часу, за старанням членки УВО Стефи Шушкевич, що теж там жила. Батько її був завзятий поляк, такими ж польськими патріотами були її брати. Але мати була українка і потягнула дочку за собою, виховувала в українському дусі, віддавала на науку до гімназії Сестер Василіянок у Львові, а звідти вже згодом знайшла вона шлях до УВО. Був це час, коли УВО щораз більше переходила з бойової на політичну роботу, а крім того почала тоді ставити свої перші кроки новопостала Організація Українських Націоналістів. Знесінську групу зосереджено в Читальні «Просвіти» на Знесінні, Шушкевичівна займала там якийсь пост і вона то разом з представницею місцевого Відділу «Союзу Українок» заангажували на диригента хору при Читальні «Просвіти» Тараса Крушельницького, в тому часі теж члена УВО. Йому доручено переводити з тими членами найперше загально-освідомний, а потім ідеологічно-політичний вишкіл.

Гуртак вибрав до акції знесінську групу з двох причин. По-перше, вона була під рукою, кожної хвилини до диспозиції, не треба було витратити часу, щоб вибирувати розкиданих по місті інших членів УВО, або стягати їх з провінції, що отримане було з коштами й обов'язком забезпечувати їх конспіративними квартирами. По-друге, саме завдання було надзвичайно легке, не вимагало майже ніякого ризику і не потрібно було до нього попередньої бойової заправки. Все, чого вимагалося від тих людей, це перебрати готові вже й запаковані бомби і петарди та підкласти їх у визначених місцях, без більшої небезпеки для себе.

Авже ж, не могли вони бути тільки сліпими виконавцями, їх мусів Гуртак наперед відповідно поінструювати, вияснити, в чому справа і на чому полягає їхнє завдання та яка за те відповідальність. Поза принагідними зустрічами на Високому Замкові, на Кайзервальді чи на Личаківському цвинтарі, Гуртак мусів контактуватися з ними також в Академічному Домі, інакше йому просто не вистачило б часу бігати по Львові. Щоправда, Академічний Дім був завжди підозрілий в очах польської поліції і майже постійно стояв під її наглядом, але з другого боку саме тому дуже зручно було там стрічатися з людьми. Не зважаючи на вакаційний час, завжди жили там якісь студенти, що підготовлялися до своїх іспитів, або ходили на різні вакаційні курси. Кожного дня був там чималий рух, одні люди приходили, другі відходили. Для постійних мешканців діяла студентська харчівня, де й інші час-до-часу приходили пообідати і серед того нетрудно було згубитися кільком людям. Гуртак розголосив скрізь, що він підготовляється до іспитів у осінньому реченці, завжди носився з течкою, повною всяких скриптів і підручників, і навіть, якщо були б тоді в Акаде-

мічному Домі якісь поліційні конфіденти, його присутність там була зрозуміла й оправдана.

На зв'язкового обрав собі Гуртак Романа Біду. Був це жвавий хлопець, уродженець Львова чи пак вихованець своерідної львівської атмосфери. Дуже добре знав місто і знаменито говорив по-польськи, а при тому визначався спритом і меткістю. З якихсь причин не вдалося йому скінчити гімназії і він так крутився по Львові, не рішився ще, що з собою зробити, чи далі вчитися, чи шукати якоїсь праці. Як багато інших йому подібних юнаків, перейнявся він романтикою УВО, особливо після пам'ятної листопадової маніфестації під церквою св. Юра у Львові в 1928 році, цілим серцем і душею пірнув у дрібну роботу УВО і мріяв про те, щоб узяти участь у якійсь сенсаційній акції.

Біда приводив і відводив людей до Гуртака, виконував усі дрібні доручення, зв'язані з підготовкою атентату на Східні Торги, як повідомлення, закупи всяких дрібниць, переносування матеріялів, оглядини й обсервації об'єктів і т. п. Своєю поставою надавався до того, був середнього росту і не впадав в очі, поза тим, що мав трохи рудувате волосся і ходив у ясному, майже білому порохівнику, що в дальшому трагічно відбилосся на його долі.

Гуртак був дуже обережний. Ніколи не приймав нікого в своїй власній кімнаті. Для тих цілей користувався він вільною кімнатою на першому поверсі, в коридорі наліво від сходової клітки, перші двері направо. В кімнаті говорив з людьми так, щоб були вони до нього обернені задом і не могли його бачити. Поза тим, чи в Академічному Домі, чи в Стрийському Парку чи на Личаківському цвинтарі визначував він стрічі тільки ввечері. Через те пізніше, в часі поліційного слідства, з цілої знесінської групи пізнав його тільки один-одинокий Михайло Терещук.

Найважливіше завдання — зробити бомби, випробувати їх силу і заготовити відповідний їх запас. Хемічною лабораторією УВО завідував інж. Федір Яцура. На приміщення лябораторії винайняв він невеличке мешкання в т. зв. сутеринах, цебто майже в пивниці, і то майже під самим носом поліції, недалеко вул. Яховича, де містилися поліцейні арешти і бюро політичної слідчої поліції. Ніколи не тримав він там більших запасів вибухових матеріялів. Вони були розміщені невеликими кількостями в різних околицях під Львовом, а також у самому Львові, щоб на випадок «всипи» поліція не могла накласти руку на цілий магазин. Ключі до лябораторії мав тільки інж. Яцура та його зв'язкова помічниця, студентка Оля Волощук. Обидвоє їх тоді не було у Львові. Волощуківна поїхала додому на вакації, а Федір Яцура виїхав до якоїсь праці в Станиславові на місяці липень і серпень. У нього був зв'язок до Романа Барановського, як Бойового Референта. Нічого не знаючи про те, що Урбан відсунув Рибак від Крайової Команди, Федько зголосив Барановському свій намір виїхати на два місяці, щоб заробити трохи грошей, запитувався, чи не буде потрібно його в тому часі у Львові, дістав на те згоду, залишив адресу для контакту і поїхав. Рибак контакту до Яцури не передав і Гуртак не знав, де його шукати.

Були в інж. Яцури два співпрацівники-помічники. Один з них, Юрко Кришталь, пізніший інженер хемії, теж виїхав на вакації, подавши Яцурі адресу, де за ним питатися в разі потреби. Гуртак добре знав Криштала і з товариського і з організаційного життя, але в тому вакаційному часі не міг відшукати до нього контакту.

Залишився другий помічник інж. Яцури, студент львівського університету, що перейшов піротехнічний вишкіл у польському війську. Називаємо його тут «Грицьком», бо мабуть живе він ще десь

у Советському Союзі. Впродовж кількох днів Гуртак розшукав його, спровадив до Львова, забезпечив відповідною квартирою і доручив виготовити запас експльосивних і запальних бомб. На тимчасову лабораторію відпустила одну кімнату на піддашші «Качечка» в своєму мешканні при вул. Кохановського ч. 26, там розташувався «Грицько» і негайно взявся за діло. Як помічник Федька Яцури, мав він доступ до кількох місць, де зберігалися вибухові матеріали, та на лихо не знайшов там усього, що було потрібно. Мусів він поїхати аж до Перемишля, де в одному з магазинів УВО перетримувався запас екразиту й меленіту, що їх члени УВО скуповували від польських військових піротехніків перемиської залоги. Частину того «Грицько» самий перевіз до Львова і ще далеко перед відкриттям Східніх Торгів був готовий зо своєю роботою. Передав запас бомб Гуртакові, а цей порадив йому зникнути зо Львова, щоб не бути в той час на місці атентату, і виробити собі алібі. Бомби розмістив Біда по різних місцях у Львові і тепер не лишилося нічого іншого, як тільки чекати визначеного дня.

Гуртак ще раз обговорив з кожним, хто і що має зробити, і коли вже все було готове, на один день перед відкриттям Східніх Торгів також виїхав зо Львова до Коломиї, щоб не попастися в руки поліції в часі відрухових арештів у перших днях після атентату та рівночасно щоб виробити собі алібі. У Львові залишився тільки Урбан-Сеник, що жив нелегально, і він мав допильнувати остаточного виконання пляну атентату.

Прийшов день 7 вересня. Вранці Роман Біда заніс валізку з запальною речовиною на головний двірець і здепонував у зберігальні. В валізці був годинниковий механізм наставлений на вибух о год. 4 пополудні. Точно щодо секунди прецизійно виконана бомба вибухла, спричинила пожежу в зберігальні і

викликала замішання та переполох серед подорожніх, не загрожуючи нічим життю.

Другу валізку, з сильнішою вибуховою речовиною, мав завезти Роман Біда на площу Східніх Торгів, щоб її, згідно з пляном, підкласти в головному павільйоні. Не було це завдання ані трудне, ані дуже небезпечне, бо безліч людей з торбами, течками і валізками швендялася по виставовій площі. Все ж таки якийсь ризик був: на Східніх Торгах аж кишло від уніформованої і таємної поліції, чистим випадком міг би хтось затримати Біду і тоді діло пропало б. Біда щасливо заїхав з валізкою на місце, висів з трамваю і заніс її на площу Східніх Торгів. З невияснених причин не поставив її відразу в головному павільйоні, зложив її тимчасово в секретаріаті дирекції Східніх Торгів, діставши на те дозвіл уряднички, що там працювала. Мав намір валізку звідти забрати і покласти в головному виставовому павільйоні, одначе до того не дійшло з уваги на несподівану подію, що сталася в міжчасі на вулиці Понятовського, перед одним з входів на площу Східніх Торгів. Тоді вже небезпечно було Біді зголошуватися по валізку. І так вона стояла в секретаріаті Східніх Торгів до вечора, доки сірчаний kwas не перегриз паперової перегородки до запального матеріалу і тоді бомба експлюдувала. Чи то паперова перегородка була за груба, чи kwas за слабій — досить того, що вибух спізнився на кілька годин. Все ж таки, можна сказати, що і ця частина пляну повелася, бо бомба таки вибухла, здемолювала секретаріат і виконала своє демонстраційне призначення.

В міжчасі три члени знесінської групи УВО — Михайло Терещук, Володимир Махницький та Іван Вацик — трьома різними шляхами вирушили в сторону площі Східніх Торгів, кожний з запальною бомбою в формі квадратного пакету в руках, щоб їх підкласти на визначених місцях Східніх Торгів. Ми-

хайло Терещук висів з трамваю на початку вулиці Понятовського й ішов у напрямі до найближчого входу на площу Східних Торгів. Два другі його товариші понесли свої пакети від сторони Стрийського Парку. Коли Терещук був уже недалеко входу, пакет з бомбою почав йому горіти в руках і то з такою швидкістю, що заки він кинув пакет на землю, вогонь уже його попарив. Бомба вибухла за скоро і до сьогодні невідомо, з якої причини. Квас за швидко перегриз паперову перегородку до запального матеріалу, правдоподібно тому, що серед натовпу людей Терещукові трудно було тримати пакет спокійно в руках, через потрясання його і перекладання з руки на руку квас хлюпався в скляній рурці і перегриз перегородку швидше, як було обраховано.

Сталося це в такому місці, що Терещукові неможливо було втікати ні наліво ні направо, хіба здовж вулиці перед себе або назад. Не мав він на те ніяких шансів, миттю схопила б його публіка прохожих. Не лишилося йому нічого іншого, як тільки вдавати, що хтось інший кинув пакет на землю, а він з цікавості схилився, щоб побачити, що це таке, і в тому моменті вибухнув на нього вогонь і попарив його. Не багато це могло йому допомогти, бо ж мусіли його затримати, принаймні на те, щоб списати протокол, а раз уже попався в руки поліції, так пиши пропало!

Махницький і Вацик не донесли своїх пакетів на місце. Один з них кинув свою петарду в куці і вона там у своєму часі зайнялася вогнем, а що сталося з третьою — невідомо, нічого певного про те не вийшло на яву ні в слідстві ні на процесі.

III.

СЛІДСТВО

Поліція мала в руках Михайла Терещука, одного з виконавців атентату. Це дуже облегшило їй слідство, давши вихідну точку, не мусіла вона йти навпомацьки в перших днях.

Терещук був українець і це відразу показувало, де шукати за іншими. По кожному виступі УВО, по кожній українській маніфестації поліція вдаряла по легальних виявах українського громадського життя, використовуючи нагоду до ревізій. Вже в неділю 8 вересня, на другий день після атентату, переведено ревізії в українських установах міста Львова, як про те повідомляла преса:

Ревізії у Львові

В неділю 8 ц. м. перевела львівська поліція ревізії в українських установах.

В полудне переведено ревізію в льокалі «Діла». Один з агентів — ревізію переводило кільканадцять тайних агентів і поліцаїв — сказав при списуванні протоколів, що ревізію переведено в пошукуванні протидержавних матеріалів.

Переведено дальше ревізію в льокалях Головного Товариства «Просвіта» і Філії «Просвіти», «Червоної Калини», «Пласту» і в Академічнім Домі.»¹⁾

¹⁾ "Новий Час", ч. 100 (709), середа, 11 вересня 1929.

Звичайно, нічого в часі тих ревізій не знайдено і не можна було знайти, але використано нагоду докучити українцям, а крім того це було оправданням потреби утримувати у Львові велику кількість поліції і видавати на неї гроші з державного скарбу.

Терещук мешкав на Знесінні і нічого легшого, як відшукати його знайомих і приятелів, що всі належали до Читальні «Просвіти» на Знесінні. Впродовж 24 годин поліція виарештувала десятки молодих українців та українок зо Знесіння і почала їх пересівати крізь сито слідства. Хто знає, як довго це тривало б і чи взагалі поліція попала б на слід усіх замішаних у ту справу, якби не взялася вона за старі і випробовані методи биття і тортурів. В той спосіб до кількох днів виловила вона цілу знесінську групу і разом з нею Тараса Крушельницького, що не мав відношення до атентату на Східні Торги, тільки був інструктором і вишкільником знесінської групи. В часі підготовки атентату він був на прогульці водами Полісся, якраз вернувся з неї, захворів і поліція арештувала його ще в гарячці. Ніхто з тих людей не витримали поліційних побоїв, скоріше чи пізніше заломилися і «сипали».

Покищо поліція не мала ще в руках ані Урбана, ані Гуртака, ані Біди. Про Урбана знала вже, бо котрийсь з арештованих пізнав його з фотографії. З опису в деяких зізнаннях поліція вже знайшла слід до Гуртака, а про Біду знала тільки, що це осібняк у білому пороховику, що часто заходить до крамниці Маслозоюзу при вул. Зиблікевича. В тій крамниці працювала Степанія Антонюківна, до неї залицявся Біда, відпроваджував її додому після праці, а що крамниця була близько Академічного Дому, куди йому кожного дня по кілька разів доводилося заходити до Гуртака, тож він при кожній такій нагоді заскакував до Антонюківної випити склянку кислого молока і поговорити з нею. Був у неї Біда теж у часі

атентату, десь коло 3.15 пополудні і попрашався з нею коло 4 год. Невідомо напевно, чи сказав їй тоді, що їде до Городка, де мав дістати якусь посаду. До Городка він справді поїхав, бо так наказав йому Урбан, щоб не крутитися під носом поліції в перших днях слідства. Урбан знайшов йому тимчасове зайняття в канцелярії адвоката д-ра Степана Біляка, що був водночас послом до варшавського сойму. На нещастя Біда не послухав Урбана і по кількох днях закортіло йому довідатися до Антонюківної. Просто зо станції поїхав він трамваем під крамницю «Маслосоюзу» — все в тому ж білому пороховику — там уже ждали на нього поліційні агенти і тільки вийшов з крамниці, арештували його.

Відбуваючи пізніше свою кару в дрогобицькій тюрмі, Біда заприязнився з Онуфрієм Максимовом, теж членом УВО, засудженим на п'ять літ у часі великої саботажної акції 1930 року. Біда розказував йому про свою справу і м. і. сказав, що до Львова з Городка приїхав він на виклик Романа Барановського. Негайно з двірця пішов він на умовлене місце стрічі з Барановським — той обіцяв йому вистаратися про потрібні документи на виїзд за границю. Вийхати мав негайно, можливо ще навіть того самого вечора. Біда просив ще дозволу піти попрощатися з Антонюківною в крамниці «Маслосоюза» при вул. Зиблікевича і пів години пізніше його арештувала там поліція. В тому часі Біда не підозрівав ще, як і ніхто інший, Романа Барановського в співпраці з польською поліцією і щойно пізніше, вже в тюрмі, коли вийшла на яву зрада Барановського, набрав він переконання, що це Роман Барановський видав його в руки поліції.²⁾

²⁾ Це оповідання Біди мало правдоподібне. Імовірно він шукав оправдання на те, що самовільно і без дозволу Сеніка виїхав з Городка і в дальшій консеквенції, вже після

Тим часом поліція вже мала підозріння на Гуртака, пізнав його з фотографії Терещук, хоч не був цілком певний. Коли ж арештовано Тараса Крушельницького, він не витримав навіть одної ночі. Вже по перших кількох ударах у п'яти не тільки сам признався до всього, але й обтяжив Гуртака та нагородив неймовірних небилиць про різні інші речі, що не стояли в зв'язку з слідством. Щоправда мало міг він знати про те, що і як підготовляв Гуртак атентат на Східні Торги, але обтяжив його в приналежності до УВО, організаційній роботі і в зв'язках з знесінською групою.

І якраз тоді попався Біда. Спочатку пробував він усе заперечувати, та коли поставлено йому до очей знесінців і вони один за другим пізнавали його й обтяжували своїми зізнаннями, Біда признався. Тут повторилася стара історія всіх тих, що хотіли б перехитрити поліцію: він запутався в своїх власних зізнаннях, застрягав щораз глибше і тими крутїстями все більше й більше обтяжував себе і других. Між іншим, він дав поліції нитку, що зв'язувала Гур-

свого арешту, безмірно скомплікував справу своїми поліційними зізнаннями. Проти тої версії промовляють такі моменти:

а) Барановський міг здогадатися про участь Біди в атентаті на площу Східніх Торгів, а навіть міг і знати про те, довідавшись якимсь чином, помимо заборони стрічатися з ним. Бо, не зважаючи на доручення Сеніка, він не виїхав негайно зо Львова і ще якийсь час крутився по місті. Але ледве чи всипав він тоді Біду. Бо коли б всипав, поліція шукала б за Романом Бідою найперше в його хаті, так як за всіма іншими арештованими. Тим часом поліція, хоч і мала Біду на лісті підозрілих у приналежності до УВО з давніших часів, а навіть слідкувала за ним свого часу, але в тому моменті не здогадувалася про його зв'язок зо справою Східніх Торгів і не знала про його контакти зо знесінською

така з атентатом, бо досі вона не мала щодо того певности.

Дня 16 вересня 1929 року арештовано Гуртака в Коломиї і привезено до поліційних арештів при вул. Яховича у Львові.

Увесь час шукала поліція за «фабрикантом» бомб. Зрозуміло, перш усього підозривала вона інж. Яцуру. Але ніхто з арештованих не пізнавав його з фотографії, а їхній опис особи цілком не покривався з інж. Яцурую, що був низького росту, в окулярах, в той час як «фабрикант» в однозгідних зізнаннях тих, що його бачили і з ним стрічалися, виступав як осібняк високого росту і без окулярів. На всякий випадок поліція хотіла арештувати Яцуру, щоб мати його під ключем, може вдасться якось притягнути його до справи. Та не знала, де його шукати. Розписано за ним гончі листи і кінець-кінців знайдено в Станиславові і привезено до Львова аж під кінець

групою. В тій стадії слідства поліція шукала за осібняком у білому порохівнику, що частенько заходив до крамниці Маслосоюзу при вул. Зиблікевича, не знаючи, що це Біда.

б) Роман Барановський не знав про те, що Біда скривається в Городку. Знав про те тільки Сенник-Урбанський, бо ж це він його туди спрямував. Могла про те знати Анто-нюківна, якщо Біда проговорився про те перед нею, помімо суворого наказу Сенника-Урбанського тримати в тайні свій виїзд, бо інакше взагалі не було б сенсу йому виїздити.

в) Навіть, якби Барановському відомо було, що Біда поїхав до Городка переждати тривожний час у канцелярії д-ра Степана Біляка, то коли б він хотів видати Біду поліції, куди зручніше було б йому попросту повідомити про те поліцію, вона поїхала б до Городка, арештувала б Біду і нікому й до голови не прийшло б підозривати про те Барановського. Натомість звивати Біду до Львова на те, щоб пів години пізніше віддати його поліції, могло б дуже легко навести на нього підозріння провокації.

жовтня. Сиділа вже тоді в арештах його помічника Оля Волощуківна, арештована на підставі зізнань Тараса Крушельницького, що сипав усіх і вся, наліво й направо, і Федько побоювався, чи це не вона його засипала. Але Оля трималася добре, як і всі інші арештовані дівчата, все заперечувала і до нічого не признавалася, отож потримали їх обоє якийсь час і потім випустили, найперше Олю Волощук, а потім інж. Яцуру десь по Різді 1930 року.

Так виховзнувся інж. Яцура ще й тим разом з поліційних лабет. Його арештували безліч разів і довше чи коротше тримали в слідстві, а раз навіть поставили перед суд — та ніколи не могли знайти достатніх доказів вини, щоб його засудити. Цього разу доля його справді зависла на волосинці. Діло в тому, що він цілу весну, аж майже до кінця червня 1929 року провадив технічно-конспіративний вишкіл групи Біди, а серед неї були і деякі знесінці. Вишкіл відбувався регулярно що другий день на різних міс-

г) Якби було потрібно Біді втікати за границю, про те подбав би самий Сенник-Урбанський. Але в тому часі невідомо було ще, як далеко поширилося коло всипаних і чи дійшло воно до Біди.

г) Зовсім можливо, що Біда випадково стрінув Барановського на вулиці. З залізничної станції до крамниці Маслосоюзу при вул. Зиблікевича, недалеко площі св. Софії, можна було безпосередньо заїхати трамваєм ч. 2, або їхати трамваєм ч. 1, висісти на розі вулиць Сапіги і Лазаря та перейти попри цитаделю й Академічний Дім вулицею Супінського вниз до площі св. Софії. І одного й другого дуже легко могло скортіти перейти попри Академічний Дім, щоб, може, стрінути когось зо знайомих і ближче довідатися про арешти. В такому випадку непотрібно було б Барановському повідомляти поліцію про приїзд Біди до Львова, бо ж поліційні агенти і без того арештували б його під крамницею Маслосоюзу.

цях, а все під голим небом: на Кайзервальді, за Личаківською рогачкою, за Стрийським Парком і найчастіше на Погулянці. В обсяг вишколу входили: конспірація, розвідка, стріляння, орудування вибуховими матеріялами. Невідомо, хто з знесінців брав участь у тому вишколі, але напевно був там Роман Біда і напевно не було там Тараса Крушельницького. І це останнє урятувало Яцуру, бо Крушельницький не поминав нікого, з ким мав хочби найменший організаційний зв'язок. Арештуючи Яцуру, поліція націлена була на «фабриканта» бомб, а в Яцури було «муроване» алібі, що він два місяці жив у Станиславові і ні на один день звідти не виїздив. Серед маси арештованих, у хаосі часто протирічних собі протоколів, якось не прийшло поліції на думку шукати інакшого пов'язання Яцури зо знесінською групою і це було його рятунком. А раз вийшов він на волю — поминай, як звали!

Якимсь чином попався в руки поліції також і «Грицько». Невияснена справа, чи його хтось засипав, чи арештовано його в ході загальної ліквідаційної акції підозрілих у приналежності до УВО. Просидів він яких два місяці, дістав трохи по п'ятах, але випущено його на волю, навіть не передавши до слідчого судді.³⁾

³⁾ Автор мав нагоду говорити про те з "Грицьком". За його словами, кілька ночей водили його на нічні "операції" биття по п'ятах, та він витримав і не признався. При конфронтаціях одні його зовсім не пізнавали, другі пізнавали, але непевно і поліція не могла зібрати доказів його співучасті в справі і навіть приналежності до УВО. Авторів було це дуже підозріло, бо ішло в розріз з поліційною практикою. Майже не було випадку, щоб арештованого під таким сильним закидом поліція звільняла сама. Навіть, коли не мала вистарчальних доказів, то передавала в'язня до слідчого судді і щойно він, "з браку доказів", звільняв його.

Тепер, коли між сотнями арештованих членів УВО були вже всі безпосередні чи посередні співучасники атентату на Східні Торги, пущено в рух цілий колосальний і многочисельний поліцейний апарат, щоб зловити Омеляна Сеніка-Грибівського-Урбана-Урбанського. Поліція вже знала, що він у Львові, в вимушених побоями зізнаннях деяких членів знесінської групи, зокрема Володимира Махницького, в якого Урбан мешкав короткий час, мала доказ його зв'язку зо справою атентату. Крім того були в неї старі рахунки з Сеніком з давніх часів — він завжди, як в'юн, висовгувався їй крізь пальці. Десятки тайних агентів тримали постійну службу під церквами, українськими установами і скрізь там, де бували українці, а також проходжувалися по Ринку, вулицях Руській і сумежних з нею — всі з фотографіями Урбана, щоб його пізнати й піймати. Хтось з арештованих, мабуть Роман Біда, бачився з ним недалеко його мешкання при вул. Владислава Варненьчика. Після мозольних розшуків віднайшла поліція, що він жив саме при тій вулиці, та не знала, в котрій хаті. Вулиця коротенька, жили там самі поляки, поліція ходила від хати до хати, розпитувалася, чи не мешкав там хтось чужий останніми часами і натрапила на хату Люстіга. Поліцейний агент говорив

Тим більше дивне це було з випадку "Грицька", підозрілого в фабрикації бомб. Поліція зо шкіри вилазила, щоб знайти "фабриканта", і просто годі подумати, щоб мавши його в руках, хоч і без доказів, випустила як першого-ліпшого рядового члена. В автора закрався червяк сумніву, чи "Грицько" не перейшов на службу поліції. І в дальшій своїй діяльності автор унікав "Грицька" в хемічно-лябораторних справах, перейшовши на тіснішу співпрацю з інж. Юрком Кришталем.

Коли ж розпалася Польща в вересні 1939 року, в поліцейних архівах міста Коломиї, звідки родом був "Грицько",

з Люстігом, як власником і господарем, по-польськи і мав враження, що говорить з поляком. Урбана вдома не було, бо він, згідно зо своєю звичкою, негайно міняв мешкання зараз після перших арештів. Але ще лишилися в кімнаті його речі і була в поліції надія, що він по них зголоситься. Під хатою постійно, днями й ночами, дижурував поліційний агент і ждав на Урбана. Сам Урбан, хоч мався на обережності, але не знав напевно, чи поліція шукає за ним і чи його засипав хтось з арештованих. Постановив перекона-тися, чи його мешкання інвігілюють — це було б знаком, що поліція впала на його слід. В саме полудне одного дня вибрався він туди, ніби на прохід. Насунув капелюха низько на чоло, в одній руці тримав газету і вдавав, що читає газету на ходу, а другу засунув у кишеню і тримав на відбезпеченому та готовому до стрілу пістолі. Підходячи другою стороною вулиці до хати Люстігів, побачив якогось типа, що читав газету, спершись на паркан. Інстинкт негайно підказав йому, що це «шпіцель».⁴⁾ Неможливо було вертатися, бо це негайно його зрадило б. Отож Урбан вигідніше вхопив за ручку пістоля і не при-спішуючи ходи далі спокійно йшов хідником по дру-гій стороні вулиці, ввесь час пильно обсервуючи з під ока поліційного типа. Як тільки Урбан порівняв-ся з ним — шпик завагався, чи підступати до Урба-на і вилегітимувати його, чи йти слідом за ним, доки не трапиться якийсь прохожий для помочі — бо ву-лиця була пуста, ні живої душі. Урбан поволі, все

мали бути знайдені документарні сліди його конфіденційної служби. Про те автор чув з кількох місць, але сам на свої очі тих документів не бачив, не мав змоги перевірити їх правдивість і автентичність. Це друга причина, чому не розкриті тут правдиве назвище "Грицька" .

⁴⁾ З німецької мови — шпик. Цей термін затримався в Галичині ще з австрійських часів.

ніби читаючи газету та тримаючися боком до шпика, перейшов на другу сторону вулиці і повернув на поле в сторону Личаківського цвинтаря. Тут шпик пристанув і побоявся йти далше. Правдоподібно і в звіті своїм зверхникам не згадував про те, бо не погладили б його по головці. А Урбан спокійним кроком дійшов до цвинтаря і там згубився між гробами. Він був рішений пустити шпикові кулю в лоб, якщо б цей тільки підступив до нього.

Було очевидне, що поліція вже на сліді Урбана. Він знайшов собі приміщення в лікаря д-ра Івана Курівця при вул. Вірменській, що жив там самотньо і віддав йому до диспозиції ціле своє мешкання. На зв'язкову вибрав собі Урбан студентку Марійку Федусевичівну, дочку апеляційного судді, що жила при вул. Листопада. З мешкання виходив тільки тоді, коли вже запав сумерк. Два рази на день навідувалася до нього зв'язкова, щоб принести вістки і полагоджувати всякі справи. Одного дня по обіді, ждучи на кур'ерку, Урбан стояв при вікні за заслоною та обсервував вулицю. Зза рога показала Марійка Федусевичівна і звичайною ходою, ні скоро ні поволі, підходила до кам'яниці д-ра Курівця. Кільканадцять кроків за нею ішов якийсь тип, доволі молодий, як на поліційного агента. Міг це бути звичайний прохожий, міг бути якийсь студент, що йшов назирцем за Марійкою — вона була дуже гарної вроди дівчина — але міг бути і шпик. Марійка ввійшла до кам'яниці, тип пішов далше, не спиняючись, глипнувши тільки на браму. Це була його помилка. Якби він не звернув голови вбік, можливо Урбан заспокоївся б. Але цей погляд на браму кам'яниці, щоб упевнитися про її число, збудив підозріння Урбана, він швидко відправив Марійку, поглянув тільки крізь вікно, чи не слідкує хто за нею, і кілька хвилин пізніше вийшов, щоб уже не вернутися. Того

самого вечора влетіла туди поліція — застала тільки холодний слід.

Урбан поїхав до Городка і спинився в свого знайомого, д-ра Степана Біляка, куди вже давніше відправив Біду. Біди вже там не застав і це його знову занепокоїло. Ввечері пішов він разом з подружжям Біляків у гості до їхніх знайомих у містечку. Нагло, неначе відозвався в ньому якийсь таємний голос, Урбан встав зза стола, вийшов ніби пройтися і вже не вернувся до хати Біляків, пішов просто на станцію, всів на поїзд і поїхав до Перемишля. Тої самої ночі з'явилася в д-ра Біляка політична поліція зо Львова — і як усе, кілька годин запізно. Можна було собі уявити лють поліцаїв, коли довідалися, що знову рибка висмикнулася з сіті.

В Перемишлі вступив Урбан до свого шкільного товариша, тепер нотаря і заможної людини. Але той налякався і відмовився впустити його до хати. А тут уже і гроші почали кінчатися. З поміччю прийшов йому хтось, від кого він найменше міг того сподіватися — бідний урядовець різних українських установ С. Він щойно недавно оженився і жив з дружиною в одній-однісінській кімнаті. Прийняв туди Урбана на кілька ночей, ще й черевики йому купив і грошей на дорогу розстарав. А треба знати, що стояв він у близьких зв'язках з однією українською легальною політичною партією, що поборювала Українську Військову Організацію і більше чи менше одверто ремствувала на її діяльність, як і взагалі на всяку конспіративно-революційну роботу. За поміч Урбанові він міг утратити свою працю. Нераз розказував про те Урбан у колі своїх друзів, ніколи не міг того забути і тільки жалів, що не мав можливости йому за те віддячитися.

Не було вже що робити Урбанові в краю, принаймні в найближчих кількох місяцях. Вся його діяльність полягала б хіба на тому, щоб критися пе-

ред поліцією. Він рішився вернутися заграницю і виждати, доки успокоїться поліційна нагінка і коли можна буде вільніше рухатися по терені. Сподіваючися, що границя коло Тешина на Шлеську, кудю він звичайно ходив, буде тепер пильно бережена, поїхав він у Карпати, десь на Лемківщину, і там перейшов на зелену границю до Чехо-Словаччини.

А тим часом у поліційних арештах при вул. Яховича день і ніч ішли допити. В день списували протоколи, а вночі били. Арештованих було так багато, що годі було їх примістити в поліційних камерах, їх тримали в слідчій в'язниці недалекох Бригідок при тій самій вулиці,⁵⁾ а вночі приводили на биття. За дуже невеликими вийнятками всі більше чи менше перейшли через ті «допити третього ступня», але найбільше з усіх витерпів Гуртак. Він одинокий з чоловіків не признався до нічого і це до скаженої люті доводило поліцистів.

⁵⁾ Будинок слідчої поліції виходив фронтом на вулицю Казимирівську, під числом 22 або 24. А при тій же Казимирівській вулиці під ч. 30 містилися Бригідки. Ззаду за будинком поліції йшла вул. Яховича і фронтом до неї стояла поліційна тюрма, куди можна було зайти також від сторони подвір'я.

IV.

В ПОЛІЦЕЙСЬКОМУ ПЕКЛІ

(Розповідь Гуртака)

Мене арештувала в Коломиї львівська поліція 16 вересня 1929 року і вже на другий день уранці привезла мене до Львова. Подорозі велися зо мною досить увічливо, чим я був заскочений, коли порівнював це зо своїм попереднім арештуванням у справі нападу на пошту при вулиці Глибокій у Львові минулого року. Навіть не скували мені рук.

Приїхав я до Львова вранці і тимчасово сидів у камері ч. 1 поліційних арештів при вул. Яховича.

Нетрудно було здогадатися, що хтось мене засипав, але мучила мене непевність, як багато знає поліція, хто і наскільки мене обтяжив, чи є для мене якась надія в обороні і чи довго прийдеться мені сидіти. На арешт я був приготований, тільки не сподівався, що прийде він так скоро.

Такі й тим подібні думки снувалися мені по голові весь час, коли ждав я на перший допит. А ждати прийшлося таки довгенько, бо хоч приїхали ми до Львова раннім ранком, то на допит покликали мене аж десь коло 5 пополудні. Відразу пізнав я, що буде лихо, бо коли прийшов по мене до камери агент Вісьневскі, привітав мене словами: «Як сен маш, Гуртак!» Отже це моє псевдо, що його вживав я тільки в зносинах з гуртом причасних до агентату на Східні Торги, було вже відоме поліції. Це ще не трагедія, потішав я себе, бо ж скільки то разів сипали різні псевда і не могли дібратися до закритої за ними особи. Все ж таки було трохи моторошно

В кімнаті на першому поверсі ждали на мене підкомісар Чеховські і поліційний агент Радонь. Говорили зо мною чемно, але зверталися на «ти» і це було знаком, що мене надобре засипано, поліція була певна мого засуду і не вважала за потрібне церемонитися. Чеховські не розпитував мене про деталі, тільки загально про мою організаційну приналежність і діяльність та про мої організаційні контакти вниз і догори. Але вже тоді міг я зорієнтуватися, що перший засипав мене Михайло Терещук, як «Гуртака», потім доправили це інші, пізнавши з фотографії, а найбільше та з усіма подробицями обтяжив мене Тарас Крушельницький.

Всьому я заперечував і відповідав тільки по-українськи. Після цього першого словесного герцю Чеховські сказав мені, що власне це не він веде слідство. Воно лежить у руках спеціаліста до справ УВО, що для тієї цілі приїхав з Варшави і що перед ним я інакшої буду співати.

В часі того першого мого допиту весь час стояв за мною уніформований поліцай. В одному моменті до кімнати ввійшов якийсь тип, білявий, середнього росту. Від першого погляду завважив я, що бракує йому на лівій руці одного чи двох пальців. Запитався він Чеховського:

— То це є той «Гуртак»?

І тоді Чеховські заявив, що це саме є той, хто вестиме слідство в моїй справі. Тоді ще не знав я його назвища, аж пізніше довідався, що називається він Казимир Білевіч.¹⁾

¹⁾ Це не було перше слідство Білевіча в справах УВО. До Львова прислали його після пам'ятної листопадової демонстрації 1928 року. Кілька місяців він студював місцеві відносини і запізнавався з дотеперішньою діяльністю УВО. Вперше виступив у самостійному слідстві після нападу на грошового листаря у Львові при вул. Городецькій ч. 100, в спра-

Білевіч накинувся на мене з криком, намагаючися мене стероризувати і приголомшити погрозами. Минулися вже ті часи, кричав він, коли на поліції сиділи люди по два-три дні і ще заки встигли розв'язатися їм язики, поліція мусіла відставляти їх до судових арештів. Карну процедуру змінено, він може мене тут тримати, скільки захоче, прокурор дає йому на те право, а він уже подбає, щоб я виспівав усе, що знаю, і якщо є в мене ще якісь ілюзії щодо того, то в моєму власному інтересі було б позбутися їх якнайшвидше. Моя доля пересуджена, бо засипали мене майже всі арештовані, а головню Терещук, Крушельницький і Біда. Кара смерти вже висить мені над головою, а все інше, це тільки судова формальність.

— Я маю в с...і тепер усі суди і трибунали, я тепер паном життя і смерти арештованих, сьогодні поліція має головне слово і навіть президент Польщі нічого на те не порадить.

Він приїхав сюди ліквідувати УВО і буде стосувати до нас такі самі методи, що їх колись до поляків стосувала царська охрана, а це він добре знає зо свого власного досвіду. Варшава дала йому всі потрібні повновласті, бо там уже надоїла дотеперішня гра в піжмурки і нездарність львівської поліції. Він покаже всім, як треба бити УВО, щоб з неї ні сліду не лишилося.

Довго він ще так хвастася, захлистуючися власними словами, потім казав мене відвести до камери.

Я нічого не знав про нову карну процедуру, вона щойно перед кількома тижнями ввійшла в життя і наша справа була перша, що велася на її основі. Перспектива довгого перебування в поліційних арештах на ласці їй неласці тих людоподібних звірів аж

ві Романа Мицика перед наглим судом і два тижні пізніше в справі Ренса.

ніяк мені не всміхалася. На дні душі віддзивалася надія, що може це неправда, може Білевіч страхом хоче підважити мою відпорність.

Була може 11 година вночі, коли прийшов по мене агент Маріян Зяркевіч з поліцистом. Це був тип орангутана з широкими плечима і довжелезни-ми, до колін, руками. Розуму й інтелігенції в нього обмаль, зате жорстокістю перевищував усіх катюг. Ще добре не відкрилися двері, як сипнув він на мене лайкою, починаючи від «с..р...о сина». Забрав мене нагору і завів наперед до тієї самої кімнати, де вже я був пополудні, залишивши мене самого з поліци-стом. Скований я не був, мабуть не лякались мене, бо ростом я невеликий і на силача не виглядав. По яких може п'яти хвиликах казали мені перейти до іншої кімнати. Було напів темно, тільки одна чер-вона жарівка світилася в настільній лампі на бюр-ку. Сидів там Радонь і мовчки показав рукою на крісло для мене. Мені здавалося, що чую за собою якісь шепоти і неначе рухи кількох тіней. Сильно гнітюча атмосфера і вже самий понурий вигляд кім-нати не ворожив нічого доброго. Радонь казав мені не оглядатися і почав допит, тикаючи мені весь час.

Після перших кількох питань, що їх я всі запе-речив, нагло почув я, що на голову закинули мені якийсь чи то шорсткий коц, чи може мішок. В тім же часі хтось підхопив мене за ноги під колінами і почув я, що кладуть мене на лавку. Руки й ноги при-в'язали мені до лавки, скинули черевики і почали би-ти по п'ятах гумовою поліційною палкою. Один з агентів сів мені на груди і це мені заперло дух так, що я майже душився. Що якийсь час переривали биття і ставили питання, щоб признаватися. Крича-ти я не міг, бо душився, міг тільки стогнати. На пи-тання я нічого не відповідав, що ще більше доводило поліцаїв до скажености. Спершу чув я страшний біль у п'ятах, а потім вони неначе завмерли, біль розхо-

дився по цілому тілі, підпливав під серце і неначе шпильками колов до самого мізку.

Як довго це тривало — не скажу. Стратив я притомність, а коли опам'ятався, лежав на землі, поліцисти копали мене чоботами, казали вставати й іти до келії. Іти не було в мене сили, ліз я рачки коридором і потім подвір'ям, черевики занесли за мною і вкинули до келії. Була ще ніч.

Дижурний поліцейний ключник приніс мені цебрик з водою і казав мочити ноги. Я й так цілий був мокрий, мабуть відливали мене водою. Ключник дуже ввічливо відносився до мене, жалів за побиття, старвся співчувати зо мною.

Вимочив я ноги і поклався на ліжко, їсти нічого не міг. Так перележав я до другого дня. Пізно другої ночі знову прийшов по мене якийсь агент і я був певний, що ще раз повториться така сама операція. На диво, цим разом тактика змінилася. Прийняв мене Білевіч у товаристві якогось незнамого мені агента, казав принести кави й цигарок. Кави я не пив, закурив тільки цигарку. Білевіч говорив зо мною дуже чемно, весь час переконував мене про безнадійне моє положення і заохочував признатися, щоб заощадити собі болю й терпіння. Крім того, тільки чесним і одвертим признанням можу відсунути від себе шибеницю. І вийде це на добро тільки мені, бо для справи і засуду мого признання непотрібно, доказів проти мене має поліція піддостатком.

А я далі відпирився всього, запевняючи, що нічого не знаю, коли б знав щонебудь, був би признався в часі биття.

— Що ж, коли ви такий, то ми з вами по-старому будемо балакати і будете далі брати свою порцію, — сказав він на відхідне.

На тому ми розсталися. Я трохи відпочив і міг уже ходити навшпиньках, зайшов якимось до келії.

Нетерпляче рахував я години, щоб минув ще один день. Все ще здавалося мені, що Білевіч тільки лякає мене і після 48 годин від мого арештування маєсітиме передати до слідчого суду, тим більше, що вже спробували на мені безуспішно своїх нових методів слідства.

А на третій день уночі знову викликали мене нагору. Ішов я з непевними почуттями, все манив себе надією, що може вдруге бити не будуть! Даремні сподівання! Повторилася сцена з передучора, з тією різницею, що я вже був знесилений і значно скоріше зомлів. Та мене відлили водою і били далі і це так кілька разів чергувалося тієї самої ночі. Помимо всього я мав ще силу зійти колінами наниз, хоч довго лежав на землі, заки зміг піднятися на руки і на коліна.

На другий день Білевіч ще раз закликав мене і знову по-доброму та при цигарках переконував, щоб признатися, бо ж даремний мій опір, він видавить з мене признання.

— Чоловіче, — крикнув він в одному моменті, — і жити не будеш і вмерти не помреш!

По цілоденній перерві наново взялися за биття, по-старому, в п'яти. І кожен раз приносив мені ключник відро з водою, щоб мочити ноги. Я не мав сили навіть ніг з ведра витягнути та покластися на ліжку, та й їжа мене не бралася. Самий поліцист заніс мене на ліжку і пообмотував ноги мокрими шматами.

Які дві-три ночі після того дали мені спокій, ані на допити не кликали, ані до камери не приходили і я почав було вже вірити, чи не надійло їм воловодитися зо мною, може відставлять до Бригідок.

І тоді одного дня в полудне закликали мене Білевіч і Чеховскі і тим разом відчитували мені зізнання, що ними обтяжували мене інші обвинувачені. Потім перейшли до давніших справ, а головно до моєї участі в нападі на поштовий уряд при вул. Глибокій

у Львові. Все ще не знали, хто така Поля Бронфман,²⁾ і думали, може тепер це з мене видусять. Перелічували мені різні назвища членів організації і хвалилися знанням різних справ і таємниць УВО. Все те було розраховане, щоб мене морально заломити і переконати про безцільність дальшого опору — накопичені докази і конфіденційні інформації мали мене приголомшити.

Мушу признатися, що це таки зробило на мене враження. Все ж таки я вперто обстоював при своєму і далі до нічого не признавався. Перший раз Білевіч вийшов при мені з рівноваги, вдарив мене в обличчя і з криком перейшов на «ти»:

— Твоя впертість для мене найкращим доказом твоєї приналежності до УВО, бо це згідне з інструкціями в «Сурмі» і з курсами поведінки на допитах у поліції.

І щойно тепер почалося правдиве биття, бо все дотепер — була тільки прелюдія. Як звичайно, закинули коц на голову і прив'язали до лавки, а потім якимись дерев'яними молоточками били по я...х, по волі відраховуючи удари, щоб біль мав час розійтися по тілі. Хоч я був міцно прив'язаний і один з агентів сидів на мені, але страшний біль корчив тіло і підкидав мене разом з ним. На щастя біль був завеликий, щоб його довго витримати, і я скоро зомлів. Відляли зимною водою і напереміну били п'ястуками по шлункові і попід груди так, що спухло мені черево і все тіло в тих місцях було посинячене. Тоді знову по я...х. Коли ж побачили, що після тієї останньої операції я скоро млію, позакладали між пальці олівці і так стискали їх, що мені здавалося, що кості в пальцях поломяться. Я вже не мав сили ні кри-

²⁾ Фальшиве назвище членки УВО, що в її винайнятій кімнаті відбувся напад на грошового листаря у Львові при вул. Городецькій ч. 100 в березні 1929 року.

чати, ні стогнати, старався тільки зберегти рештки свідомости, щоб не наговорити чогось у безпритомному стані.

Але найгірше діалося мені визнаки, коли почали встромляти шпильки під нігті. Біль був безмежний і такий рафінований, що викликав муки, а не давав зомліти. Здавалося, що руки зовсім спаралізовані, безладно звисали здовж тіла і заволодів мною стан напів життя напів смерти, байдужости і неохоти до життя — покинула мене вся надія.

Все те відбувалося серед нечуваної лайки і найогидливіших проклять польської мови.

Як довго це тривало, не знаю, до свідомости прийшов я аж у себе в камері.

Два дні лежав я, майже без руху. По двох днях зайшов до мене Чеховскі і дуже люб'язно почав говорити зо мною по-українськи. Забрав мене нагору, розказував про себе і свою родину. Він знав мого батька, бувши вчителем десь на Поділлі, заки почав свою поліційну кар'єру. Я вже почав було дивуватися, що це все має значити. Аж коли почав він виправдуватися, що нічого спільного не має з моєю справою і не прикладав рук до мого биття, щоб не мати до нього ні жалю ні почуття до помсти, зрозумів я, що це боягуз. Десь на дні свідомости збудився в мене прорблиск надії — Чеховскі боїться, що я вийду на волю і постараюся відомститися на ньому за мої тортури. Це його пізніше й не минуло, хоч і не з моєї руки та без мого старання.

Я так охляв, що на ногах не міг устоятися, і мене або волікли попід пахи, або виносили і зносили на простиралі.

Так мене винесли чергового дня знову слухати протоколів. Читали мені їх цим разом агенти Войцеховскі і Радонь, сказали мені тоді, що Сенік-Урбан уже арештований і незабаром поставлять мені його до очей. Тепер ще ні, бо не прийшов він ще до

себе після побоїв. Але признався він до всього і радить мені це саме зробити, бо все пропало, УВО в Галичині зліквідована. Більшість арештована вже, а тільки нас відставляють до суду, тоді прийде черга на інших, бо поліційні арешти переповнені і нема де помістити нових в'язнів. Тепер вимагали вже від мене, щоб я признався також до участі в нападі на поштовий уряд при вул. Глибокій.

Слухав я того напів притомний і не мав сили ані добре розуміти, ані навіть здобутися на якийсь осуд, чи можна вірити їх словам. Все ж таки якийсь внутрішній голос ввесь час підшептував мені, щоб усе заперечувати.

І від тоді регулярно що другу ніч носили мене на биття. Скільки я мав сили, стільки заперечував, у писані протоколи не вірив, жадав конфронтацій з живими свідками. Та покищо ніяких конфронтацій зо мною не робили.

Нарешті одного дня вранці принесли мене на конфронтацію. Я вже відпочав кілька днів і міг стояти. Поставили мене, збитого і змасакрованого, під однією стіною в кімнаті, а за хвилину привели під другу стіну Тараса Крушельницького. Ця сцена буде мені довіку стояти перед очима.

Крушельницького били мало, він признався до всього вже по кількох ударах. Від кількох тижнів він сидів у судових слідчих арештах, цебто в Бригідках, і станув передо мною підголений, відсвіжений і чепурний, у краватці й чистій сорочці та майже веселий. Відозвався до мене такими словами:

— Пане Гуртак, нема чого закривати нашої роботи, бо все вже поліції відомо. І я й інші призналися до всього. Бо коли ми, з любови до України, вміли йти на таку діяльність, то вміймо тепер до неї признатися і взяти за неї відповідальність. Ось ви організували атентат на Східні Торги, під вашим керівництвом роблено ті бомби, ви мені казали при-

силати людей до Академічного Дому на те, щоб їх пізніше вжити до атентату на Східні Торги. І я не думаю брати відповідальність на себе за те, що робили ви і що могли б мені закинути на процесі в суді, якби ви не призналися.

Слухав я того — і вухам не вірив. Не тільки, що Крушельницький брехав, бо я з ним у справах Східніх Торгів не мав ніякої стичности. Але не могло мені поміститися в голові, щоб член УВО, студент, міг говорити таке без побоїв, будши вже поза межами досягнення поліції. З одного боку почував я велику погорду до нього і хотілося мені плюнути йому в лице, якби стояв ближче, а з другого це мене до краю приголомшило, бо тепер я побачив, що нема вже для мене рятунку. Останнім відрухом волі крикнув я:

— Все те брехня! Це провокація з вашої сторони!

Скажена лють огорнула поліцистів. Крушельницького відвели назад до Бригідок, а мене, не ждучи вже ночі, таки зараз же знову взялися молотити. Били шалено, як ніколи. Осатанілі й озвірілі збіглися всі до кімнати, і Білевіч, і Радонь, і Войцеховські, і Зяркевіч і Вісьневські, — не накидали вже нічого на голову, лупцювали палками, копали черевиками, не дбали про рафіновані методи, били, куди попало, відливали водою і далі били, без пам'яті і без рахунку, година за годиною...

Білевіч кричав, що живим мене звідсі не випустить, бо коли я тепер, після очної ставки, далі свою вину заперечую, то ще можу і на Крушельницького вплинути, щоб він заперечив і відкликав свої зізнання. Не може бути для мене інакшого виходу, як або признатися до всього, або сконати тут під їхніми чоботами. Залишиться тільки списати протокол, що я в нервовому розстрої сам собі життя відобрав і буде таке саме закінчення, як з Басарабовою.

Скільки днів після того минуло — не спам'ятаю, бо я частинно спав, частинно лежав напів зомлілий і не реагував на зовнішні події навколо мене. Ще пригадую, що знову одної ночі винесли мене на биття, та я млів зараз по кількох ударах і не відчував уже ніякого болю. Тільки спостеріг я, що вибили мені два зуби.

За якийсь час я знову прийшов до себе. Тоді вивели мене нагору і там я побачив Казимира Івахова з Відділу Безпеки львівського воевідства, та Чеховського. Івахів мовчав, говорив тільки Чеховскі, а Білевіч, що надійшов за хвилину, також лише прислухувався.

Чеховскі повідомив мене, що на підставі зізнань інших арештованих зладжено для мене протокол. У цьому протоколі є тільки моє признання до вини, без обтяження інших товаришів: що я належав до Української Військової Організації, хоч не знаю назвища того, що мене до неї притягнув; що зізнання Романа Біди і Тараса Крушельницького про мою діяльність в УВО правдиві; ще деякі подробиці, що відносилися тільки до моєї особи. Зроблено це навмисне тому, щоб оглежити мені признатися, в тому переконанні, що нікому тим не принесу шкоди, обтяжу тільки себе самого. Вони або мусять відставити мене до суду разом з моїм признанням, або ось тут приявний Білевіч далі вестиме слідство своїми методами, доки не спушу духа, щоб не вийшов я живим свідком того, що тут діялося на поліції.

Білевіч це потвердив. Давали при тому слово, що це вже кінець, більше мене бити не будуть. Маю до вибору: або здохнути тут у поліційних мурах, або підписати цей протокол і тоді мене відставлять до суду.

Все те говорено при свідкові Казимирові Івахові з воевідства, я його знав з судових процесів і ро-

зумів, що поліція зайшла в сліпу вулицю, звідки нема виходу.

Почалася в мені боротьба з самим собою. По хвилині сказав я, що такий підпис на поліції не має значення, бо при першій нагоді в суді заперечу його і відкличу зізнання.

— Це не наша справа, — сказав Чеховскі, — після виходу звідси робіть, що і як вам завгодно. Але без признання живим з поліції не вийдете.

Холодний піт обляв мене, я бачив, що стою на порозі смерти. По короткому ваганні я цей протокол перечитав і підписав. Так тоді як і тепер я певний, що тільки в той спосіб урятувався від смерти. Але з такою самою певністю можу сказати, що коли б у тому протоколі — а він був короткий, на неповні дві сторінки, — прийшлося б мені обтяжити кого іншого моїми зізнаннями, я б його таки не підписав, не пережив би того сорому.

Вернувшись до камери, почав я наново розглядати моє положення і продумувати над способами оборони. Кожної хвилини сподівався я, що відпровадять мене до судових арештів, а там я скоро знайду можливість контакту з вільним світом. Атже ж обидва поліційні комісарі, та ще й у присутності воевідського радника, запевняли мене словом чести, що моє биття вже скінчилося.

Що значить поліцейське слово чести, мав я нагоду переконатися дуже швидко, бо ще тої самої ночі знову взяли мене на побої. Правда, били мене тільки в п'яти, але й це вистачало, бо я з ослаблення часто вмлівав. Не відзивався я ні одним словом і не відповідав навіть на найзвичайніші питання. А конче хотіли з мене витягнути признання, що це я притягнув Тараса Крушельницького до УВО. Не поминали теж інших справ, від самого початку моєї діяльності в УВО. Думали, що раз я обтяжив себе

підписавши протокол, то йтиму дальше по похилій площі і поволі видусять з мене все інше.

Від тоді вже не били. Тільки щодня водили на допити і засипували питаннями про ролю того чи іншого члена в УВО, а хто є референтом пропаганди, а хто веде жіночий відділ і т. д. І завжди грозили новим биттям. Я в більшості навіть не відзивався на ці питання, але поліцейська терпеливість велика і вони ніколи не томилися ставити мені по сто разів ті самі питання.

Це тривало около чотири тижні. Тоді, на день або два перед відходом до Бригідок дали мені побачення з сестрою Ольгою, що прийшла зо своїм нареченим Іваном Гелевським, він був з німецького роду. П'ять тижнів родина не знала, куди я подівся, ані на поліції не могла про те довідатися. В часі, як вітався я з сестрою, вона кинулася мені на шию, поцілувала в уста і зо своїх уст у мої всунула мені тоненьку записку в станіольці, там подавала, на яке маю покликуватися алібі, і це мені в дальшому слідстві надзвичайно помогло.

Нарешті прийшов день, коли відвели мене до суду. Було це 3 або 4 листопада 1929 року. Я все ще не вірив тому, але казали підписати картку, що з сьогоднішнім днем опускаю поліційні арешти, і завели до камери ч. 104 на другому поверсі Бригідок. Була це велика келія, на двадцять осіб, але всі ліжка були порожні, я сидів там сам один. Під дверима ввесь час сидів поліцист і в нього, а не в тюремного ключника, були ключі від камери. Сказано мені, що помимо того, що я в Бригідках, все ще належу не до юрисдикції слідчого судді, ще далі я в стадії т. зв. «прокурорських доходжень» і коли б я відкликав свої зізнання — моментально візьмуть мене назад до поліції і тим разом звідти вже напевно живий не вийду.

Того самого дня завів мене поліцист на допит до судді. Заявив я, що не буду складати ніяких зізнань, як довго я не в суді, тільки в «прокурорських доходженнях».

— Від сьогодні ви в суді. Я — слідчий суддя до справ вийняткового значення, називаюся Ояк і буду вести ваше слідство.

Ояка я знав з бачення. Він був колись прокурором у моєму місті Коломиї і не походив з польського роду, тільки з українців-москвофілів, популярно званих у Галичині «кацапами».

— І не заберуть мене на поліцію?

— Ні.

— Хто мені це загарантує?

— Я, суддя, гварантую це вам моїм словом і моєю рукою.

— В такому разі, нехай поліцист вийде на коридор.

Ояк сказав поліцистові вийти.

— Заявляю вам ось тут, пане суддя, що я в поліції не складав ніяких зізнань. Цей протокол, що маєте перед собою, я підписав, рятуючи життя, після довгих побоїв. Все в ньому сказане — неправда. А що діялося в поліції і як до того протоколу дійшло — я все те докажу.

Було доволі пізно ввечері і суддя того дня вже мене більше не допитував.

На другий день уранці виглянув я крадьки крізь вікно і побачив на проході Біду. Доглянув і він мене, а по якомусь часі влетіла до камери кулька з хліба і всередині «грипс».³⁾

— Сиджу під вами, спустіть уночі голоту.⁴⁾

³⁾ В тюремній говірці: записка, лист.

⁴⁾ В тюремній говірці: мотузок, що ним у тюрмі з вікна до вікна передавали листи і всякі дрібні предмети.

З нетерплячки не міг я діждатися ночі. Як тільки стемнілося, розпоров я кусень сінника, виторочив нитку і спустив униз крізь вікно. Біда передав мені олівець і кусник паперу. Написав я, щоб усі негайно голосилися до судді і відкликували свої зізнання. Якимсь чином Біда вже був у контакті з усіма іншими «спільниками», цебто співобвинуваченими в тій самій справі, швидко розповсюднив між ними цю мою пораду і вони один-по-другому почали голоситися в судді та відкликувати зізнання, що ними обтяжили мене в поліції.

Обурений Ояк викликав мене, що сталося, що до часу мого приходу до Бригідок усі признавалися і потверджували підписані на поліції зізнання, а тепер один за одним їх відкликають. Чи не за мою це намовою? Та це мені нічого не допоможе!

V.

БІЙ ЗА ПАРАГРАФИ

Судове слідство в Польщі — це була звичайна формальність. Властиве слідство вела поліція два місяці своїми методами і тепер судові не лишалося нічого іншого, як ще раз посписувати ті самі протоколи, ще раз допитувати тих самих свідків, хоч усе те в більш правничому стилі, більш достосоване до судової карної процедури. Звичайно слідчий суддя старався протягати справу якнайдовше, використовуючи до крайніх меж передбачені у законах реченці, що обмежували час слідства. А це не тільки тому, що та чи інша справа була замотана і справді вимагала більше часу на підготову до судової розправи, але також тому, щоб якнайдовше тримати арештованих у тюрмі. Бо з хвилиною, коли акт обвинувачення вже був готовий, значна їх частина виходила на волю, тільки деякі залишалися в тюрмі до судової розправи. Проти того не було іншої оборони, як інтервенції адвокатів за приспішенням слідства, а в крайньому випадку — голодівка в'язнів. Майже не було більшої справи, де в'язні не мусіли б братися за цей останній засіб самооборони. Так і було цим разом, на щастя для обвинувачених — коротко. Як повідомляла «Сурма»:

«Українські політичні в'язні в тюрмі «Бригідки» у Львові розпочали дня 1 лютого ц. р. голодівку. Причина — перетягання слідства в справі замахів на «Таргі Вєходне», що ведеться вже від вересня минулого року. Голодівку перервано дня 3 лютого на запевнення судових

властей, що слідство буде покінчене до десяти днів».¹⁾

Слідство покінчено щоправда не до десяти днів, але доволі скоро після голодівки. В'язням доручено акт обвинувачення і дня 26 травня 1930 року у великій залі Окружного Суду у Львові почався перед судом присяжних судовий розгляд за атентат на Східні Торги.

Трибуналом проводив суддя Ягодзінські, як члени трибуналу засідали судді Казимир Ангельські, Слезановські і Петер, обвинувачував прокурор Густав Ліпш. До оборони підсудних зголосилися адвокати: д-р Володимир Старосольський, д-р Степан Шухевич, д-р Лев Ганкевич і д-р Семен Шевчук.

Акт обвинувачення на 80 сторінках густого письма подавав довгу історію Української Військової Організації та її діяльності в Галичині, представляв вибухи в часі «Східніх Торгів» 1929 року і переповідав зізнання підсудних на поліції та перед слідчим суддею. Під судом станули ось такі особи:

1. Роман Йосип Біда, народжений 28 жовтня 1905 року в Яворові, римо-католик,²⁾ приватний урядовець,

2. Тарас Крушельницький, народжений 14 березня 1909 року в Коломиї, греко-католик, студент університету,

¹⁾ "Сурма", ч. 1 - 2 (28 - 29), січень — лютий 1930, стор. 8. "Хроніка".

²⁾ За постановами польських законів у персональних даних обвинувачених треба було також подавати їхнє віроісповідання. Національності не подавали ніколи, орієнтувалися так, що римо-католики — це поляки, (з малими вийнятками), а православні і греко-католики — це або українці або білоруси.

3. Михайло Терещук, народжений 19 жовтня 1906 року в Знесінні, греко-католик, гімназійний абітурієнт,

4. Іван Вацик, народжений 28 грудня 1907 року в Знесінні, греко-католик, хлібороб,

5. Йосип Наорлевич, народжений 18 грудня 1907 року, греко-католик, огорожник,

6. Володимир Махницький, народжений 6 березня 1902 року в Знесінні, греко-католик, машиновий механік,

7. Йосип Кирилюк, народжений 28 січня 1905 року у Львові, греко-католик, жонатий, лісничий,

8. Володимир Гуртак, народжений 7 травня 1901 року в Хоросткові, греко-католик, студент університету,

9. Степанія Шушкевич, народжена 23 травня 1909 року в Яворові, греко-католичка, студентка університету,

10. Роман Качмарський, народжений 23 травня 1908 року у Львові, греко-католик, власник крамниці з взуттям,

11. Михайло Колодзінський, народжений 26 липня 1902 року в Поточиськах ,повіт Городенка, римокатолик, студент університету,

12. Лев Гошовський, народжений 24 березня 1909 року у Львові, греко-католик, переплетник,

13. Володимир Лемішка, народжений 26 вересня 1907 року у Львові, греко-католик, студент університету і приватний урядовець,

14. Степан Мирослав Огородник, народжений 10 вересня 1909 року у Львові, греко-католик, студент Музичного Інституту ім. Миколи Лисенка у Львові,

15. Юрій Онишкевич, народжений 7 березня 1909 року у Угнові, греко-католик, абсолювент торговельної школи,

16. Ярослав Кульчицький, народжений 5 лютого 1906 року в Винниках коло Львова, греко-католик, абсолювент учительської семінарії,

17. Ярослава Кліш, народжена 23 січня 1908 року в Бониліві на Буковині, греко-католичка, приватна урядничка. Вона ставала перед судом з вільної стопи.

Всі обвинувачені притягнені до відповідальності з §§ 58 ц. і 59 б. (приналежність до Української Військової Організації, збирання зброї, саботажі і терор).

Крім того Роман Біда з §§ 4 і 5 закону з 27 травня 1885 року про вибухові матеріали (т. зв. динамітового закону); Тарас Крушельницький з §§ 9, 166 і 167 ц. (намова до підпалу) і з §§ 9, 190 і 192 (намова до грабунку), Володимир Гуртак з §§ 5 і 6 динамітового закону і Михайло Терещук з § 5 динамітового закону та з §§ 8, 166 та 167 ц. кримінального закону; Іван Вацик з §§ 5, 6 динамітового закону та з §§ 8, 166 і 167 ц. (намаганий підпал); Йосип Наорлевич і Володимир Махницький з §§ 5 і 6, Йосип Кирилюк і Степанія Шушкевич з § 5 динамітового закону.

Перекладаючи правничі параграфи на звичайну мову, це значило, що всі обвинувачені відповідають за протидержавну діяльність або за т. зв. державну чи головну зраду; Роман Біда, Тарас Крушельницький, Володимир Гуртак, Михайло Терещук і Роман Качмарський — також за участь в атентаті на «Східні Торги»; Крушельницький, Наорлевич, Кирилюк, Шушкевичівна і Кульчицький — також за притягання членів до Української Військової Організації; Крушельницький, Наорлевич, Качмарський і Кульчицький — за поширювання «Сурми»; Крушельницький — за намову до підпалу і грабежі; Вацик — за намагання підпалу; Біда, Гуртак, Терещук, Вацик, Наорлевич, Махницький, Кирилюк і Шушкевичівна —

за те, що мали до діла з вибуховими матеріалами; Кирилюк — за переховування зброї; Михайло Колодзінський — за вишколювання членів УВО.

В тому часі у Львові та й у цілій Галичині, що до першої світової війни входила в склад австро-угорської монархії, обов'язував ще давній австрійський карний закон. § 58 того закона відносився до протидержавної діяльності. Редагував його законодавець на початку 50-тих років XIX сторіття, безпосередньо після того, коли Європою прокотилася вільнолюбна хвиля «весни народів» 1848 року. Не обминула вона й габсбурської наддунайської монархії, що перейшла великі стрясення і врятувалася від розпаду військовою поміччю «білого царя». Після здавлення мадярського повстання і коли затихли політичні маніфестації в інших частинах монархії, настала доба реакції, що м. і. виявилася теж у поправках та доповненнях до карного закона. Дитиною тієї доби й був § 58.

В багатьох політичних процесах, де обвинувачені відповідали за свою діяльність саме з того параграфу, оборона намагалася виказувати його застарілість і несправедливість. А це тим більше, що цей параграф був дуже небезпечний, його можна було інтерпретувати надзвичайно широко і підтягати під нього майже кожного громадянина держави за кожну сміливішу думку. Головні постанови того параграфу відносилися до двох моментів: а) насильного намагання змінити форму державного правління, б) відорвати частину державної території і прилучити її до іншої держави. Як одне так і друге тільки з трудом і з дуже складною правничою інтерпретацією можна було підтягнути під діяльність Української Військової Організації. Її зовсім не цікавила правно-політична форма польської державности та її внутрішній суспільно-політичний лад, і вона цілком не збиралася відривати частини польської дер-

жавної території, щоб прилучити її до котроїсь з інших уже існуючих держав. Аргументація оборони йшла по лінії, що цей параграф закону з-перед майже сто літ не відповідає сучасній дійсності, але й своїм правничим змістом не підтягає під себе діяльності обвинувачених.

Ішлося про те, що цей § 58 передбачував драконські кари і давав трибуналові широкі можливості в присудах від одного року важкої тюрми аж до кари смерті. Оборона намагалася зводити діяльність чи пак закиди проти обвинувачених до іншого параграфу того самого закону, а саме до § 65, що говорив про підбурювання проти держави і про порушення політичного спокою. Засудження з того параграфу вимагало точнішого визначення і доказу вини підсудних і сильно обмежувало трибунал у вимірі кари.

Бої за зміну правної кваліфікації закинутих обвинуваченим у політичних українських процесах вчинків відбувалися вперто й послідовно: у вступних заявах, у правничих виводах, у внесеннях оборони та в кінцевих промовах. Зайво казати, що вислід згори був пересуджений, польські суди в політичних справах ніколи не відступали зо старих реакційних позицій доби Меттерніха. А коли й склався новий польський карний закон, то в своїх постановках про означення протидержавної політичної діяльності, як карного злочину, і в карних санкціях за неї далеко перейшов свій колишній австрійський прототип.

Наводимо кілька місць з промов оборонців і прокурора, що відносяться до тієї справи, щоб дати образ трудного становища українського оборонця в політичному процесі перед польським судом:

«Передусім хотілося б сказати дещо про § 58. Я тверджу, що в нинішній діяльності УВО нема знамен злочину з § 58. Ви, панове, мусите докладно відрізнати політичний осуд від осуду

юридичного. З політичного боку беручи, щось може бути для держави небезпечно, але з юридичного не мусить мати знамен § 58.

Що УВО політично є небезпечна і шкідлива для польської держави — зайва над тим дискусія. Але чи ствердження того факту рішає теж і про юридичний характер справи? Чи нинішня діяльність УВО має всі знамена «головної зради»? Ні, панове... В злочині «головної зради» нема різниці між зусиллям виконати цей злочин і вже доконаним злочином... а сьогоднішня діяльність УВО — це лише підготова до чогось. А за підготову ніколи ще ніхто не відповідав, коли вона не перейшла ще в стадію зусиль.

Коли ж діяльність УВО, як ми це виказали, не має сьогодні знамен злочину з § 58, то як ці справники, що їм акт обвинувачення закидає приналежність до УВО, можуть за нього відповідати? Всі вчинки, що їх вони виконали, могли б скоріше підпадати під § 65, а не під § 58.

Але приймім на хвилину, що оці обвинувачені мали б відповідати за злочин «головної зради» — хоч я тверджу, що вони повинні б відповідати за злочин з § 65 — то все таки § 58 відрізняє **безпосереднього учасника** в злочині від такого, хто **бере в ньому дальшу участь**.

Бо, панове присяжні судді... є виключене, щоб одиниця могла виконати цей злочин з § 58, як безпосередній справник. До того треба тисячів людей. Не є також безпосереднім справником той, хто старався виконати цей злочин, хочби ця намірена злочинна дія була по собі незнати яка велика і трудна, вимагала особливих і дуже високих кваліфікацій і хочби й була дуже злочинна.

Безпосередній справник з § 58 — це не якийнебудь фізичний справник, але той, у чийх руках міститься доля цілої акції, хто керує всією акцією, яка змагає до відірвання частини якоїсь держави від її цілоти, є це той, хто керує всіма змовами, виступами й актами терору, що в цілості змагають до однієї мети. Безпосереднім справником з § 58 може бути комендант, команда штабу всієї акції.

Всі інші, що виконували б окремі вчинки терору і т. д. — це дальші учасники в злочині з § 58, хоч у конкретних актах, що підпадають під інші постанови карного закону, могли б вони бути безпосередніми справниками.»³⁾

Ту саму справу заторкував другий оборонець, д-р Лев Ганкевич, беручи до неї менше юридичний, більше політичний підхід. Він ствердив, що § 58 карного закону, це пам'ятник влади Габсбургів і не слід з того пам'ятника ганьби судити в конституційній республіці... Кожному полякові здається, що член УВО, це такий страшний злочинець, що на кожному місці і в кожній порі дня говорить у душі: «хай згинє лях проклятий!» І кожному полякові здається, що до члена УВО можна приноровити тільки § 58. Але це помилково, бо «державна зрада» є тільки там, де акція обвинувачених була б об'єднана якимсь революційним урядом. Дальше д-р Ганкевич наводив приклади з низки політичних процесів ще за австрійських часів, а навіть уже з польських, от як краківський процес з 1923 року, і помимо того, що підсудних на тих усіх процесах дуже важко обвинувачували, та все таки карали їх за § 65, а не за § 58.

«Вам здається, — говорив д-р Ганкевич, — що ви позбулися вже окупації, бо на вулицях

³⁾ З промови оборонця д-ра Володимира Старосольського, гл. "Новий Час", ч. 72 (830), понеділок, 30 червня 1930.

Познання, чи Кракова, не видно ані пруських ані австрійських прапорів, а на Саській Площі козацьких нагайок. Ні! Ви залишилися в окупації § 58 карного закону!..

«...Ви любите Варшаву, а ми Київ. Але скла-лося так, що і ви і ми любимо Львів. І тут є на-ша трагедія і тут є наш § 58. Ми не криємося з тим, що хочемо об'єднаної, вільної, незалежної української держави. Але в такому разі мусі-ли б ви судити за § 58 і мене, і д-ра Шухевича, і д-ра Шевчука, і д-ра Старосольського і цілу сорокмільйонову українську націю».⁴⁾

Не міг поминути в своїй промові тої справи і прокурор Ліпш. Це був один з тих польських проку-рорів, що не старався понизити на чести обвинувачених за приналежність до УВО, навпаки, признавав, що вони діяли з ідейних мотивів, жертвували собою і не мали на меті ніяких особистих цілей. Одначе не обвинувачував він їх за їхні патріотичні мотиви, тіль-ки за шкідливі для польської держави наслідки їх-ньої діяльності. Як такий, це був білий крук серед польської прокуратури, але й тим більш небезпеч-ний противник на процесі.

Свою промову в процесі за Східні Торги почав прокурор Ліпш саме ствердженням політичного його характеру.

«Я ,ланове присяжні судді, не хочу на вас впливати. Хочу тільки представити вам ті зло-чини, що за них відповідають обвинувачені.

Яка ж є правна натура тих злочинів, що їх виконали обвинувачені? Цей процес має вираз-но політичне тло, бо ж провина обвинувачених — це державна зрада. Без наміру державної зради не було б і замаху на площу Східніх Тор-

⁴⁾ "Новий Час", ч. 73 (831), середа, 2 липня 1930.

гів і ці люди не сиділи б сьогодні на лаві обвинувачених. Що ж це є «державна зрада»?

Є це злочин, що за нього кожна держава від найдавніших часів, ідучи за інстинктом самозбереження, карала найважче і найгостріше. Є це злочин, що за нього карали не тільки урядові чинники, але проти якого зверталася вся суспільність. А карали й карають за цей злочин так строго тому, що кожна держава не тільки не хоче втратити якоїнебудь частини своєї території, чи зовсім упасти, але вона хоче затримати свій престиж, чого не могла б зробити, коли б не карала за злочини, що прямують до її знищення. Тому кожна держава видає такі строгі закони проти державної зради, щоб ними охоронити себе перед своїми противниками. Про те останнє передусім мусимо пам'ятати, тимбільше в цьому процесі.

Обвинуваченим закидається державна зрада, отже § 58, а це тому, що належали вони до Української Військової Організації, отже до організації, що має на меті відірвати Східню Галичину від польської держави при допомозі повстання. А саме обвинувачені мали бути тими, що це повстання мали на цілі приготувати. Вони щоправда повстання не викликали, але вони до нього змагали. А вже саме змагання підпадає під § 58. Бо якщо б Українська Військова Організація викликала вже революцію, то не було б часу і не було б уже як судити членів УВО за державну зраду. Тоді не ми їх судили б, але вони нас, тоді злочин перемінився б у чесноту. Бо це була б перемога збунтованого народу. За злочин доконаний карається тільки при зви-

⁷⁾ Польська сторона в процесі вживала скрізь назви "Малопольща", або "Східня Малопольща".

чайних злочинах. За політичні злочини, а передусім за державну зраду, треба карати не тоді, як ті злочини виконано, бо тоді вже було б запізно, але карати слід уже найменший намір зрадити державу. Держава мусить уже заздалегідь хоронити себе від зрадників і бунтівників, щоб не було запізно, як це бачимо на прикладах французької і большевицької революцій, де Робесп'єри і Леніни судили вчорашніх своїх володарів.

Кажуть, що § 58 — це старець, схвалений ще за часів Меттерніха і тому дехто дивується, як у нинішніх часах, у ХХ столітті, в віці шаленого розвитку техніки, можна приноровлювати цей параграф.

На те відповідаю, що цей параграф ще й сьогодні дуже живий, а по-друге, кожна держава, без уваги на свій устрій, карає за державну зраду так строго, як того вимагають §§ 58 - 59. І фашистівська і большевицька держави однаково строго карають за державну зраду».)

Безнадійна була справа відкинути з обвинувачення § 58. Все ж таки оборонці намагалися засіяти сумнів серед присяжних суддів, щоб вони не потверджували питання про безпосередню участь обвинувачених за державну зраду бо тоді їх ждала б кара смерті, тільки додатково ставлені питання про дальшу участь, що каралася тюрмою, а про кількість її років рішав уже трибунал. В перших роках існування польської держави рідко коли вимірювали за те кару більше, як п'ять літ. Але в міру того, як щораз ширше розгорталася революційна діяльність націоналістичних українських організацій, міг себе вважати щасливим той, хто дістав менше десяти років.

) "Новий Час", ч. 71 (829), п'ятниця, 27 червня 1930.

Така ж сама кара смерти чекала підсудних, якби їх признали винуватими злочину з динамітового закону. Цей закон виводився з Німеччини. Після динамітових атентатів на московських царів, Німеччина Бісмарка лякалася, що б цей заразливий приклад не перекинувся до неї, тимбільше, що до голо-су там почала приходити сильна і революційна на тодішні поняття партія соціал-демократів. Схвалено тоді в Німеччині закон, що карав смертю за вживання вибухових речовин з наміром наразити на небезпеку чуже життя або власність. За її прикладом пішли деякі інші держави в обороні перед атентами анархістів, а передусім Австрія. Вона майже в дослівному тексті перейняла від Німеччини цей закон і залишила його в спадку Польщі.

VI.

УВО КРИЗЬ ПОЛЬСЬКІ ОКУЛЯРИ

Ані польська ані українська сторони не заперечували політичного характеру процесу за Східні Торги. Складали про те свої заяви представники польської влади, як от прокурор в акті обвинувачення і в кінцевій своїй промові, писала про те не тільки нелегальна «Сурма», але й уся польська й українська преса.

Українська Військова Організація, як організатор і виконавець атентату на Східні Торги, якої члени шість тижнів засідали на лаві обвинувачених, знову стала осередком зацікавлення, передусім польської суспільности, польської і подекуди заграничної преси.

Що знав пересічний громадянин про Українську Військову Організацію? Тільки те, чим годувала його брукова переважно і голодна на сенсації шовіністична польська преса, що жила уривками інформацій від політичної поліції, а вряди-годи могла прислухуватися політичним процесам на судових залах і заслухані там факти подавала публіці в кривому дзеркалі фальшу, брехні і перекручень.

В загальному кожному було відомо, що існує Українська Військова Організація, що час-до-часу дає вона знати про себе терористичними актами, спрямованими проти польської держави. Але як вона постала, які політичні й соціальні підстави її існування і того відгуку, що його вона знаходила серед української суспільности — про те, поза спеціаліста-

ми зо слідчої поліції і відділів безпеки польської державної адміністрації мало хто і мало що знав.

Це виходило на яву при нагоді політичних процесів. Роля й діяльність Української Військової Організації висвітлювалася тоді всесторонньо — але ніколи повністю і рідко об'єктивно. Польська сторона — прокурор у своїх ствердженнях і заявах, поліційні комісарі, як свідки, знавці з воевідських урядів безпеки — яскраво підкреслювали революційні методи Української Військової Організації, її протипольський характер, промовчуючи все інше.

Про Українську Військову Організацію, її постановня й історію, ролю її в українському народі та вплив на формування польсько-українських взаємин, говорилося багато на процесі за Східні Торги, в різних місцях і при різних нагодах: при допитах обвинувачених, зізнаннях поліційних свідків, запитах суддів і прокурора та інших. Але найбільше про неї можна було почути від знавця політичних справ, воевідського радника Казимира Івахова, а потім у промовах прокурора Ліпша та заступника пошкодованої Марії Штрайтівної, д-ра Перацкоґо. На процесі представляли вони погляд польської сторони на Українську Військову Організацію.

Постійно, на кожному політичному процесі найперше Української Військової Організації, а потім Організації Українських Націоналістів у Львові виступав, як знавець політичних справ і відносин, радник відділу безпеки львівського воевідства Казимир Івахів. Він був перекинчиком з українського роду і з жагою ренегата ненавидів усе українське, служив полякам не за гроші, не за страх, а за совість. Метою його зізнань на судових розглядах було поінформувати присяжних суддів про Українську Військову Організацію, про її цілі, характер, способи діяльності і т. і., доказати її антидержавний характер і протипольське наставлення. Треба признати,

що була це людина здібна, що з дрібничковою педантерією визбирував і порядкував усі вістки про УВО, всі поліційні й судові зізнання, голоси преси, конфіденційні інформації, і справді доволі добре визнавався в усіх подробицях внутрішнього українського політичного життя. Інша річ, наскільки об'єктивний був він у своїх заявах. Звичайно складав їх так, щоб з одної сторони вплинути на присяжних суддів, а з другої не вагався кидати клеймо не тільки на цілу Українську Військову Організацію, але й на окремих її членів. Його свідоцтво про Українську Військову Організацію на процесі за Східні Торги у скороченні йшло таким шляхом думок.¹⁾

Українська Військова Організація постала 1920 року з ініціативи «Головної Ради Корпусу Січових Стрільців».²⁾ На чолі УВО станув Євген Коновалець, а членами її команди були не тільки старшини Січових Стрільців, — як Андрій Мельник, Михайло Матчак, Ярослав Чиж, — але й багато інших старшин Української Галицької Армії.

До 1923 року політично підлягала УВО диктаторові д-рові Євгенові Петрушевичеві. В 1922 році д-р Петрушевич предложив до Ліги Націй у Женеві меморіал і домагався, щоб справу Східньої Галичини вирішено на користь українського народу. Тоді «заграничні чинники» — Івахів не назвав їх ближче — звернули йому увагу, що потрібно викликати якийсь рух у краю, з чого було б видно, що українська людина Східньої Галичини невдоволена поляками і не погоджується з польською державною владою. Тоді почала активно діяти УВО і виявила себе в багатьох актах саботажу і терору.

¹⁾ Подано за "Новим Часом", ч. 69(827), понеділок, 25 червня 1930.

²⁾ Назви і терміни залишені так, як було заподано в газетньому звідомленні.

На той же рік припали вибори до польського сойму і сенату. Українська людність Східньої Галичини в тих виборах участі не брала, бо такий був наказ д-ра Петрушевича, що впливав з загальної його тодішньої політики. З тою політикою не всі українці погоджувалися, напр., покійний д-р Володимир Бачинський, що стояв тоді на чолі Міжпартійної Ради, заявлявся за участю в виборах.

В тому теж часі постав угодовецький гурток людей під проводом Сидора Твердохліба і Михайла Яцкова. Вони пропагували угоду з поляками. Особистим секретарем Твердохліба був Дзіковський, що водночас належав до УВО і повідомляв свою організацію про кожний крок Твердохліба. Твердохліба вбили, угодовецька групка майже зникла, але Дзіковського арештовано і він «сипнув» усе, що знав про УВО. Через те Начальна Команда УВО, що досі була у Львові, мусіла перенестися до Берліна.

Приблизно в тому часі порвалися відносини між президентом Петрушевичем і УВО, а то з тої причини, що д-р Петрушевич почав орієнтуватися на советський уряд у Харкові. Він створив собі нову організацію, під назвою «Західньо-Українська Національно-Революційна Організація» (ЗУНРО) і сам станув на її чолі. Метою організації була терористично-саботажна акція. Але організація проіснувала недовго, виконала кілька саботажів і самоліквідувалася. Процес Михайла Бажанського і товаришів, учнів коломийської і снятинської гімназії, що відбувся перед двома роками у Львові, був саме процесом ЗУНРО.

Лишилася УВО з полк. Євгеном Коновальцем на чолі, але вона втратила політичну опору, відорвавшись від уряду д-ра Петрушевича. Шукаючи тієї опори, відбуто в 1927 році в Празі з'їзд усіх націоналістичних груп, що скоро потім об'єдналися, створивши Організацію Українських Націоналістів. В січні

1929 року відбувся в Відні Конгрес Українських Націоналістів і там вибрали Провід Українських Націоналістів. Тоді теж устійнено програму українських націоналістів. На чолі обидвох організацій, «Української Військової Організації» та «Організації Українських Націоналістів», станув полк. Євген Коновалець. Перша організація має свій пресовий орган «Сурма», друга — «Розбудова Нації», обидва вони нелегальні.

УВО й ОУН поставили собі за ціль створити самостійну, незалежну, соборну українську державу шляхом безкомпромісової революційної боротьби проти всіх окупантів українських земель. УВО вже має готовий плян на випадок заіснування якоїнебудь політичної ситуації, чи то міжнародньої, чи то в окремих окупаційних державах. Також проти Польщі УВО підготовляє повстання, що мало б вибухнути при першій сприятливій нагоді, тому неправдиві твердження деяких обвинувачених у цьому процесі, будь-то би збройний виступ проти Польщі не брався тепер до уваги.

Організаційна система УВО виглядає так, що на її чолі стоїть полк. Євген Коновалець з Начальною Командою УВО. Начальна Команда УВО постійно перебуває закордоном, донедавна осідком її був Берлін. Начальній Команді підлягає Крайова Команда у Львові, терен її діяльності простягається на Східню Галичину. УВО старалася переломити т. зв. сокальський кордон і створити свої групи на Волині, Поліссі, Підляшші і Холмщині. Це їй не вдалося, бо визначені до того провідники перейшли до комуністичного табору.³⁾

³⁾ Правдоподібно мав тут Івахів на думці сотн. Гриця Сенечка, Хомика і Дурбана. Десь у роках 1926—1927 УВО виожливила їм влаштуватися на Волині і вони виїхали туди підготовляти ґрунт для неї. Приблизно в тому часі оформи-

Крайова Команда УВО ділиться на три реферати, а саме: 1. організаційний або кадровий, 2. бойовий і 3. пропагандивний або політичний. Був ще четвертий реферат, розвідочний, його зліквідовано, бо шпіонажа викликала негодування в українській громадськості. Однак УВО далі веде розвідочну роботу для своїх власних потреб, щоб знати сили ворога і не виступати на сліпо.

Організаційний реферат УВО має на цілі організаційну роботу і керування нею, вербувати нових членів УВО і тримати їх в евіденції та виготовляти плани роботи. Він улаштовує вишкільні курси для членів УВО, часом висилає їх на курси закордон. Треба вишколювати бойовиків на те, щоб у разі потреби могли під час повстання стати старшинами більших чи менших бойових груп. Рядовики повстанської армії прийдуть з народньої маси і в тій цілі мусять вони вишколюватися, тому УВО старається впливати на різного рода легальні протипожежні, гімнастичні і спортові організації, як «Луг», «Сокіл» і «Пласт». «Українська Військова Організація» прив'язує дуже велику вагу до праці того реферату, а Крайові Коменданти УВО ставлять його роботу на першому місці, перед бойовою і розвідною.

Бойовий реферат УВО вишколює теоретично і практично своїх членів на курсах у краю і за кордо-

лася група д-ра Євгена Петрушевича в ЗУНРО і, можливо, що вони заявили за нею та відстали від УВО. Коли ж поставлено їх під суд, то вже акт обвинувачення закидував їм діяльність у рамках комуністичної партії. В тому ж самому часі і за подібну діяльність суджено білоруську групу Окінчіса.

Однак нема певної підстави твердити, що Сенечко, Хомик і Дурбан діяли з рамени комуністичної партії. В тому процесі на лаві підсудних засідала понад сотня людей. Велика їх кількість була переконана, що бореться проти Поль

ном. УВО доручає своїм членам вступати на службу до армій окупантів, щоб набути військово-технічне знання опісля виконання для українського народу. Цей реферат займається також індивідуальним терором, саботажною акцією і т. зв. частинними виступами УВО. До них належала саботажна акція 1922 року.

Пропагандивний або політичний реферат має на цілі ширити ідеологію УВО, кличі збройної боротьби з Польщею, поширювати нелегальні ідеологічні журнали, брошури й листівки, влаштовувати дискусійні сходи, реферати тощо. Він видає нелегальний місячник «Сурма». Веде він пропаганду також у легальній формі. Таким легальним часописом, що при його допомозі веде УВО свою пропаганду, є «Новий Час». Щоправда, «Новий Час» не є тепер зв'язаний з полк. Євгеном Коновальцем, однак все ще є в ньому закладовий капітал УВО і довкола того часопису гуртуються симпатичні та прихильники УВО. Другим таким легальним видавництвом, за поміччю котрого веде УВО свою пропаганду, це видавничий кооператив «Червона Калина» у Львові.

Найменша організаційна клітина УВО — це «трійка». Донедавна були «п'ятки», та це не було вигідне, раз тому, що п'ятки тяжче вишколювати, а по-друге, трудніше в них зберігати конспірацію.

Вербують людей до УВО різними способами: або через сантимент до жінки, через ненависть до Польщі, або через особисті кривди, що їх хтось завдав від поляків. Такі маніфестації, як у річницю 1 ли-

щі за українську справу і в тюрмі, вже по засуді, багато з них відrekliлися комуні і пристали до групи українських політичних в'язнів-націоналістів. Це, зокрема, позначилося після самогубства Хвильового і Скрипника. Одною з найцікавіших постатей серед них був селянин Терешко Поліщук, обдарований політично-пропагандивним хистом, хоч зовсім без шкільної освіти.

стопада 1918 року, коли на церкві св. Юра, на львівському університеті і на Високому Замку маяли прапори УВО, теж сильно впливають і горнуть до УВО нових членів. Велику ролю при тому грає «Сурма», різні брошури і летючки.

Українська Військова Організація прямує до створення української держави шляхом збройного повстання проти всіх окупантів українських земель. Але на практиці вся робота УВО іде проти Польщі. На Буковині і в Бесарабії УВО не існує, на Підкарпатській Русі⁴⁾ досі не діяла і ще не діє, бо останній замах в Ужгороді неможна вважати ділом УВО, а проти СРСР обмежується УВО тільки до паперових маніфестів.

Українська Військова Організація рахується з можливістю збройного повстання в корисних політичних ситуаціях, що до них мусить бути приготована. Такими моментами можуть бути: 1. самостійний повстанський рух, 2. внутрішні заворушення і тертя в Польщі, 3. збройні конфлікти Польщі з сусідами, 4. світова війна або революція. Якщо б надійшов один з таких моментів, тоді всі члени УВО мають: 1. з власної ініціативи творити бойові групи, 2. при їхній допомозі займати найближчі відтинки фронту, 3. шукати контакту з іншими подібними групами і найближчою командою, 4. старатися з усіх тих груп створити одну повстанську армію.

Помічними засобами до того служать акти терору, саботажу і розвідна робота. За словами пропаганди УВО, акти терору мають: «рятувати честь народу, підносити престиж організації, підносити революційного духа мас, підтримувати енергію провідників, підривати віру в ворога і в могутність займанської держави, ширити паніку і дезорієнтацію у ря-

⁴⁾ В означеннях Карпатської України поляки трималися офіційної чеської термінології: Підкарпатська Русь.

дах ворога, відсепарувати українську суспільність від польської.»

Велику вагу кладе УВО на те, щоб у своїх членів заціплювати ненависть до польського народу. Вона хоче переконати всіх, що на «Східніх Кресах»⁵⁾ живе нарід, що є смертельним ворогом поляків.

Найважливішим способом боротьби в часі повстання має бути т. зв. боротьба без зброї, що її можуть вести і жінка і дитина і старець. Це — саботаж, а полягає він на тому, щоб нищити телеграфічні стовпи і драти, залізничні об'єкти, мости, магазини, склади харчів тощо.

Офіційний орган Української Військової Організації, «Сурма», проповідує мілітаризацію української суспільності і підготову її на випадок повстання. Ширить вона клич «боротьби власними силами» і вціплює в українську суспільність ненависть до польської держави. Використовує польські міжнародні тертя й усобиці та шляхом усної агітації ширить між масами незадоволення з кожного польського уряду. Перше число «Сурми» вийшло в Берліні, в січні 1927 року. Видає її пропагандивний реферат, а редагує Редакційна Колегія. Не всі числа «Сурми» друкувалися в Берліні, деякі з них виходили в Ковні на Литві. До краю дістається «Сурма» через Данціг, але ця дорога щораз тяжча з уваги на велику чуйність поліції. Тому деякі останні числа «Сурми» належать до рідкостей.

Закордонна пропаганда УВО має на меті: 1. ширити лиху славу про польський уряд і польську державу, 2. паралізувати польську пропаганду, шкідливу українському народові, 3. причинятися до союзу з наподоми в подібному положенні, як українці, 4. пропагувати союз українців з політичними ворогами

⁵⁾ Так називали поляки східні окраїнні землі, заселені українцями й білорусами.

Польщі. Закордонна пропаганда попереджує збройну боротьбу українського народу, а в часі тієї боротьби має відограти рішальну роль.

Від самого початку існування Української Військової Організації відгравали в ній дуже велику роль жінки. Вони скривали членів УВО, зберігали тайні документи, вибухові матеріяли і зброю УВО, кольпортували «Сурму», летючки та всякі інші матеріяли, виконували небезпечну і відповідальну роль зв'язкових і кур'єрок. Українська Військова Організація ставить жінкам за зразок Ольгу Басараб. Не тільки жінкам, але й чоловікам радить УВО її наслідувати, бо вона ніодним словом не зрадила організації. Досі ніодна жінка не зрадила УВО, а серед чоловіків зрадників було багато.

Фонди Української Військової Організації — це дуже дражлива справа. Головне їх джерело, це внески членів і симпатиків УВО, пожертви на «бойовий фонд». Жертводавці дістають цеголки від 50 грошів до 5 золотих. Друге важніше джерело фінансів Української Військової Організації це т. зв. експропріяції, що в скороченні в революційній мові називаються «ексами». Це напади на банки, пошти й інші грошеві установи, щоб здобути гроші для організації. Досі було таких нападів кілька, як от на пошту в Дунаєві 1924 року, на пошту в Богородчанах, два напади під Калушем, на львівську головну пошту, на поштовий уряд при вул. Глибокій у Львові і напад на поштового листаря при вул. Городецькій у Львові. Українська Військова Організація робила напади на грошеві інституції навіть у далекій Познанщині. Як третє джерело фондів УВО слід віднотувати допомогу чужих держав, ворожих Польщі, як Німеччини і Литви.

В цьому місці Голова Трибуналу запорядив тайну розправу і наказав вийти з залі глядачам і представникам преси. Внесення д-ра Степана Шухевича,

щоб як передбачених карною процедурою «мужів довір'я» обвинувачених на тайний судовий розгляд посла Дмитра Палієва, кореспондента «Діла» Олесь Бабія, кореспондента «Нового Часу» Ярослава Шавяка, кореспондентів «Хвілі» і «Слова Польского» — Трибунал відкинув.

Понижче подаємо ті місця з кінцевої промови прокурора Ліпша, що відносяться до історії і характеристики Української Військової Організації:

«Панове Присяжні судді! Від віків жили на Червоній Русі два братні народи в згоді. Польський плуг орав землю поруч українського, українська і польська шабля боронили спільну вітчизну в небезпеці. Але чужинці почали бунтувати український нарід і він закипів ненавистю до польського. А ця ненависть зросла до найвищого ступня в 1918 - 1919 роках. Коли ж Польща зайняла Східню Галичину, то постала Українська Військова Організація, що змагає до того, щоб український нарід знову довести до проливу крові.

Я вірю, що між польським і українським народами настане колись згода. Але ви, панове судді, не смієте залишати безкарно злочинів оцих обвинувачених, бо безкарність зміцнює зухвалість УВО. Її членів треба покарати строго, бо тільки строга кара відстрашить інших приступати до Української Військової Організації...

Я хочу коротко повторити вам історію УВО. Постала вона 1920 року і діє вже десять літ. Її ціль — як дуже добре сказав один з обвинувачених — приготувати український нарід до нової революції, так ідеологічно як і технічно, щоб другий 1917 чи 1918 рік не застав український нарід непідготованим. Українська Військова Організація хоче змілітаризувати те-

пер український нарід, щоб він був підготований до рiшального моменту...

УВО бореться за визволення й об'єднання українських земель з-пiд чотирьох держав. Твердили теж оборонцi, що УВО бореться теж проти Советiв i за приклад подавали харкiвський процес. Я низько хилю голову перед українськими патрiотами, засудженими в харкiвському процесi, але водночас тверджу, що УВО з ними не мала нічого спiльного...

Яка цiль терору Української Вiйськової Органiзацiї? Цiллю терору — це, м. i., рятувати честь українського народу, як про те пише «Сурма», це показати перед свiтом, що українцi боряться далше за волю, не покоровивши Польщi. Бо УВО головно звертається проти Польщi. Того рода вибух пекельних машин, як той, що вiдбувся на площi Схiднiх Торгiв, має пригадати свiтовi, що сiм мiльйонiв українського народу поневоленi польською державою, що українському народовi забрали всi полiтичні права, але він не вважає, що його доля остаточно вирiшена. Оцей сильний гук, що дався чути 7 вересня 1929 року на площi Схiднiх Торгiв, був пiдготований на те, щоб голосним вiдгомномом вiдбитися по всiх сторонах Європи про гноблення українського народу пiд Польщею. Виконування актiв саботажу має на цiлі менш-бiльш те саме, що й виконування актiв терору.

Идеологiя Української Вiйськової Органiзацiї, це безкомпромiсна боротьба проти Польщi, а кожне слово її офiцiйного органу, «Сурми», є неначе рукавицею, киненою в обличчя Польщi. На Польщу пливе повiнь «Сурми», що має на метi приготувати український нарід идеологiчно до повстання, а акти саботажу i терору

мають виробити за границею прихильну атмосферу для того майбутнього повстання...

А тепер скажіть, панове судді, чи ті, що беруть чинно участь в Українській Військовій Організації, що з рукою на револьвері присягають на смерть і життя, що будуть вірні УВО, що других до УВО вербують, кольпортують «Сурму», підкладають пекельні машини — чи всі вони не роблять злочину «головної зради?» Певно, що одна «Сурма» чи бомба не може ще викликати повстання, але всі ті дії разом узяті спрямовані на те, щоб викликати повстання, а це вичерпує умови параграфу 58 карного закону про злочин головної зради.»¹⁾

Карна процедура дозволяла виступати побіч прокурора представникам пошкодованих злочином осіб, щоб помагати обвинуваченню, довести до засуду і домагатися від засудженого відшкодування. Як пошкодована зголосилася урядничка бюро Східних Торгів Марія Штрайтівна, попарена бомбою з валізки, що її залишив Роман Біда в секретаріаті Східних Торгів. Спершу заступав її на суді адвокат д-р Футима, але скоро на його місце прийшов д-р Перацкі, відомий україножер, репрезентант зненависницької польської національної демократії. За австрійських часів він був прокурором і це саме він обвинувачував Мирослава Січинського за вбивство графа Андрія Потоцького, намісника Галичини.

Забравши слово після прокурора, д-р Перацкі використав свою промову не так на те, щоб добитися відшкодування для своєї клієнтки, як більше на те, щоб облити помями обвинувачених, Українську Військову Організацію та весь український рух:

¹⁾ "Новий Час", ч. 71(829), п'ятниця, 27 червня 1930.

«... Я не виповнив би свого завдання, якщо б я не заторкнув кілька моментів загального значення на те, щоб добитися засудженого вердикту...

Це не перший політичний процес проти членів Української Військової Організації. І тактика і спосіб переведення такого процесу завжди однакові. З одної сторони обвинувачені хочуть оправдати свої злочинні вчинки визвольними змаганнями свого народу, з другого їхня оборона найгострішими словами старається зогидити Польщу в агітаційних цілях...

Кажуть, що причина постановня Української Військової Організації — це змагання українського народу до визволення, до незалежності. Але так воно не є. Коли розпалася Австрія в 1918 році, допомогла вона ще українцям створити свою армію. Ця остання розпалася, селяни вернулися додому, а провідники поїхали до Чехословаччини, Австрії й Німеччини і там створили Українську Військову Організацію. УВО виступає тільки проти Польщі, нема її ані в Румунії, ані в Чехословаччині, ані в Большевії. Якщо б УВО змагало до визволення України, то ця організація зверталася б проти всіх ворогів України, а принаймні проти тих, хто найбільше на те заслуговує. Польща до того рода ворогів не належить. Коли ж УВО звертається тільки проти Польщі, а осідком її провідників є Берлін, то це вказує на те, що Українська Військова Організація є нічим іншим, тільки німецькою інтригою. Перед війною Німеччина й Австро-Угорщина вживали «руських проводирів» проти Росії, сьогодні Німеччина вживає УВО як свого зняряддя проти Польщі.

Кажуть теж, що положення українців під Польщею є таке важке, що вони мусять у бо-

ротьбі за свої права вживати таких засобів, як револьвери, пекельні машини тощо. Але чи усунення найрухливіших польських діячів зо Східньої Галичини, протегування української стихії, закладання утравквістичних шкіл у Галичині — чи все те може вказувати на важке положення українців під Польщею? Та ж їхне положення в Румунії, в Чехословаччині і в Советах без порівняння гірше, як у Польщі. Є це доказом, що УВО виступає проти Польщі не як месник за оці позірні кривди, але як наємник Німеччини.

Дуже часто в політичних процесах проти членів УВО покликаються обвинувачені на подібні польські терористичні акції, передусім з 1905 року. Але такого порівняння робити неможна, бо польська військова організація постала в зовсім інших умовах від тієї, що породила УВО».⁷⁾

Цей промовець не надто добре свідоцтво виставив своїй політичній зрілості та інтелігенції, повторюючи заявлені ще з австрійських та царсько-реакційних часів фрази про українське змагання до волі як німецьку видумку та австрійську інтригу. І це в той час, коли навіть прокурор, як офіційний представник польської державної влади на процесі, ніразу не дозволив собі на такі демагогічні висновки.

⁷⁾ "Новий Час", ч. 72(830), понеділок, 30 червня 1930.

VII.

ДРУГИЙ АСПЕКТ УВО НА ПРОЦЕСІ

(Підсудні та оборона)

Українська сторона — устами обвинувачених та оборонців — незавжди була готова виступати з пропагандою кличів УВО на судовій залі. З природи речі оборона намагалася злагоднювати атмосферу, щоб не озлоблювати присяжних суддів проти своїх клієнтів-підсудних. То ж і ці останні, за рідкими вийнятками, коли або мусіли, або з доручення УВО явно признавалися до своєї участі в організації, ідучи за інструкціями оборони, дуже обережно і неначе тінюючи гострі зариси висказувалися про роль її діяння УВО.

Цей контраст у поставі української та польської сторін тим гостріше виступив на процесі за атентат на Східні Торги, бо тут, хоч малося до діла з наявно революційними актами, але виконували їх члени УВО не з бойового апарату. Як було сказано, знесінська група перейшла обов'язковий для кожного члена УВО короткий технічний і конспіративний вишкіл, але її призначенням була політична діяльність серед свого середовища і в тому напрямі працювали з нею її опікуни з рамени УВО — Тарас Крушельницький і Стефа Шушкевичівна. Отож ані по своїй натурі ані по своєму призначенні не підходили вони під устійнене досі поняття УВО, як революційної, бойової та справді на військових началах поставленої організації. Вони пристали до УВО у проміжному часі переходу з військових і терористичних на широко закроєні політичні методи діяльності і не мо-

гло це не відбитися на їхній ментальності. А що свою політичну роботу виконували вони майже виключно на найнижчих щаблях організаційної діяльності, тож виступала вона неначе блідо і більше попросвітянськи, як це побачимо пізніше з їхніх зізнань у часі судового розгляду.

Перейдемо почерзі все, що в своїх зізнаннях на судовому розгляді справи Східніх Торгів сказали обвинувачені:

«Обвинувачений **Роман Біда** признається в своїх зізнаннях до приналежности до УВО. Каже, що був звичайним її членом і виконував її накази. До УВО вступив 1928 року.

Голова трибуналу: Яке було ваше завдання в УВО?

Роман Біда: Виконування саботажу й терору. На питання голови трибуналу, що розуміє під словами «саботаж» і «терор», обвинувачений відповідає, що саботаж — це нищення урядових і приватних об'єктів. Слова «терор» не вміє пояснити і каже, що виконував тільки те, що йому наказували.

Обвинувачений **Тарас Крушельницький** признається, що належав до УВО від місяця лютого 1929 року. Вступив у члени УВО тому, бо вважав, що обов'язком кожного свідомого українця є належати до УВО.

Голова трибуналу: Чи ви знали, які цілі має УВО?

Крушельницький: Знав. УВО прямує до створення самостійної, незалежної української держави. Шляхом до тієї цілі може бути збройне повстання, та воно тепер до уваги не береться, але може теж бути національно-культурне освідомлювання українських мас. І тим шляхом іде тепер УВО до реалізації своїх цілей. Що ж

до саботажів і терору, то є це тільки вислів протесту проти того, що всі українські землі не знаходяться під українським володінням.

Голова трибуналу: Що ж було вашим завданням?

Крушельницький: Я мав національно освідомлювати ближчі околиці Львова, передусім Знесіння, бо там є багато «старорусинів».¹⁾ Конкретно, я мав стояти в зв'язках з різними легальними товариствами, як «Луг» і читальня «Просвіти», щоб освідомлювати їхніх членів і скріпляти їх на душі. Свою роботу виконував я тим способом, що як диригент хорів я часто їздив на Знесіння і там стрічався з потрібними мені людьми...

На питання голови трибуналу й оборонців, чи УВО в своїй ідеології пропагує ненависть до поляків, обвинувачений заперечує. Терору й саботажу неможна вважати за вияв ненависти, це тільки протест перед загрозою проти теперішніх політичних обставин, серед яких знайшлася українська нація.

На питання оборонця д-ра Лева Ганкевича, що було причиною постановлення УВО, обвинувачений відповідає, що причиною не була ненависть до поляків, ані теж шовінізм, тільки традиція українських визвольних змагань, що не дозволяла, щоб в українському народі приспав гін до самостійности, до посідання своєї власної держави.²⁾

Обвинувачений **Михайло Терещук** — признається, що належав до Української Військової Організації.

¹⁾ Старорусинами називали, головню поляки, прихильників москвофільської орієнтації серед українців.

²⁾ "Новий Час", ч. 60 (818), п'ятниця 30 травня 1930.

Голова трибуналу: Чи перед вступленням до організації ви чули вже щось про УВО?

Терещук: Дещо з часописів... Від Тараса Крушельницького довідався я, що УВО змагає до створення української держави, а шляхами до тієї цілі є — культурно-освітній і терористичний. Тому й члени УВО діляться на дві групи: культурно-освітню і терористичну. Я належав до першої, бо до праці в другій групі я не надавався.

Голова трибуналу: Що ж ви мали робити в тому напрямі?

Терещук: Слідити за культурно-освітнім рухом на Знесінні, скріпляти членів різних легальних українських товариств, що тут існують, на дусі і виголошувати реферати.

Голова трибуналу: Які реферати ви були здібні виголошувати?

Терещук: На історичні теми.

Обвинувачений **Іван Вацик** — до участі в УВО не признається.

Голова трибуналу: Але ви знали, що таке УВО?

Обвинуваченому важко вияснити, що таке УВО. Каже, що це продовження Українських Січових Стрільців і що члени УВО мали піти на війну, як тільки вибухне. Але яка це мала бути війна і коли, обвинувачений не може вияснити.³⁾

Обвинувачений **Йосип Кирилюк** на запит голови трибуналу, чи належить до УВО, відповідає: так. Мене звербував у члени Тарас Крушельницький менше-більше в травні або червні 1929.

³⁾ "Новий Час", ч. 61 (819), понеділок 2 червня 1930.

Голова трибуналу: Що він вам говорив про цілі й засади УВО?

Кирилюк: Говорив, що УВО змагає до відбудови української держави шляхом культурно-освітньої праці і шляхом терору й саботажу.

Голова трибуналу: Де ж ця українська держава мала бути?

Кирилюк: Вона мала складатися зо Східньої Галичини по Сян...

Голова трибуналу: Яка Галичина? Хіба Малопольська? Галичини нема.

Кирилюк: ... і з Великої України, що є під Советами, з Волині, Підляшшя і Холмщини...

Голова трибуналу: До котрої ж ви групи в УВО належали?

Кирилюк: До культурно-освітньої, бо я собі застеріг, що можу належати тільки до тієї групи.

Голова трибуналу: Хто ще належав до вашої трійки?

Кирилюк: Належали ще Терещук і Крушельницький.

Голова трибуналу: Що ж ваша трійка мала робити?

Кирилюк: Підтримувати і скріпляти національного духа в народі.¹⁾

Роман Качмарський — до УВО належав, як і його молодший брат, засуджений на п'ять літ тюрми за співучасть у нападі на пошту при Глибокій вулиці у Львові.

Голова трибуналу: Які є цілі УВО?

Качмарський: Створення незалежної української держави на всіх українських землях. Щоб цю ціль досягнути, треба підготовляти україн-

¹⁾ "Новий Час", ч. 62 (820), середа 4 червня 1930.

ський нарід до збройного повстання проти його окупантів, у даному разі проти Польщі.

Обвинувачений вступив до УВО з кінцем 1928 року, а звербував його до неї товариш його брата, не знає його прізвища. І він же обвинуваченого заприсягнув.

Голова трибуналу: Чому ви вступили до УВО?

Качмарський: Бо я не хотів бути гірший від мого молодшого брата і бажав активно працювати для ідеї, що її репрезентує УВО.

З черги питається голова трибуналу про терор і саботаж, що їх виконують члени УВО. Обвинувачений пояснює ці два терміни.

Голова трибуналу: Чи ви читали «Сурму»?

Качмарський: Читав. Я діставав її кожного місяця, а перечитавши ховав її або палив.

Михайло Колодзінський: — до УВО не належав. Про ту організацію знає з часописів. Знає, до чого змагає УВО, а йде вона до своєї цілі шляхом культурно-освітньої праці між українським народом і шляхом збройного повстання, що тепер до уваги не береться...

Прокурор: Хто ви є по політичних переконаннях?

Колодзінський: Я націоналіст.

На питання прокурора обвинувачений Михайло Колодзінський відповідає, що в програмі націоналістів є вироблення сильного характеру і сильної волі в людини, розбуджування і скріплювання національної свідомости в українському народі та вціплювання в нього почуття єдності, щоб усі могли одностайно стати за святе діло, коли знову надійде 1917 або 1918 рік. Про збройне повстання проти окупантів українських земель між націоналістами тепер не говориться, бо воно в сьогоднішній політич-

ній ситуації виключене. Органом націоналістів є «Розбудова Нації», котрий то журнал польська влада недавно заборонила доставляти поштою.

Оборонець д-р Старосольський: Чи ідея створення незалежної української держави спільна всім українським політичним угрупованням?

Колодзінський: Всім, крім комуністів, бо в їхню державницьку програму не вірю.

Обвинувачений зробив на присутніх своїми зізнаннями доволі корисне враження».⁵⁾

Перше, що вдаряє в очі, це те, що підсудні дуже мало і скупо говорили про Українську Військову Організацію. На всіх 17 підсудних тільки п'ять (Роман Біда, Тарас Крушельницький, Михайло Терещук, Йосип Кирилюк і Роман Качмарський) призналися в приналежності до УВО, всі решта свою участь заперечували і в консеквенції мусіли від усього відпекуватися й уникати якихнебудь заяв про УВО та взагалі про свою політичну діяльність. З тих п'ятьох тільки один Тарас Крушельницький своєю здібністю, освітою та інтелігенцією надавався до сміливого виступу в імені УВО і тільки він один міг на процесі Східніх Торгів перемінити судову залю на політично-пропагандивну трибуну для Української Військової Організації. До того не прийшло з двох причин. Найперше, Тарас Крушельницький тільки дуже короткий час, бо всього сім місяців до свого арештування, був членом УВО, не встиг ще настільки глибоко перейнятися її ідеями, щоб стати речником УВО на судовому процесі. А далі не хотів того і він самий, про що буде мова на іншому місці. Це добре міг виконати Михайло Колодзінський, але не було причини признаватися йому до приналежності в УВО і тим самим брати на себе певний присуд тюр-

⁵⁾ "Новий Час", ч. 63 (821), п'ятниця, 6 червня 1930.

ми. Він це блискуче зробив рік пізніше, коли знову ставав перед тим самим судом, але тим разом сам один.

Всі інші обвинувачені не спішилися з широкими зізнаннями і тільки як могли найкоротше відповідали на питання суддів і прокурора. І через те тоді в глядача, а тепер у читача могло б скластися не надто корисне про них враження, як про членів Української Військової Організації, тієї могутньої, а водночас такої таємничої організації, що її так блідо репрезентували тут підсудні. Виходило б, наче б уся їхня революційна робота зводилася до того, що вони сходилися в «Лузі» чи в «Просвіті», співали в хорі та проводили час на гутірках і балачках. Але зробім тільки одну--єдину виправку в їхніх зізнаннях. Підмінім слово «культурно-освітня» на «національно-політична» діяльність і вся ситуація за одним помахом міняється. Перед очима знову стає могутня і грізна організація, що проводить свою працю від найглибших основ у найширшому засягові в цілому українському народі. Грізна її тїнь зловіщо рисувалася на овиді, та тільки не всі хотіли чи вміли її доглянути. Обвинувачені, сімнадцять молодих людей були тільки дрібними коліщатками велетенської машини, що з розгоном влетіла на сцену історії і десять літ пізніше зважилася ставити чоло рівночасно двом найбільшим потугам світу.

В такій ситуації, де УВО не рішилася на політичні маніфестації в судовій залі, тимменше могли це робити оборонці. Вже з природи свого професійного обов'язку боронити підсудних перед засудом або принаймні старатися, щоб вийшли вони з якнайменшими присудами, мусіли вони поменшувати роль підсудних, представляти їх діяльність у блідішому світлі і якнайменше згадувати про УВО. Все ж таки, супроти нападків поліційних свідків чи невірних висказів політичного знавця Івахова як теж деяких твер-

джень самого акту обвинувачення мусіли вони в тягу судового процесу чи то складати відповідні декларації, чи ставити внесення. В справах, що відносилися не до ствердження тих чи інших фактів, тільки до загальної політичної ситуації, з такими внесеннями звичайно виступав адвокат д-р Лев Ганкевич. Обдарований нахилом до політики і сам активний член Української Соціал-Демократичної Партії від ранньої молодости, любувався він у різних внесеннях, що інколи мали чисто демонстративний характер і не було надії, щоб допустив їх трибунал, а часом заносили навіть політичною сенсацією. Розраховував він на те, що навіть коли трибунал відкине йому ці внесення, все ж таки він їх відчитає перед тим на залі і потім поаргументує за ними, а це слухають присяжні судді й публіка на залі і теж пресові кореспонденти, тож мусить воно залишити по собі більше чи менше враження.

В справі Східніх Торгів виступив він, м. і., з внесеннями покликати таких свідків:

1. Войтіха Тромпчинського, колишнього маршалка сенату, а тепер члена редакції «Кур'єра Познанського» в Познані,

2. Гната Дашинського, маршалка сойму, Варшава, вул. Вейска,

3. Зигмунта Жулавського, віцемаршалка сойму, вул. Вейска в Варшаві,

4. Д-ра Володимира Загайкевича, віцемаршалка сойму, Перемишль,

5. Михайла Галуцинського, віцемаршалка сенату, Львів, вул. Чарнецького ч. 24/II, — всіх на обставину, що справа національних меншин у Польщі досі неурегульована, що національні меншини: українська, білоруська, литовська й інші є позбавлені примітивних національних прав, з яких, напр., українська мала ще до війни за німецької Австрії багато більш

права, а крім того льокальна адміністративна влада дуже часто безпотрібно й безосновно відбирає їм і ті рештки мінімальних національних прав. Свідки ствердять, що ті відносини погіршилися ще більше по т. зв. травневому перевороті в 1926 році і положення національних меншин у Польщі сьогодні тяжке й невиносне.

Знавець Казимир Івахів представив судові організацію, історію й ідеологію УВО, але не подав тих головних причин, що є мотором існування й діяльності УВО на українських землях під Польщею. Пізнання і зрозуміння тих причин безумовно і конечно потрібні для присяжних суддів, щоб вони могли справедливо й об'єктивно оцінити ту трагедію українського народу.

6. Свідка Володимира Дорошенка, письменника у Львові — на обставину, що знавець Івахів зізнав, що УВО провадить революційну роботу тільки в Польщі, а не веде її на терені російської окупації, мотивуючи це м. і. тим, що в Польщі є суди присяжних, які лагідніше карають, а на Великій Україні таку роботу вести небезпечно. Тим часом свідок ствердить, що від упадку Української Народньої Республіки на Великій Україні йде безнастанна боротьба між національними елементами й большевиками і є вона зазначена тисячами жертв постріляних і засуджених. Поет Гриць Чупринка, лікар Петро Дорошенко, композитор Леонтович, генерал Юрко Тютунник, визначна діячка жіночого руху д-р Надія Суровцова, інженер Петренко й інші впали жертвою в боротьбі за українську національну державу. Свідок ствердить, що хоч там небезпечніше, то боротьба йде невпинна і безстрашна, помимо того, що нема судів присяжних з лагіднішими присудами.⁹⁾

⁹⁾ "Новий Час", ч. 70 (828), середа 25 червня 1930.

Всі ті внесення трибунал, як можна було сподіватися, відкинув.

Але найбільшу сенсацію викликало внесення д-ра Лева Ганкевича, щоб покликати свідків: колишнього міністра Юзефського і референтів міністерства заграничних справ Тадея Голуфка та Леона Васілевського. Вони мали б ствердити, що діяльність Української Військової Організації звернена не тільки проти Польщі та що полк. Євген Коновалець по порозумінні з польським, англійським і румунським урядами формує легіони для звільнення українського народу з-під московської окупації.

Не було найменшого сумніву, що трибунал ці внесення відкине, що і сталося. Але ціла справа набрала спеціального посмаку й сенсації. Це негайно викликало обурення й реакцію не тільки Української Військової Організації,¹⁾ але й більшості української суспільности, бо цим разом оборонець посунувся таки задалеко.

Тому в імені лави оборонців мусів зайняти голос д-р Володимир Старосольський і зложив таку заяву:

«Щоб вияснити, чим є УВО політично, (а не юридично), ми поставили різні внесення. Між іншими поставили ми внесення, щоб покликати на свідків високих польських достойників, які ствердили б, що УВО в порозумінні з Англією, Польщею і т. д. має виставити збройну силу проти Советського Союзу. Вельмишановні панове! Ми знали, що так не є, що це неправда, і не хотіли доказувати того, що не існує. Але ми могли тільки в тій формі поставити внесення, що doprowadило б до того, щоб перед вами

¹⁾ Стаття про те в "Сурмі" друкється на іншому місці цієї книжки.

станули децидуючі польські чинники і своїми зізнаннями зілюстрували те, чим є УВО політично».⁸⁾

Коментуючи цю заяву, часопис «Новий Час» додав від себе:

«Зовсім добре розуміємо, що оборона не могла поставити внесення, напр., на обставину, що УВО не має порозуміння з Англією, Польщею, Румунією і т. д., бо процедура допускає тільки позитивні внесення. Але хіба оборона могла передбачити, що суд не допустить цього внесення, а передбачати — це обов'язок оборони. На такі карколомні «гоцки-кльоцки»⁹⁾ може дозволити собі оборонець десь у «третьій секції»,¹⁰⁾ але не в великому політичному процесі, де кожне внесення мусить бути продумане.»¹¹⁾

⁸⁾ «Новий Час», ч. 72 (830), понеділок 30 червня 1930.

⁹⁾ Теревені, смалені дуби.

¹⁰⁾ Третя секція повітового суду у Львові займалася розглядом дрібних карних справ, як жебрацтво, волоцюгство, дрібні крадіжки і т. п.

¹¹⁾ «Новий Час», ч. 72 (830), понеділок, 30 червня 1930.

VIII.

КІМНАТА З ЧЕРВОНИМ СВІТЛОМ

Тортури і побої, як засіб видобути признання від в'язня — такі старі, як і початки організованої людської суспільності. Історія їх дивна, закрита сумерком і погребана в підвалах замків, тюрем і катівень. Колись були вони правним засобом і частиною легальної судової процедури, але в новітніх часах, під впливом з одної сторони ліберальних течій XIX століття і з другої сторони, як наслідок скріпленої оборони суспільності перед поліційною самоволею, тортури зникли. Як легальний засіб слідства поховала їх зруйнована Бастилія під своїми румовищами.

Одначе поліційні слідчі органи всіх держав і народів ніколи зовсім не відреклися побоїв, як методи ведення слідства. Тут і там, частіше чи рідше, стогін катованих виривався з поліційних казаматів і сколихував сумлінням людей, але викоринити основно поліційних побоїв не вдалося і мабуть не вдасться ніколи. Сумна історія найновіших часів з поліційними практиками Гестапо — ГПУ — НКВД — МВД — живим того свідком.

На всіх ступнях своєї організації польська поліція залюбки вживала побоїв. Тут мішалася доцільність з ненавистю. Побої служили слідчій польській поліції не тільки способом здобути інформації і доказати вину арештованих в'язнів. Побиваючи в'язнів, польський поліцист, уніформований чи тайний агент, виливав на них свою злість і національну не-

нависть до українців, білорусів, німців і жидів. А що так було в дійсності, про те промовисто свідчить факт, що дуже рідко справи поліційних побоїв вивирали на звичайних, кримінальних справах, натомість майже не було політичного процесу в польських судах, зокрема на землях, замешканих національними меншостями, де б слабшим чи сильнішим відгомоном не розливалася по судовій залі справа побоїв на поліції.

Львів стояв тут на першому місці. Побивання в'язнів на те, щоб боєм і мукою видобути признання, були загально відомі і в колах польських судових репортерів навіть утерлися всілякі терміни на означення тих різних допитів «першого», «другого» чи «третього» ступня. Коли читали ви в часописі, що «взятий в огонь перехресних питань» арештований захитався в своїй самопевності — то це значило, що його здорово відлупцювали. Коли ж звітодавець писав, що «арештований, припертий до муру» признався до вини — це майже певно було рівнозначне з поломанням костей на поліції. Брутальне й садистичне побивання в'язнів дійшло до свого верху за часів, коли паном життя і смерти на поліції був комісар Михайло Кайдан. А після того, коли польська поліція закатувала на смерть Ольгу Басарабову, обурення розлилося так широко, що засягнуло навіть деякі кола польської суспільности і тоді на якийсь час побої затихли.

Але не на довго. Кілька років пізніше відновилися вони з давньою силою і вже не зникли аж до останніх днів польської державности на українських землях.

Широкого розголосу набрали вони в зв'язку з процесом за атентат на Східні Торги, не тільки тому, що поліція щедро ними користувалася, мавши за собою постанови нової карної процедури, що дозволяли тримати арештованих у поліційних арештах два,

а в деяких випадках навіть три місяці, але головню тому, що цей процес викликав велике заінтересування в українській та польській суспільностях і навіть у заграничній пресі.

Тільки дуже небагатьом удалося тоді уникнути побоїв. Не біла поліція Романа Біди, — бо він запутався, хитруючи, у власних зізнаннях і кінець-кінців признався; Романа Качмарського — бо це був «ветеран» поліційних арештів і було мало правдоподібне, щоб побоями щось більше могли з нього витиснути, як звичайними допитами; Михайла Колодзінського — бо він не мав відношення до атентату на Східні Торги і тільки в дальшому зв'язку стояв до справи; Стефи Шушкевичівної — бо її батько був поляк, поліція не хотіла собі стягати на голову інтервенцій також з польської сторони; кількох інших арештованих, що в справі відгравали меншу роллю, а так були обтяжені зізнаннями інших, головню Тараса Крушельницького, що вже й не було потреби їх бити і вони в більшості призналися до приналежности до УВО під впливом обтяжуючих зізнань чи конфронтацій. Решту били страшно і ґрунтовно, найбільше Володимира Гуртака, як провідника й організатора, також Івана Вацика, що довго і вперто мовчав, — а найменше Тараса Крушельницького, якому вистарчила перша «порція», як говорили на поліції.

Як довго в'язні сиділи на поліції, чи перебували в стадії судового слідства, так довго тільки глухі вісті про те пробивалися на світ. На поліції вони зовсім були ізольовані від зовнішнього світа, а в слідстві в часі побачень з рідними годі було щось більше сказати, бо пильно всьому прислухувався слідчий суддя. Коли ж жалілися вони слідчому судді на побої, звичайно діставали відповідь, що це не належить до судового слідства. По найбільшій часті суддя робив у протоколі коротку замітку, приблиз-

но такого змісту: «зложені на поліції зізнання заперечує, як неправдиві і видобуті під примусом». З найбільш упертими списував окремих протокол і не прикладав його до актів, бо це, мовляв слідство в зовсім іншій справі. Щойно після того, як доручено всім обвинуваченим акти обвинувачення і мали вони змогу бачитися без свідків зо своїми оборонцями, понурий образ поліційних побоїв видобувся поза тюремні мури, а на судовій справі доходило до таких драматичних моментів, що нераз і судді і прокурор ніяковіли.

Перший раз заговорено на процесі про поліційні побої в часі допиту Тараса Крушельницького, другого з черги на лаві обвинувачених. Після перших вступних питань про Українську Військову Організацію та її цілі, голова трибуналу пригадав Крушельницькому, що його обвинувачують ще й за те, що він разом з товаришами мав підготовляти напад на віз, що ним перевозено гроші зо Львова до фабрики тютюну в Винниках, та що він мав намовляти деякі особи до підпалу лісу в Винниках. На те Крушельницький відповів, що всі ті обвинувачення поліція видумала, а він потвердив їх тому, що його на поліції били.

«Прокурор Ліпш: Як то було з тими вимушеними зізнаннями?

Крушельницький: Дня 16 вересня 1929 року о годині 11 вночі прийшов до моєї в'язничної келії агент Ковальські і забрав мене на допит. Ввели мене до кімнати, де світилася електрична жарівка, обвинена темно-червоним папером. За столом сидів другий поліційний агент, Радонь, і ще якийсь осібняк, якого я не знаю. Всі ці агенти почали мені підсувати різного рода питання, що на них я, очевидно, не міг відповісти. Тоді за мною стали два агенти, в той час

як третій мене допитував, накинули на мене мішок, перекинули на лавку, скинули черевики і шкарпетки і стали бити в п'яти. Потім відвезли мене до в'язничної келії і заявили, що сьогодні я дістав 50 буків, завтра дістану 100, а післязавтра 150, якщо не схочу говорити так, як вони того бажають. (В тому моменті батько обвинуваченого счиняє крик на залі і вибігає, бо не може слухати оповідання сина).

На другий день у тій самій порі привели мене знову до тої ж кімнати, де було ще темніше червоне світло. Я завважив, як Ковальські і ще якийсь осібняк стають за моїми плечима. Догадався я про те і заявив, що на всі питання, що їх мені агенти ці поставлять, позитивно відповім.

Того ж самого вечора веліли мені ці агенти списати все те, що я зізнавав. Цей протокол мав я написати і підписати до 11 год. ранку наступного дня.

Голова трибуналу: Ви написали на цім протоколі дві букви: «п. п.» Що це має значити?

Крушельницький: «Під примусом».

Голова трибуналу: А як би ви вияснили ці дві букви поліційним агентам, коли б вони вас про те запитали?

Крушельницький: «Поліція паньствова».

На питання прокурора, чому обвинувачений не пожалівся в'язничному лікареві, що його били, обвинувачений відповів, що йому під загрозою ще більшого биття заборонили зголошуватися до в'язничного лікаря. А по двох тижнях його відвезли з поліційних арештів до суду. Але й тут він спочатку зізнавав перед слідчим суддею так само, як перед поліційними агентами в кімнаті з червоним світлом, бо лякався, що його знову відвезуть з суду до поліцій-

них арештів і що знову битимуть, якби змінив свої зізнання в слідчого судді. Щойно коли вже був зовсім певний, що залишиться в судових арештах — відкликав свої попередні зізнання, вимушені агентами.¹⁾

Пропускаємо тут зізнання Володимира Гуртка на процесі про те, що діялося з ним у «кімнаті з червоним світлом», бо про те вже була мова попередньо.

Після нього приведено на допит Михайла Терещука. Його зловлено, так сказати б, «на гарячому вчинкові», бомба загорілася йому в руках. Поліція була певна його засуду і не мусіла його бити, та сподівалася биттям видобути інформації про інших членів УВО, що стояли в контакті з Терещуком, зокрема, якщо йшлося про підготову до атентату. І досталося йому немало, він не видержав, признався самий та обтяжив інших.

На судовому розгляді запитував його голова трибуналу:

«Голова трибуналу: Ви знаєте про плян Знесіння, де були зазначені самі державні будинки? Ви рисували цей плян?

Терещук: Мені про те читали на поліції і я під примусом потвердив.

Голова трибуналу: Чому ви 10 лютого 1930 року відкликали всі свої зізнання?

Терещук: Бо там було багато неправди, котру я сказав під поліційним примусом.

Прокурор: Ви казали на поліції, що Крушельницький запрягав вас в альтані на Знесінні і що тоді вас було більше осіб?

Терещук: Мені читали таке на поліції, а я під примусом все те потверджував.

¹⁾ "Новий Час", ч. 60 (818), п'ятниця, 30 травня 1930.

Оборонець д-р Ганкевич: Чому, коли вас дня 9 вересня 1929 року питалися на поліції про різні речі, ви все заперечували, а вже 18 вересня ви самі зголосилися зізнавати і заявили, що скажете всю правду?

Терещук: Бо мене в міжчасі тортурували.

І тут обвинувачений описує подібно, як Гуртак, як знущалися над ним поліційні агенти і грозили, що зроблять з ним те саме, що з Ольгою Басараб».²⁾

Понура тінь «кімнати з червоним світлом» проходить зізнаннями дальших підсудних. Коли привели Йосипа Наорлевича, голова трибуналу відчитував його зізнання в слідстві, де він признався, що брав участь у сходинах УВО, що їх улаштував на Знесінні Тарас Крушельницький, і що на тих сходинах мали теж бути присутні інші члени УВО; що мав виконати замах на поліційного агента Огородніка і комісаря Федунішина разом з іншими членами УВО; що мав виконати напад з товаришами на віз з грішми, який щодня їздив до тютюнової фабрики в Винниках. На те заявив Наорлевич:

«Мені на поліції все те читали, а я потверджував тому, що мене били. Теж потверджував свої поліційні зізнання в слідчого судді, бо мені казали, що коли буду заперечувати, то знову возьмуть на поліцію і битимуть.

Голова трибуналу: Чи ви мали знаки з того побиття?

Наорлевич: Так, на п'ятах.

Голова трибуналу: Чому ж ви не пожалілися слідчому судді, що вас били на поліції?

²⁾ "Новий Час", ч. 61 (819), понеділок, 2 червня 1930.

Наорлевич: Бо лякався, що коли це скажу, знову візьмуть мене на поліцію і ще більше битимуть.

Оборонець д-р Степан Шухевич: Де вас били і як вас били?

Наорлевич: розказує, що одного дня у в'язничній келії заявили йому агенти, що з Варшави приїхав спеціальний комісар для його допиту і що обвинувачений напевно все виспіває. Опісля завели його до кімнати нагору, а коли він не хотів відповідати на ставлені йому питання, почали його бити. Били його в подібний спосіб, як Гуртака і Терещука. Били чотири дні, завжди в п'яти.

І четвертий день судового розгляду проходить під знаком відгому поліційних побоїв у «кімнаті з червоним світлом». Це виявилось в зізнаннях Володимира Махницького. Після того, як вияснив він, яким чином дійшло до того, що кілька днів жив у нього незнаний йому до того часу Урбанський-Сеник і про якого ролю в УВО він нічого не знав, а також, яким способом він помагав Біді в переносенні різних пакетів, не знаючи, що в них, голова трибуналу запитався:

«Чи ви знали, що на Знесінні було УВО?

Махницький: Про те я довідався щойно на поліції.

Голова трибуналу: Ви ж призналися в слідстві, що належите до УВО?

Махницький: Мені таке сказали на поліції і я, лякаючися ще більшого биття, потвердив це.

Голова трибуналу: Ви ж призналися в слідстві, що Терещук звербував вас до УВО, що Кирилюк відобрав від вас присягу, ви ж призналися, що разом з іншими обвинуваченими виготовляли плян Знесіння?

Махницький: Все те видумка поліції.

Голова трибуналу: А чому ж ви до того всього призналися в слідстві?

Махницький: Бо мене били на поліції. І під примусом казали мені потверджувати все те, що мені читали. І заявили, що коли я в слідчого судді зізнаватиму інакше, то з судових арештів знову перевезуть мене до поліційних і ще важче битимуть...

І обвинувачений докладно розказує, як його витягали з в'язничної келії до темної кімнати, як його називали останніми словами, як йому давали вісім минут до надуми, що має робити: говорити так, як того хочуть поліційні агенти, чи заперечувати, коли ж він заперечував, один з поліційних агентів ударив його по обличчі кілька разів так сильно, що обвинувачений на довший час оглух на одне вухо.»³⁾

П'ятого дня розправи допитували м. і. Лева Гошовського, переплетника, і Володимира Лемішку, книговода кооперативи «Власна хата» на Знесінні.

Перший з них — нічого не знає про підготовку атентату на площі Східних Торгів, на поліційного агента Огородніка і на комісаря Федунішина, на каритку, що возила гроші до Винник. На жодні засідання членів УВО на Кайзервальді не ходив. На питання суду, чому до всіх тих злочинів признався в слідчого судді, Гошовський відповів, що йому велили говорити в той спосіб на поліції, бо в противному разі заберуть його знову до поліційних арештів і так його відлущують, що відберуть здоров'я.

Володимир Лемішка заперечив, наче б то Тарас Крушельницький його запрягав і будьто б ходив він на якісь доповіді чи виклади для членів УВО на

³⁾ "Новий Чес", ч. 62 (820), середа, 4 червня 1930.

Кайзервальді, де мали викладати якісь два панове, а один з них ніби то мав сказати: «хлопці, буде робота!» Неправда теж і те, наче б відбував він зустрічі з «Гуртаком», Онишкевичем і Романом Качмарським при вул. Кубалі, звідки мали вони ходити на сходини членів УВО на Кайзервальді. Про все те говорив він у слідстві тому, що казали йому на поліції так робити, били його і грозили, що коли відкличе свої зізнання в слідчого судді — битимуть ще більше.

Дня 14 вересня привели його поліційні агенти з в'язничної камери до якоїсь кімнати і хотіли, щоб він потверджував різні ставлені йому питання. Коли ж він відмовився, накинули йому на голову коц, прив'язали до лавки і почали бити в п'яти. По довшому часі прийшов хтось до кімнати і запитався: «Скільки ви йому дали?» — «Шістдесят чотири» — відповів інший голос. — «То дайте йому ще сто двадцять і мусітиме говорити правду». Його били далше і він зомлів. Коли ж опритомнів — уже потверджував усе те, про що його запитували.

Це саме повторилося і на шостому дні судового розгляду. Перед судом пересунулися обвинувачені Степан Огородник, Юрій Онишкевич і Ярослав Кульчицький.

Степан Огородник про всі ставлені йому закиди довідався аж на поліції. Все заперечував. Признався в слідстві, що був розвідником УВО і що його втягнув до організації Роман Качмарський, бо його били на поліції і під загрозою ще більшого биття веліли так само зізнавати в слідчого судді.

Юрій Онишкевич і Ярослав Кульчицький не мали ніякого відношення до атентату на площі Східних Торгів, не кольпортували «Сурми» і не підготовлялися до вбивства поліційного агента Огородника та комісаря Федунішина і ніколи не належали до УВО. Коли ж призналися на поліції, то тільки тому, що їх там били і змушували потверджувати питання. Всі

три, кожен по черзі, але однозгідно з усіма подробицями знову виводять перед очі глядачів марево кімнати з притьмареним червоним світлом, де закидали мішок на голову, били по п'ятах, відливали водою, знову били, знущалися і тортували — доки від усіх них не витиснули бажаних зізнань.

Хоч це говорили підсудні, але було очевидне, що вони говорять правду. Ніхто не міг видумати таких жахливих історій і повторяти їх однозгідно, не заплутавшись серед питань прокурора і членів трибуналу. Їхні слова ще більше правдиво бриніли, коли на судовій залі почали з'являтися свідки — поліційні агенти й обвинувачені почали пізнавати тих, що їх катували.

Першого з них покликали Володислава Войцеховського. Він сказав, що був при допитах обвинувачених, але поліція нікого з них не била. Допити тривали найдовше до сьомої години ввечері. Чи брали обвинувачених знову на поліцію зо слідчих арештів — про те йому невідомо.

Обвинувачений Тарас Крушельницький: Як ви можете таке казати, та ж ви самі забирали мене з судових арештів знову на поліцію. Це було після допиту в слідчого судді Ояка. Ви мене завели до «Бригідок» тільки на те, щоб я там узяв собі книжку, і звідтіля ви взяли мене знову на поліцію, де тримали мене два тижні.⁴⁾

До великого і драматичного напруження на залі прийшло, коли обвинувачені один по другім почали вставати і пізнавати в агентів Войцеховському одного з головних поліційних катюг, що особисто брав участь у битті кожного з них:

Михайло Терещук: Пане пресіднику, третього дня після мого арештування, десь коло 10 ве-

⁴⁾ "Новий Шлях", ч. 62 (820), середа, 4 червня 1930.

ресня, о год. 11 вночі, оцей пан був у кімнаті, де мене били. Він тримав мене, як мене били. При столі сидів поліційний агент Радонь і щось писав. Коли мене перестали бити, цей пан відскочив від мене і сів на лавку, вдаючи, що не брав жодної участі в битті. Я пізнав його пізніше по «плястрі», який він носив на лиці:

Голова трибуналу: Ви носили на лиці плястер?

Свідок Войцеховскі: Так, я носив. (Показує на місце, де був плястер).

Іван Вацик: Мене арештували 13 вересня. Дня 14 вересня допитував мене слідчий суддя Ояк, після чого відвели мене до судових арештів. Звідти взяли на поліцію. Цього ж самого дня привели мене ніччю до кімнати, де був цей пан (показує на свідка). Я пізнав його пізніше по светері і по голосі. Він домагався, щоб я потверджував його питання. Коли ж я відмовився, він сказав: «Скажи своїй мамі». Коли ж я все таки не потверджував питань, він заявив: «Ви зараз скажете. Дайте йому шістдесят!»

Володимир Махницький: Коли мене били по лиці, цей пан був у тій кімнаті, де мене били і казав до мене: «Будеш ригати так, як Вацик».

Йосип Кирилюк: Цей пан сидів мені на голові і бив мене чимсь по плечах. Інші рівночасно били мене по п'ятах. Опісля зняв з мене коц і сказав: «к...а ці маць, будеш ригати, як Вацик, ригай Юзю! к...а твоя мати, мусиш говорити!»⁵⁾

Коли на залю ввійшов тайний агент Маріян Зяркевіч, Володимир Махницький пізнав його, як того, що вдарив його чотири рази в лице. Між підсудними на лаві обвинувачених почався більший рух, коли почав зізнавати поліційний агент Володимир Хімяк.

⁵⁾ "Нєсий Шлях", ч. 64 (822), понеділок, 9 червня 1930.

Це ренегат з українського роду, короткий час у 1918 році служив навіть в українському війську і з тої причини приділили його, як знавця, до слідчого відділу, що займався українськими справами. Його роля в поліційному слідстві до справи Східніх Тор-гів полягала на тому, що він приглядався побоям і прислухувався зізнанням, укладав питання, що на них в'язні в часі биття мали відповідати, і приготовляв їм готові протоколи до підпису. Не без того, щоб тут і там і самому не спробувати своєї руки на тому чи іншому в'язневі.

Він розказував перед судом, кого з обвинувачених арештував і до чого кожний з них признався. Всі вони мали признатися добровільно, не чув, щоб хтонебудь їх бив, і не брав ніякої участі в битті. Про кімнату з червоним світлом нічого не знає.

В тому моменті підводиться з лави підсудних Йосип Наорлевич:

Пане суддя, цей пан був присутний у кімнаті під час того, як мене били.

Свідок Хімяк не знав у першій хвилині, що відповісти, потім вигукнув:

— Він бреше!

На залі вибухнув сміх.

Наорлевич: Десь другого або третього дня після того, як мене арештували, показували мені поліцаї — ще в присутності цього пана — багато фотографій і комісар Білевич казав, щоб я когось пізнав з тих фотографій. Коли я нікого не пізнавав, тоді комісар Білевич витягнув одну з фотографій, загрозив мені револьвером і крикнув: «Ти, к...а твоя мати, дивися, це є Гуртак!» А потім прийшов цей пан і тоді почали мене бити.

Свідок Хімяк: Він бреше!

Крушельницький: Цей пан ніби допитував мене. В дійсності він піддавав мені все, що я маю при

допитах говорити. Такі лекції тривали часом і дві години. А коли до кімнати входив пан Чеховські, цей пан удавав, що пише. І оцей пан видумав мені всі ті історії, що їх я зізнав у слідстві, лякаючися, щоб знову мене не били.

Свідок Хімяк: Він бреше!

Кирилок: Цей пан був у кімнаті під час того, як мене били!

Свідок Хімяк: Він бреше.

Оборонець д-р Лев Ганкевич: Чи ви, чи то у Львові, чи може на провінції стрічалися колинебудь у часі судового розгляду зо справою поліційних побоїв?

Голова трибуналу йде зо суддями на спеціальну нараду в справі дозволу відповіді на це питання оборони. Після короткої наради трибуналу, голова не допускає цього питання д-ра Ганкевича.⁶⁾

Черговий свідок, поліційний агент Йосип Ковальські, зізнавав, кого й коли арештував. А допитував він Кирилюка й Наорлевича. Всі призналися добровільно. Допити ніколи не протягалися поза дев'яту годину ввечері, нікого не бито, нікому не грозено. Слухаючи того свідка, малося враження, що обвинувачені один за другим навипередки не тільки до всього признавалися, але ще й добровільно від себе докидали всякі подробиці й інформації, а поліція попросту не встигала всього того позаписувати в протоколи.

Але показалося, що, напр., Йосипа Наорлевича він ніколи не допитував і він його перший раз у своєму житті побачив ось тут на судовій залі. А з інших обвинувачених Онишкевич пізнав його, як того, що після одного биття відводив його до сусідньої

⁶⁾ "Новий Час", ч. 64 (822), понеділок, 9 червня 1930.

кімнати і казав мочити ноги в мидниці, знову ж Тарас Крушельницький твердо обстоював, що саме Ковальські бив його на поліції.

В цьому місці оборонець д-р Лев Ганкевич поставив внесення:

«Тому, що всі, і трибунал, і прокурор, і присяжні судді не можуть собі точно з'ясувати, де саме знаходиться та кімната, в котрій, як твердять обвинувачені, їх били, трибунал доручає зробити локальну візію в поліційних арештах при вул. Казимирівській і там на місці переслухати решту поліційних свідків.»⁷⁾

Оборонець д-р Степан Шухевич доповнив це внесення тим, щоб також ще раз допитувати всіх тих обвинувачених, що їх били на поліції, і то кожного зокрема, щоб один на другого не міг в якийнебудь спосіб впливати.

Прокурор, авже ж, спротивився тому внесенню, бо, по його словам, «ствердження, чи когось били, чи ні — це марна витрата часу».

По короткій нараді трибунал це внесення відкинув.

В часі допиту свідка Антона Ковальчука, тайного поліційного агента, виявилось, що це він удавав лікаря в поліційних арештах, якщо котрий з арештованих уперто домагався лікарських оглядин:

Оборонець д-р Степан Шухевич: Чи ви маєте якісь університетські студії?

Свідок Ковальчук: Ні.

Д-р Шухевич: То чому ви представлялися обвинуваченим, як лікар?

Свідок Ковальчук: Це брехня!

⁷⁾ "Новий Час", там же.

Обвинувачений Огородник: Так, це правда! Цей пан представлявся мені, як лікар. Коли я одного разу попросив, щоб мене відвели до в'язничного лікаря, цей пан прийшов до моєї келії і виголосив до мене таку «промову», що мені вже відхотілося йти до лікаря.⁹⁾

На суді могли вірити обвинуваченим, коли вони розповідали, якими методами ведено з ними слідство на поліції і коли вони це саме говорили до очей поліційним агентам і комісарям, але не мусіли. Тут стояло їхнє слово проти поліційного. А щоб показати правдивість тверджень підсудних про поліційні побої, оборона поставила низку внесень.

Оборонець д-р Володимир Старосольський поставив внесення:

1. З показань свідків Адама Пузровського, Івана Савки й Йосипа Дереня, в'язнів у тюрмі при вул. Казимирівській у Львові, ствердити, що коли обвинувачений Огородник сидів разом з ними в слідчій в'язниці, мав ще від побиття на поліції на правій стопі міхур, котрий опісля тріс, наслідком чого зробилася на тому місці темна пляма; що все те обвинувачений Огородник показував своїм спів'язням і жалівся їм, що це були сліди від побиття його на поліції при вимушуванні від нього признання до вчинків, яких він не виконував.

2. З показань свідків Йосипа Давида Бавера й Олександра Солтиса, теж в'язнів, ствердити, що коли обвинувачений Махницький сидів у в'язниці при вулиці Казимирівській у часі вступного слідства, приходив тоді до в'язниці поліційний агент і забирав його до поліційних арештів.

3. З протоколу допиту обвинуваченого Тараса Крушельницького з дня 13 вересня 1929, що слідчий

⁹⁾ "Новий Час", ч. 69 (827), понеділок, 23 червня 1930.

суддя доручив поліційному агентові Владиславові Войцеховському відвести підсудного до карного заведення у Львові, а з дат поліційних записок і власноручного протоколу Крушельницького виходить, що всупереч тому дорученню слідчого судді для справ виїздового значення Крушельницький щонайменше ще 18 вересня перебував у поліційних арештах, а не в судовій в'язниці.

4. Покликати свідків Євдокію Карпяківну, Знесіння ч. 22, і Євдокію Вацик, Знесіння ч. 70, з дорученням предложити судові сорочку обвинуваченого Івана Вацика, видану їм з поліції в часі, коли він перебував у поліційних арештах. Як сорочка так і комірці були цілком змивані водою, а сорочка має на собі сліди крові. Також свідка Василя Агатона Добрянського зо Знесіння на обставину, що обвинувачений жалівся перед свідком під час судового побачення, що його на поліції били.

5. Покликати свідка Н. Завішу, старшого ключника в карному заведенні у Львові на обставину, що поліційний агент Радонь на дві години перед допитом обвинуваченого Вацика в слідчого судді Ояка був у келії обвинуваченого і сказав йому, що забере його назад на поліцію.

Внесення оборонця д-ра Лева Ганкевича:

1. Покликати свідка Маврикія Штахеля, купця у Львові при вул. Краківській ч. 2, на обставину, що сидів він у слідчій поліційній в'язниці разом з обвинуваченим Йосипом Кирилюком і бачив сам на тілі Кирилюка сліди від поліційних побоїв.

2. Теодора Пйотровського, радного магістрату міста Макова в варшавському воевідстві, на обставину, що дня 28 травня ц. р. в часі побуту президента Мосціцкого в Макові, коли свідок крикнув: «Хай живе сойм, хай живе маршалок Дашиньські!» — кинулися на нього: Н. Рачинський, начальник відділу

безпеки варшавського воевідства, аспірант поліції і комендант на маківський повіт Н. Орловскі і поліцей Н. Тимінські, побили його до крові, закували в кайдани і відвели до міського арешту.

3. Зареквірувати карні акти 360/30 і 366/30 — обидва з Окружного Карного Суду у Львові і покликати свідків Францішка Сою, Яна Айхельберга, Казимира Макара і Петра Ковальчука — всіх у слідчій в'язниці у Львові в т. зв. Бригідках при вул. Казимирівській ч. 24, а також судового лікаря і слідчого суддю, що веде слідство в тій справі, на обставину, що минулого місяця львівська поліція побила тих свідків у такий самий спосіб, як це описували в слідстві і на розправі обвинувачені в цьому процесі, а сліди побиття, передусім на п'ятах, ствердили тутешні лікарі.

Після тих внесень оборони прокурор виголосив довшу промову і спротивився їм усім. Трибунал, по нараді і як того можна було сподіватися, всі ці внесення відкинув.

Погляди й відношення прокурора й суду до справи поліційних побоїв найкраще виявилися в дотичному уступі кінцевої промови прокурора Ліпша:

«Не хочу перечити тому, що польська поліція б'є арештованих. Але виключене є, щоб у цьому процесі поліція біла обвинувачених.

Якщо б навіть поліція обвинувачених біла, то це зо справою не має нічого спільного, бо обвинувачений Кирилук сам заявив, що хоч його били, то все таки він зізнав правду. **Отже биття не змінє правдивости зізнань.»¹⁾**

¹⁾ "Новий Час", ч. 70 (828), середа, 25 червня 1930.

ІХ.

ВАРШАВСЬКИЙ СПЕЦ

До найбільшого напруження на судовій залі дійшло, коли з лісти прокурорських свідків викликано Казимира Білевіча, поліційного комісаря. Не дивниця, бо це ж він керував усім поліційним слідством і кожному цікаво було побачити, як виглядає цей варшавський «спец» від ломання костей і відбивання нирок.

Подаємо за «Новим Часом»¹⁾ точний звіт з того, що діялося на судовій залі після того, як з кімнати для свідків увійшов туди комісар Білевіч:

«Свідок Казимир Білевіч, шеф бригади слідчої поліції для протидержавних справ, зізнає, що він кермував усім технічним слідством. Він був присутній при тій сцені, як Наорлевич пізнав «Гуртака». Тоді теж сказав поліційний агент Ковальчук, що він знає цього «Гуртака».

Свідок Казимир Білевіч не був при допитуванні на поліції всіх обвинувачених, бо не мав на те часу. В його руках було слідство цілої справи. Свідок був теж при сцені, як Качмарський показував на пляні Львова, який забрала в нього поліція, місце евентуального замаху на комісаря Федунішина. Качмарський показував теж тоді на тому пляні вулиці, котрими мали втікати ті, що були б виконали замах. Цей плян пізнав теж обвинувачений Наорлевич. Свідок

¹⁾ "Новий Час", ч. 69 (827), понеділок, 23 червня 1930.

зізнає, що він дуже втішився, коли поліцейний агент Дембіцкі приніс йому картку з підписом Біди, на котрій Біда власноручно написав, що це він заніс валізку на площу Східніх Торгів, бо досі поліція не знала, хто це зробив. Свідок описує теж докладно, як Біда, сконфронтований по замаху з урядовцями Східніх Торгів, пізнав Ротівну і Ценську.

Голова трибуналу: Чи обвинувачені призналися, що належали до УВО?

Свідок Білевіч: Так.

Голова трибуналу: Добровільно?

Свідок Білевіч: Так.

Голова трибуналу: Чи ви їхали з Бідою на цегельню?

Свідок Білевіч: Так і він показував мені місце, де зійшовся з Терещуком і Вациком.

Голова трибуналу: Чи ви може чули, що під час допитів били обвинувачених або їм грозили?

Свідок Білевіч: Ні.

Голова трибуналу: А може ваші люди дістали такий наказ?

Свідок Білевіч: Ні, це виключене, щоб їх били на поліції.

Суддя д-р Петер: Директор Східніх Торгів говорив тут, що ви мали вістки про плянований замах на Східні Торги на якийсь час перед атентатом. Які це були вістки?

Свідок Білевіч: Ми знали тільки загально, що щось приготують.

Д-р Петер: Чи можете сказати, не згадуючи осіб?

Свідок Білевіч: Якби я був знав назвища осіб, що мають виконати атентат, я був би їм у то-

му перешкодив. Ми знали тільки, що УВО щось приготує.

Оборонець д-р Ганкевич: Візьміть, будь ласка плян Львова, і скажіть нам, як Качмарський опи-сував вам плянований атентат на комісаря Фе-дунішина.

Свідок Білевіч: Він мені того не описував.

Д-р Ганкевич: Але ж, власне, всі казали, що вам!

Свідок Білевіч: Ні.

Прокурор: Прошу відчитати акти. Звідти до-відаємося, кому Качмарський говорив про плян.

Д-р Ганкевич (до свідка): Чи ви трактували по-важно всю ту справу з атентатом на комісаря Федунішина?

Свідок Білевіч: У нас нема розподілу справ на поважні й неповажні.

Д-р Ганкевич: Бо пан прокурор зовсім не трак-тував цього поважно.

Чи ви знали брата обвинуваченого Біди? Чому ви тоді, як брат Біди застрілився, сказали: «Шкода нашого Влодзя?»²⁾

²⁾ Кілька місяців після арешту Романа Біди згинув се-ред таємничих умовин його молодший брат Володимир. Гур-ток хлопців і дівчат зібрався на забаву в приватній хаті при одній з бічних вулиць Городецької. Не обійшлося без гульні й п'ятики і серед того гамору в сусідній кімнаті дався чути стріл. Хтось притомніший і тверезіший кинувся до тієї кімнати — знайшли там Володимира Біду з прострі-лею головою, а коло нього револьвер. Найцікавіше те, що нікого в тій справі не арештовано і поліція майже не ве-ла сліства. Здається прийнято тоді, що Володимир Біда сам на себе наложив руку, хоч ніхто не міг подати, з яких це ста-лося причин.

Невияснена причина самогубства Володимира Біди дала підставу до різних погосок, що якийсь час уперто кружля-

Голова трибуналу: Відкидаю це питання. Лишім померших у спокію.

І так справа помершого брата обвинуваченого Романа Біди лишилася нев'ясною.

Свідок Білевіч: Навіщо ви, пане меценасе, розказуєте такі неправдиві історії?

Д-р Ганкевич: Чи не казали ви: «Аж дивує мене, що так признаються!»

Свідок Білевіч: Чого ж мене це мало б дивувати?

Д-р Ганкевич: Що малі риби прикривають більші.

ли по Львові. Були дві головні версії. Перша — Володимир Біда був поліційним донощиком, доносив на свого брата Романа і тепер, коли цей попався в тюрму на довгий час, під впливом докорів сумління пустив собі кулю в лоб. Друга — з тієї самої причини засрілено Володимира Біду з наказу УВО. Як звичайно в таких випадках, видумувалися фантастичні історії, як напр., що сама поліція змайструвала цей випадок, щоб позбутися непотрібної вже і не вигідної собі людини.

Все те були безпідставні сплетні. Приятелі Романа Біди довго й основно просліджували справу смерті його брата і не могли дошукатися в ній ніяких політичних моментів. Володимир Біда ніколи не був членом УВО. Щобільше, політичні справи його зовсім не цікавили. В забаві в часі його смерті були не тільки українці, але й поляки — а все молодь, що цілком далеко стояла від усякої "політики". Чи Володимир Біда скінчив самогубством, чи вбито його з заздрости за дівчину або просто під час сварки в п'яному стані — ствердити не вдалося, але не лишилося сумніву про одне, а саме, що ця смерть не мала політичного тла. До такого ж висновку дійшов і сам Роман Біда, коли десять літ пізніше, вийшовши на волю, пробував ще раз самий дійти до правди.

Свідок Білевіч: Тут не було ані малих риб ані великих. У нелегальному русі всі відграють однакову роллю. Як якийсь «панок» має виконати атентат, то тим самим в організації є він «вибітна сіла».³⁾

Д-р Ганкевич: «Вибітна» — це від «вибіця»?⁴⁾

Голова трибуналу: Прошу без жартів!

Д-р Старосольський: Чи ви робили щонебудь у зв'язку з відомостями про плянований замах на Східні Торги?

Свідок Білевіч: Я вислав на площу Східніх Торгів поліційних агентів.

Д-р Старосольський: На як довго перед замахом ви мали вістку про нього?

Свідок Білевіч: Два тижні перед атентатом.

Суддя д-р Слезановскі: Чи брали ви когонебудь з обвинувачених з судових арештів до поліційних тоді, як обвинувачених зовсім уже віддали до диспозиції слідчого судді?

Свідок Білевіч: Все те неправда. Зрештою, того зовсім не було потрібно.

Д-р Старосольський: Чи ви знаєте приписи карної процедури?

Свідок Білевіч: Я не правник.

Дальше д-р Старосольський гостро атакує свідка за порушення в поліції приписів закона, що відносяться до ведення слідства на поліції.

Д-р Ганкевич: Чи ви знаєте, що в 1929 році на поліції на провінції було таке велике безголов'я, що сама поліція виготовляла акти обвинувачен-

³⁾ по-польськи: визначна сила, така, що вибивається наверх.

⁴⁾ По-польськи: биття, вибиття.

ня з параграфу 134 кримінального закону (душоугубство) і ставила їх просто перед судом?

Голова трибуналу: Відкидаю це питання.

Свідок Білевіч: Ні, не знаю.

Д-р Старосольський: Чи ви знаєте в'язничні приписи?

Свідок Білевіч: А мені нащо їх?

Д-р Шухевич: Чи можна довідатися від вас про атентат?

Голова трибуналу: Це тайна і свідок не може вам того сказати.

Д-р Шухевич: Прошу запротоколювати слова пана голови трибуналу.

Голова трибуналу: Пане меценасе, протокол належить до мене!

Д-р Шухевич: Але тут іде справа про життя обвинувачених! Я маю право домагатися докладних висновків!

Обвинувачений Роман Біда: Свідок твердить, що поліція за мною не слідувала перед атентатом, а я ручу і дам на те свідків, що на чотири місяці перед вибухом поліція назирцем ходила за кожним моїм кроком. На те вказує от хочби й цей факт, що коли я вернувся з Городка до Львова, то поліція, хоч не знала від арештованих членів УВО, де я мешкаю, все ж таки мене зараз віднайшла й арештувала.

Свідок Білевіч: — мовчить.

Роман Біда (до свідка): Чи перед атентатом на Східні Торги була ревізія в Махницького?

Свідок Білевіч: Була. Нічого там тоді не знайшли.

Роман Біда: А на якій підставі відбулася тоді ця ревізія?

Свідок Білевіч: На підставі анонімного листа.

Роман Біда (до свідка): Я знаю, що ви самі до себе написали цього анонімного листа, щоб мати підставу до ревізії. Ви ж самі призналися обвинуваченим на поліції, що цього листа писала ваша рука.

Свідок цинічно сміється й оглядається на комісаря Чеховського.

Обвинувачений Михайло Терещук: Коли мене побили на поліції, я лежав і не міг піднятися. Одного дня мене повідомили, що з Варшави приїхав спеціальний комісар і має мене допитувати. Веліли мені встати. Я не міг. Тоді оцей свідок казав мені встати і танцювати навколо крисла та грозив мені, що ще важче битиме.

Свідок Білевіч: Як я міг вас учити танцювати, коли самий не вмію?

Д-р Ганкевич: Папе Гуртак, говоріть, як це було з вами, щоб не сказали, що ви лякаєтеся говорити.

Обвинувачений Володимир Гуртак: Коли мене після арештування привели на поліцію, комісар Білевіч сказав до мене: «Це ти — Гуртак»! Пізніше оповідав мені, що він і поліцейний агент Хшановські приїхали сюди тому, щоб направити відносини в львівській поліції, що вони є старі «пеовяки»⁶⁾ і далше говорив, що часи змінилися і що нова карна процедура дозволяє тримати в'язнів у поліцейних арештах до чотирьох місяців. «Я знаю», — сказав комісар Білевіч, — що ти не схочеш тепер признатися до всього, але от, бачиш, протоколи Махницького. Читай: «До УВО не належу і т. д.» — Це зізнавав він перед биттям, а от по битті: «Належу до УВО і т. д.» До всього, бач, признався. Так

⁶⁾ Від скорочення ПОВ (Польська Організація Войска).

і з тобою буде. Тепер ти не схочеш признатися, але як дістанеш по п'ятах, то до всього признаєшся» Даліше комісар Білевіч у дуже вульгарний, простацький і неприличний спосіб говорив про трибунал і присяжних суддів і заявив мені, що вони зроблять зо мною все, що він захоче. «Бо бачиш», — повторив мені, — «я піднесу три пальці догори, присягну і мені все повірять, що тільки я скажу, а тобі ні.»

Свідок Білевіч: Це все брехня.

Обвинувачений Іван Вацик: Комісар Білевіч грозив мені, що знищить усю мою родину.

Свідок Білевіч: Неправда.

Обвинувачений Йосип Наорлевич: Коли мене допитував комісар Білевіч, показував мені якусь фотографію і вдаривши мене револьвером у голову, кричав: «Говори, що це Гуртак!» Говори, бо опинишся на Личакові!»^{*)} Коли ж я не хотів відповідати, тоді накинули на мене коц і били в п'яти.

Свідок Білевіч: Це брехня.

Обвинувачений Йосип Кирилюк: Як мене били, то комісар Білевіч був у тій кімнаті. Під час биття трісла тростина. Тоді комісар Білевіч велів принести іншу і бити «по-татарськи». Коли ж я лежав побитий у ліжку, прийшов до мене комісар Білевіч і заявив мені, що за хвилину прийде до мене лікар, щоб я нічого не говорив лікареві про биття, бо буде ще гірше.

Свідок Білевіч: Все те неправда.

Обвинувачений Юрій Онишкевич: Під час того, як допитував мене поліційний агент Зяркевіч, зайшов до кімнати комісар Білевіч і питався,

^{*)} Цебто на личаківському цвинтарі.

чи я що відповідаю. Коли ж Зяркевіч сказав, що я нічого не хочу говорити, тоді комісар Білевіч наказав почати «допит другого ступня».

Свідок Білевіч: Брехня!

Це була завжди готова відповідь «варшавського спеца» на кожну заяву обвинувачених або на прикре питання оборони. Так і видно було, що товариство прокурорів, суддів, присяжних суддів і оборонців — а все те на очах двох сотень глядачів з судової зали — хоч і не чуже йому, все ж таки не почувався він у ньому свobodно. Його живло — понурі стіни «кімнати з червоним світлом». Щойно там, серед стогонів катованих в'язнів, плюскоту води, що нею відливали мордованих, і скажених вигуків поліційних катів міг він виявити свої варшавські «спеціальності».

Х.

ОСТАННІЙ АКОРД

(Промови і присуд)

Промова прокурора Ліпша.

Високий Суде! Ми всі маємо однакове враження, а саме те, що наша мандрівка по лабіринті великого і довгого процесу добігає до кінця і наближається хвилина, коли ви проголосите свій вердикт, що на нього жде не тільки львівська громадськість, але й уся суспільність, уся людність Польщі...¹⁾

... Ми чули від радника Івахова про ті реферати, що на них розпадається УВО. І не всі обвинувачені належали до одного реферату. Бо ось маємо обвинуваченого Романа Біду, що належав до бойового реферату, а от Крушельницький — до пропагандивного. А знову ж обвинувачений Йосип Кирилюк вияснив нам, як Шушкевичівна втягнула його до УВО, використавши важке його матеріяльне становище.

... Обвинувачений Роман Біда сидить на першому місці. І йому це перше місце справді належить між ними, бо він висувається на нього як найбільш активний член бойового реферату.

Злочин з § 58 виконав Роман Біда тим, що: 1. належав до УВО, 2. розвивав там успішну діяльність у саботажно-терористичній акції, 3. виконав саботаж на площі Східніх Торгів.

¹⁾ Дальший уступ промови прокурора заповданий у Розділі VI.

До УВО вступив, бо вважав приналежність до неї обов'язком кожного свідомого українця, а в організації був визначною одиницею, бо ж тільки йому доручили переводити люстрацію магазину зброї, що містився в Махницького. Він комунікувався безпосередньо з шефом організації, він доставляв Гуртакові людей зо Знесіння для виконання актів саботажу, він нарешті відіграв визначну роль в плянованому атентаті на комісаря Федунішина.

Тому обвинувачений Роман Біда відповідає за безпосередню участь у державній зраді і тому ви, панове присяжні судді, можете з чистим сумлінням потвердити його вину.

Але тим головним своїм злочином обвинувачений Біда виконав рівночасно інші злочини з динамітового закону...

Наказ занести пекельну машину на площу Східніх Торгів дістав обвинувачений Біда від Гуртака. Яку ціль мала в тому УВО, я вже вам сказав. Додам тільки, що підкладати денєбудь пекельну машину це зовсім неменше підступний і нечесний спосіб, як нищити когось при допомозі отруї. Волосся дубом стає, якщо подумати, що сталося б, якби вибухнув увесь кілограм екразиту. А справником усього того, що могло б статися, був би оцей новітній Герострат — обвинувачений Роман Біда.

Яка ж була оборона Біди? На поліції спочатку до всього признавався, ба, щобільше, написав власноручно карточку, де заявив, що особисто заніс валізку на площу Східніх Торгів. Теж дуже характеристична була його зустріч з комісарем Федунішином на коридорі поліційного будинку і його заява, що йому було доручено вбити комісаря Федунішина. Признався до всього, хоч, як сам твердить, поліція його не біла. Пізніше обвинувачений Біда відкликав те, будьто б він заніс валізку на площу Східніх Торгів і будьто б йому доручено виконати атен-

тат на комісаря Федунішина. Але що ж, Біда належить до того рода людей, що ніколи неповинні говорити неправди, бо це їм не вдається. Зрештою зізнання таких свідків, як Ценської й інших, дають найкращий доказ на те, що дійсно обвинувачений Біда заніс валізку з пекельною машиною на площу Східніх Торгів.

Обвинувачений Тарас Крушельницький, це людина, що має всі дані на те, щоб бути агітатором. Він теж відповідає за злочин головної зради. Хто його втягнув до УВО — ця справа лишається невияснена. Треба відразу підкреслити, що обвинувачений Крушельницький, це натура дуже складна. В слідстві зізнавав, що до його трійки належали Гуртак і Колодзінський, а на розправі, що Терещук і Кирилюк. На мою думку зізнання в слідстві більше зближені до правди. В УВО він виконував ролю агітатора, вербував до організації членів і запрягав їх. В УВО не був він «пйонком»,²⁾ але визначною одиницею.

Хоч зо справою Східніх Торгів обвинувачений Крушельницький не має нічого спільного, то все ж таки його обвинувачують за не менше важкий злочин, а саме за намову Царя і Кульчицького до підпалу ліса в Винниках.

Обвинувачений Крушельницький зізнав на розправі, що він тому признався до всього на поліції, бо його били. І на тій підставі відкликав пізніше свої поліційні зізнання. Справа биття на поліції — це видумка УВО, потрібна для таких цілей: 1. щоб хтось, признавшись на поліції до своїх злочинів, міг їх опісля відкликати, мовляв, зізнав раніш неправду тому, що його били, 2. щоб компромітувати польську поліцію не тільки перед краєм, але і перед за-

²⁾ Пішак у шаховій грі, найменшої вартости фігура на шахівниці.

границею, 3. щоб впливати тією видумкою на присяжних суддів, 4. нарешті, щоб піднести опінію в УВО тих членів, що або самі всипалися або й інших засипали, мовляв, вони зробили це тому, що їх на поліції били.

Я тверджу, що обвинувачених на поліції не били, а на те даю такі докази:

1. Низку свідків, поліційних агентів, що рішуче заперечили, наче б то поліція била арештованих,

2. Настрій між поліцією і в'язнями був дуже сердечний і добрий,

3. Свідки-лікарі зізнали, що ніхто з обвинувачених не жалівся їм на поліційні побої,

4. Те саме ствердила в'язнична сторожа.

Якщо б навіть поліція обвинувачених била, то це зо справою не має нічого спільного, бо от обвинувачений Кирилюк сам заявив, що хоч його били, то все таки він зізнав правду, отже биття не зміняє правдивости зізнань.

Не хочу перечити тому, що польська поліція б'є арештованих. Але виключене, щоб у цьому процесі поліція била обвинувачених.

Так само треба вияснити справу переносення обвинувачених з судових арештів до поліційних. З хвилиною, коли підозрілого в злочині арештовано, він є виключно до диспозиції прокурора, що може з ним зробити, що хоче. І якщо треба перевести якесь слідство при допомозі поліції, то можна в'язня з судових арештів перенести знову на поліцію.

Обвинувачений Гуртак — це шеф бойового реферату. Він відіграв одну з найважливіших роль при підготові і виконанні атентату на Східні Торги.

Він відповідає за злочин з § 58 за те, що належав до УВО, до чого сам признався на поліції. Він мав безпосередній контакт з Крайовим Комен-

дантом Урбанським і він організував обидва атентати на Огородніка й Федунішина.

Найбільший його злочин — це підготовка атентату на площі Східніх Торгів. Наказ підготувати цей атентат дав Гуртакові Сенік-Урбанський. Увесь цей замах підготував Гуртак при помочі Біди, Махницького, Наорлевича, Клішівної й інших.

З тим злочиним з § 58 лучиться так звана ідеальна конкуренція, цебто злочин з § 58 є рівночасно злочиним з динамітового закону, за який теж Гуртака обвинувачують.

Алібі Гуртака старалося ствердити багато свідків — але це річ дуже неясна і непевна. Раз тому, що Гуртак сам на поліції зізнав, що між 20 серпня і 1-3 вересня був у Львові і те своє зізнання опісля відкликав, по-друге, самі свідки неясно зізнавали в справі алібі обвинуваченого. Дуже поважні зізнання поліційного агента Ковальчука промовляв теж за тим, що в вересні Гуртак був у Львові, а не в Коломиї. Зізнання останнього свідка, Люби Гаращаківної — це досить поважний доказ на алібі Гуртака, але панове знаєте, що поштову печатку на листі дуже легко можна підробити.

Що дійсно Гуртак організував атентат на площу Східніх Торгів — це доказане. Багато з обвинувачених пізнали Гуртака, як того «Гуртака» з бородавкою на носі, який давав різні накази в справі цього атентату.

А що Гуртака не сконфронтували на поліції з іншими обвинуваченими, це вважаю за помилку поліції.

Михайло Терещук теж відповідає за § 58 тому, що належав до УВО. Але чи мав би він одночасно відповідати за злочин з динамітового закону, це залишаю вашому сумлінню. Я переконаний, що він повинен би відповідати за § 166 (намаганий підпал), цебто за злочин, що йому доказано.

Бо ж нема сумніву, що знав він, з якою метою несе цей пакет на площу Східніх Торгів.

Обвинувачений Іван Вацик відповідає за злочин з § 58 і з динамітового закону. Вацик заявляє, що до УВО не належав, а ніс цей пакет тому, що хотів прислужитися тій організації. А я тверджу, що він був членом УВО і ніс пакет тому, що хотів віддячитись за те, що його прийняли до організації. І зрештою виключене, щоб давали йому таке завдання, якщо б він не належав до УВО.

Як Наорлевич виконував ролю кур'єра в УВО, так Махницький був магазинером. Обидва вони до УВО належали і тому обидва відповідають за злочин з § 58. Відповідають теж за злочин з динамітового закону, бо перший з них переносив вибуховий матеріял до «Гуртака», а другий магазинував цей матеріял у себе вдома.

Щодо обвинуваченого Йосипа Кирилюка, треба зазначити, що його вже судили раз за § 58 в 1923 році. Суд тоді звільнив його від вини й карі. До УВО він належав, сам до того признався і тому відповідає за злочин з головної зради. Хто його завербував до УВО — годі нині ствердити. Раз зізнав він, що його втягнув до УВО Терещук, другий раз, що Шушкевичівна, нарешті, що Крушельницький. Правдоподібно, що це зробили Шушкевичівна і Крушельницький.

Участь у плянованому атентаті на комісаря Федунішина, рисування пляну, вербування і запрягання членів, дальше роля кур'єра, що її теж відгравав в УВО — все те показує, що Кирилюк у своїй організації проявляв доволі жваву діяльність.

Кирилюк відповідає теж за злочин з динамітового закону, бо ж зберігав у себе в хаті пально-вибуховий матеріял.

Дуже характеристична була оборона обвинуваченого. В слідчого судді він заявив, що хоч його би-

ли на поліції, то все ж таки він сказав правду. А на поліції плакав, що зовсім безпотрібно втягнули його до УВО і замість посади, яку йому обіцявали, коли приступить до УВО, дали йому посаду в тюрмі.

Що ж до Шушкевичівної, то вона на 50 відсотків полька, походить з мішаної родини, але це не перешкоджувало їй у тому, щоб була вона стовідсотковою українською революціонеркою. Діставшись до в'язниці, вона не зрадила нікого і тим показала свою моральну вищість від деяких її товаришів, обвинувачених у цьому процесі. До УВО вона належала. Її роботою в УВО було вербувати нових членів для організації. Вона між іншими звербувала теж і обвинуваченого Кирилюка, а він відплатився їй тим, що не тільки «всипав» її, але й назвав її на поліції непарламентарним словом, що його сам соромлюся повторити.

Шушкевичівна провинилася проти § 58, а на її користь можна записати хіба ту одну облегшуючу обставину, що вона ще дуже молода. Якщо б Кирилюк не «всипав» її, Шушкевичівна не була б арештована і ніхто нічого про неї не знав би.

Обвинувачений Роман Качмарський має, здається, вже в крові революційні інстинкти. В його домі читають тільки «Сурму». На розправі він виразно й одверто заявив, що належати до УВО — це обов'язок кожного свідомого українця. Бо ж УВО змагає до нічого іншого, як тільки до повстання проти Польщі. Качмарський перепоєний таким фанатизмом, що коли б УВО веліло йому вбити рідну сестру, він виконав би цей наказ.

Обвинувачений Михайло Колодзінський належав до УВО. Щоправда, не признався він самий до нічого, але «всипав» його Крушельницький. Зрештою сам Колодзінський признав, що він є членом Організації Українських Націоналістів, а ця організація

— це фундамент УВО. «Розбудова Нації» поширює те саме, що й «Сурма».

Теж обвинувачений Гошовський відповідає за злочин з § 58. До того до обвинуваченого я маю велику симпатію, бо він у в'язниці держався по-мужеськи і заявив, що про себе скаже всю правду, але других не зрадить. Коли ж хтонебудь інший «засипле» його — то це справа не його, тільки сумління того зрадника.

Обвинувачені Лемішка, Огородник, Кульчицький і Онишкевич теж відповідають за дальшу участь у державній зраді.

Обвинувачена Клішівна відповідає за § 58 і за злочин з динамітового закону. Вона до нічого не призналася і коли б усі члени УВО поступали так, як ця обвинувачена, то сьогодні не було б розправи...

Минулого року в тому ж самому часі теж відбувався процес³⁾ проти членів УВО, але суд їх звільнив. А восени того ж року ми чули вже знову вибух печельної машини на площі Східніх Торгів. Є це доказом, що значить не карати членів УВО за їхні вчинки.

Восени ж цього року відбудеться новий великий процес проти Саляка і товаришів, які підготовляли другий бомбовий замах і то такий, що половина Львова вилетіла б у повітря.

Супроти того рода фактів лава присяжних мусть бути строга, а присуд справедливий.

Промова оборонця д-ра Володимира Старосольського

Високий Трибунале і Панове Присяжні Судді!

Десять літ уже, як складав я присягу на те, що боронитиму конституції, що стоятиму на сторожі

³⁾ Так званий процес "листопадівців", у зв'язку з маніфестацією УВО на площі св. Юра 1 листопада 1928 року.

права. На протязі тих десяти літ я завжди стояв на становищі права, а це давало мені велике вдоволення і глибоке переконання та віру, причинялося до того, щоб це право здійснюване було в практиці.

Я, панове, не є ентузіястом права. Я знаю, що право існує тому, бо люди ще слабі, недосконалі, і що його не треба було б, якщо б світ був ідеальний. Але саме право має створити цей модус вівенді між більше чи менше досконалими, або й зовсім недосконалими людьми.

З уст д-ра Перацкоґо, людини з великим правничим знанням, людини, що займає чільне становище в польській громадськості, впало слово, якого я найменше від нього сподівався. Коли я це слово почув, то мені, як правникові, стало важко. Що ж таке він вам сказав? А сказав вам, панове судді, що ваш вердикт — це має бути одна з ваших функцій правління,¹⁾ що ваш вердикт має бути актом функції правління.

Які страшні ті слова для мене, як правника, яке велике непорозуміння вашої функції! Та ж уже двісті літ тому великий Монтескіє перевів розподіл між судами і правлінням, одне від одного відділив глибоким ровом. Бо він розумів, що там, де суд має виконувати функції правління, а не переводити в життя право, там суд перестає бути судом, там нема права, а де нема права, там нема держави, бо держава — це найвищий творець і сторож права, а де нема пошанування права і де суд думає, що виконує функцію правління, а виконна влада — функцію суду, там починає втискатися анархія, там держава починає перемінятися в революцію, в безправність. Ні, панове, ви не маєте виконувати функції правління. Ви забудьте про те, що ті, яких ви думаєте судити, це українці, ви забудьте в цій залі про антаґо-

¹⁾ В польській мові: ржондзєня.

нізми, що шаліють назовні неї, ви будьте суддями і тільки суддями, бо в противному разі страшний був би ваш вердикт. Сповняючи свою функцію, ви не смієте руководитися чимсь, що не має жодного речового зв'язку з самою справою. Ви маєте бути суддями, що є поза життям і понад життям, ви маєте бути тією високою інстанцією, що згори дивиться на все життя. Ви маєте судити, а не правити!

Цей мій зазив повинен мати значення передусім у цьому процесі. Це ж процес політичний. І здається, що нема нічого важчого, як видавати присуди в політичному процесі. Бо ж людину мимохіть опановують політичні пристрасті. А нема більшої пристрасті, як політична, бо вона безпощадна, всеціло опановує людину і каже їй робити все можливе. Ви ж, панове присяжні, маєте бути в тому процесі суддями з холодним розумом.

Рівночасно маю честь ствердити, що на цьому процесі оборона ніразу не заступала жодних політичних переконань, але завжди стояла на сторожі права. А коли були якінебудь внесення, що могли мати політичну закраску, то всі вони були тісно зв'язані з самою справою. Ані ми, ані наші клієнти не хотіли й не хочемо робити з цього процесу якоїсь політичної демонстрації, як це твердив п. Перацкі.

І тому ще раз апелюю до вас, панове присяжні, щоб ви відкинули все політичне тоді, коли видаватимете вердикт у справі тих сімнадцяти обвинувачених.

Промова д-ра Перацкого, це було політичне експозе, політичне кредо, яке я дуже радо вислухав би на якихсь зборах. Але мене, як правника, жахом проймало, коли я слухав того політичного експозе тут, у судовій залі. Мушу рівночасно признати, що ви, присяжні, були б не людьми, якби не підпали під його вплив. Я не хочу вносити своєю промовою полі-

тичних елементів, але, як українець, мушу відповісти на одне.

Те, про що вам говорив д-р Перацкі — це віра одної сторони. Але проти того стоїть ще віра мільйонів людей і того факту не зітреш з лица землі, тим більше не зможе того зробити одна заява д-ра Перацкого. Не вірю теж, панове присяжні, щоб і між польською суспільністю знайшлося б багато таких, що повторяли б, що український самостійницький рух — це німецька інтрига, тоді, коли на всіх просторах українських земель не вгаває боротьба за незалежність. Я не хочу теж бути сторонником УВО, але мушу спростувати одну неточність, що її подав д-р Перацкі, мовляв, УВО виступає тільки проти Польщі. Тут стверджую, що перший виступ УВО був у Києві в 1920 році і тоді згинув її член Андрух.

Не хочу на вас впливати, але ви, як судді, мусите те зрозуміти, бо не смієте засуджувати когось за те, в чому ви помилялися. Мусите видати вердикт справедливий. Я хочу, щоб ви це зрозуміли не як політичні противники, тільки як судді, що український самостійницький рух — це не німецька інтрига, але це та таємна сила, яку і кожне дерево має, а яка будить його кожної весни до нового, свіжого життя. Ви повинні зрозуміти це, бо в польським народі була неодна така весна, коли ця таємна сила будила його до нового життя. Ось як пише Адам Міцкевіч про одну з них:

О вікопомний рік! І досі в нашім краї
Наш селянин тебе врожайним називає,
Вогненним зве жовнір. Про тебе гомонить
Старі збираються, про тебе спів бринить,
Ти ознаймований прийшов небесним чудом,

Глуха про тебе вість котилась поміж людом,
Передчуття будив ти радісні й сумні!⁵⁾

Це міг сказати Міцкевіч у тому саме часі, коли Шевченко писав, що «в неволі виріс, між чужими», бо ж він не бачив ніодної такої весни, що її пережив Міцкевіч.

І коли врешті та весна прийшла, це було для нас щось таке незвичайно велике, дуже і святе, що коли ми її втратили, ця туга за нею мусіла виявитися в якійсь формі і вона виявилася в Українській Військовій Організації.

Я, присяжні судді, не буду просити вас, щоб ви звільнили тих сімнадцять обвинувачених. В ім'я того всього, що я досі сказав, я проситиму вас тільки про те, щоб ваш вердикт був тільки вердиктом, тільки словами перед лицем права.

Дальше я хочу обговорити кілька правових питань. Мушу це зробити тому, щоб ви пізніше, коли видаватимете вердикт, не зробили помилки. Тому вислухайте мене уважно...

Прокурор, присяжні судді, говорив ще про т. зв. ідеальну конкуренцію. Є це, панове, абстракція, філософська теорія, що не має ніякого приноровлення в житті. Коли хтось одним злочином нарушив два приписи (параграфи) закону, говоримо тоді про т. зв. ідеальну конкуренцію. Не хочу довго розводитися про те, що визначні польські правники, от як покійний професор краківського університету, не знають т. зв. ідеальної конкуренції, а професор Юліюш Макаревіч каже, що в т. зв. ідеальній конкурен-

⁵⁾ На судовій залі виголошено в польському оригіналі, тут заповдано в українському перекладі Максима Рильського „Адам Міцкевіч: Вибрані твори, том II, Пан Тадеуш або останній наїзд на Литві. Державне Видавництво художньої Літератури, Київ 1955, стор. 219.

ції можна говорити скоріше про конкуренцію законів, як злочинів.

В данім випадку, панове, не можна говорити про ідеальну конкуренцію. А щоб ви це краще зрозуміли, я вам дам приклад зо злочину грабунку. Цей злочин містить уже в собі і знамена вимушення, а іноді і знамена вбивства. А мимо того нікому й на думку не приходить обвинувачувати когось і з параграфу 190 (грабунок) і з параграфу 9 (вимушення) бо вже параграф 190 містить у собі всі знамена вимушення.

Але інакше поступив прокурор. Обвинувачуючи тих сімнадцять підсудних за злочин головної зради, декотрим з них закидує рівночасно злочини, що вже містяться в дальшій участі головної зради.

В § 58 є мова про способи, якими можна виконати злочин головної зради. Коли хтось допускається головної зради при допомозі акту саботажу, то не можна його обвинувачувати теж і за злочин саботажу, бо це міститься вже в злочині головної зради. На тому самому становищі стоїть теж і професор Макаревіч.

От, наприклад, обвинуваченому Біді закинено злочин головної зради, а рівночасно обвинувачений він за злочин з динамітового закону. І така сама справа з кількома іншими обвинуваченими. Це недопускальне, бо не можна когось судити два рази за один і той самий злочин.

Як бачите, панове, нема в даному випадку ідеальної конкуренції, бо коли б ті обвинувачені, до котрих злочину хочете приноровити ідеальну конкуренцію, не виконали б даного злочину, то їх не обвинувачували б за державну зраду.

Підкреслюю ще раз, що два рази судити когось за один злочин неможна. Цей момент, панове, мусяте мати перед очима. І тому перед вами альтернатива: або заперечити питання про злочин головної

зради і потвердити питання про конкретні злочини обвинувачених, або навпаки.

Панове, рекапітулюю свої тези: 1. тверджу, що злочину з § 58 в даному випадку нема, 2. навіть, якщо б він був, то ніколи не можна тут говорити про безпосередність справників того злочину, 3. найрадше радив би я вам зажадати питань про злочин з § 65 карного закону, 4. якщо б можна тут говорити про державну зраду, то для тих других злочинців, що постали на тлі злочину головної зради, нема тут місця, бо вони містяться вже в понятті злочину з § 58.

Прошу вас, присяжні судді, щоб ви, схвалюючи свій вердикт, мали все те на увазі, бо тільки тоді стоятимете на становищі права.

Вже під час розправи я, як оборонець, кілька разів звертав увагу, що слідство і доходження перевели компетентні чинники незгідно з постановами кодексу. І всі ті недомагання утруднили вам, панове, зрозуміння справи.

Говорячи про слідство, насувається справа поліційних побоїв. Коли говорив про них прокурор, то я мав враження, що він не говорив з тим глибоким переконанням, з яким виголошував інші частини своєї промови. І мушу ствердити, що ця частина промови, де він говорив про поліційні побої, спрепарована була дуже зручно. Не хочу займатися тією справою, але на правду не можу зрозуміти, чому Біда й інші, котрі дійсно мали б цей інтерес говорити, що їх побивали, на биття не жаліються. А зрештою, панове, ви чули ті жахливі картини, що їх вам малювали обвинувачені, і ви чули відповіді поліційних агентів. Замість аргументів, хто говорив правду, я апелюю до вашого сумління, щоб воно рішило, чи обвинувачені говорять правду, чи ні.

Як би воно, панове, не було, мусимо ствердити, що перед слідством і перед розправою були помил-

ки і вони ставлять під знаком запитання весь зібраний тут матеріял до розправи. Людина бита могла б сказати щось, що виглядало б на правду, але суддя мусить дійти до матеріяльної правди і коли людина навіть признається до чогось, то він мусить прослідити, чи воно дійсно так, чи ні. І ми до всіх тих «признань» і «визнань», як до джерел розправи, мусимо ставитися дуже критично.

Не так ідеться мені про справу самих побоїв, як про те, що обвинувачені не сміли бути в руках поліції з тією хвилиною, коли їх віддали до диспозиції слідчого судді. Це противиться і карній процедурі і розпорядковій міністерства справедливости з 15 червня 1929 року. Тверджу, що закон нарушено. Самий закон карної процедури не такий кепський, але практика, цебто виконання його, є проти букви і духа закону. І коли хтось сидить на поліції два місяці і йому щодня говорять, що суд не має до нього права, що він кожної хвилини може знову вертатися на поліцію — то судить самі, панове, чи обвинувачені перебували в об'єктивних умовах, що дали б їм можливість говорити правду?

Казав мені покійний Грек,⁴⁾ що якби йому хтось зовсім безпідставно закинув, що він когось убив, і коли б його привели на поліцію — то він міг би признатися до несповненого злочину, знайшовшися в такій страшній конституції духа. А що ж мали робити ці правничо невіршені обвинувачені, без доповіді і знання справ, коли перебували на поліції та ще серед яких умовин? Чи можна прив'язувати вагу до того, що вони призналися до чогось на поліції? І з тим, панове, ми мусимо рахуватися.

Як правник, мушу ствердити і підкреслити ще раз, що поліційні органи з незвичайно великою шкодою для процесу перевели те, що мав перевести суд.

⁴⁾ Знаний оборонець у карних справах у Львові, поляк.

Тепер, панове, я повинен зупинитися над тим, наскільки обвинувачені, мої клієнти, повинні відповідати за вчинки, що їм закидають.

Хочу зупинитись найперше над Наорлевичем і Вациком, бо доля чогось так їх злучила разом: і мешкають обидва на Знесінні і тепер пов'язані закидом, що підготовляли атентат на площі Східніх Торгів.

Наорлевичеві закидають злочин головної зради і то безпосередню участь. Тямите теж про те, що треба розуміти під поняттям безпосереднього справника в злочині головної зради. Але тямите теж, що робив Наорлевич. Він був тим, що йому доручали щось зробити. Дійсно, не можу собі уявити, як можна авансувати Наорлевича на безпосереднього справника злочину головної зради. Дійсно не можу того зрозуміти, бо в усіх функціях, що їх виконував Наорлевич, не знайдете ніодної, де б він наказував. Він тільки слухав.

Закидають Наорлевичеві, що він мав бути зв'язковим і контактуватися з людьми. Це, панове, тільки слова, що мають заступити брак фактів. Я знаю, що в війську функція зв'язкового — дуже важна і поручають її людям з великими кваліфікаціями. А чи функція Наорлевича була діянням зв'язкового, чи радше посильного, якому доручають тільки занести пакет?

Якби ви мали хоч один доказ на те, що Наорлевич знайшовся бодай один раз у такій ситуації, що вимагала б давати комусь наказ чи доручення, тоді ви могли б застановлятися, чи потвердити питання в напрямі безпосередньої участі в головній зраді.

В питанні ч. 25, яке вам поставили, є мова про те, що Наорлевич мав з кимсь змовлятися, щоб виконати саботаж. В цілій тій справі не знайдете ніодного випадку; де б Наорлевич з кимсь змовлявся.

Мушу ще також пригадати те, що було тут сказане, що Наорлевичеві запропонували, щоб він брав

участь у плянованому атентаті на комісаря Федунішина, то він відмовився, мотивуючи це тим, що хворий на серце. Панове, чи за те, що хтось не хоче чогось зробити, має він також відповідати перед судом?

В питанні 26-тому закинено Наорлевичеві, що він тримав у себе вибухові матеріали. Маються тут на увазі «капслі», що їх він відніс до Академічного Дому. Але чи знав він, що вони мають бути вжиті, як вибуховий матеріал, і чи дійсно в тому пакеті були «капслі» чи щось інше — неможна ствердити, бо щодо першого, то в слідстві нема жодної згадки, а щодо другого, то обвинувачені неоднаково висказувалися про зміст пакету.

Коли прокурор говорив про іншого обвинуваченого, то сказав, що Гуртака не хотіли сконфронтувати на поліції з Наорлевичем тому, бо лякалися, що провідник, за якого вважали Гуртака, може стероризувати такого підрядного члена, як Наорлевич. І тоді прокурор найкраще схарактеризував Наорлевича. Але я піду ще далі і стверджую, що це фігура підрядна з найпідрядніших. Тому в відношенні до нього неможна говорити про безпосередню участь у головній зраді. А інші злочини, що їх йому закидають, містяться, як я вже сказав, у самому злочині головної зради. І коли б мене запиталися, за що ж його можна б засудити, то я відповів би, що хіба за злочин з § 65, але ніколи він не повинен бути засуджений за злочин з § 58, чи з динамітового закона.

Відносно обвинуваченого Івана Вацика, то поставлено вам питання чч. 21 і 22, що говорять про конкретні вчинки. В 21-ім питанні говориться про саботаж, що його будьто б виконав Вацик, в 22-ім мова про те, що Вацик набував, зберігав та іншим передавав вибуховий матеріал.

Тільки на один момент знайшовся цей пакет з «капслями» в руках Вацика. Він віддав його Наорлевичеві, а щойно третій мав сказати останньому в цьому ланцюгові передачі, що має з тим зробити. Панове! Вацик стоїть поза всяким підозрінням, наче б він знав, що в пакеті є частини, які мають служити до виконання атентату, бо на те нема жодного доказу, ані твердження, ані гіпотези.

Чи ж має Вацик відповідати за те, що ніс пакет на площу Східних Торгів? В питанні відносно того злочину говориться про те, що цей пакет мав містити в собі вибуховий матеріал. Але ж уже сам знавець-хемік ствердив, що це не був вибуховий матеріал, тільки запальний, призначений для викликання вогню.

Ручу теж вам панове, що мови не може бути про те, щоб цей чоловік був поінформований про те, яке приладдя знайшлося в його руках.

Закидають Вацикові дальшу участь у злочині з § 58. Панове! Людина відповідає за свідомий злочин. Коли б навіть Іван Вацик належав до УВО, то такого типу людина, як він, не могла мати повного і ясного поняття про цілі УВО. І якби тоді мав він відповідати за злочин з § 58! Однак справа представляється інакше, бо Іван Вацик до УВО взагалі не належав і він це спочатку заперечив. Можна найвище здогадуватися, що він був новиком, а не членом УВО. А такий новик, як про те говорив знавець Івахів, мусить ждати рік, щоб стати членом, і то аж тоді, коли заслужиться якимись чинами.

Закидають ще Вацикові, що він хотів підпалити будинок на площі Східних Торгів. Так, Вацик узяв пакет, щоб підпалити, про те нема сумніву, але він добровільно сам відступив від свого вчинку. А коли людина рішається занехати виконання якогось злочину, то не можна її за цей злочин судити.

Коли прокурор говорив про Вацика, зробив йому кривду, бо назвав його іронічно «приятелем дітей». Була це велика для нього кривда, бо ж він кинув цей пакет у такі куці, куди не могла залізти жодна дитина.

Під час розправи хтось малював сцену, як Вацик, босий, з косою на рамені вертається з поля. Панове! Дайте йому можливість вернутися знову з коσοю на ті поля. Ручу вам, що він у цю справу вплетався зовсім випадково. Якщо б того вечора вертався додому з поля трохи пізніше, не сидів би сьогодні на лаві обвинувачених. Часом за один випадок людина мусить покутувати ціле життя. Сім місяців в'язниці за цей один випадок для нього вистачить. Увільніть його, панове присяжні судді, позвольте йому вернутися до тієї коси, до того поля, що його він так любить.

Найбільш обвинуваченим у тому, про що не говориться в акті обвинувачення — це Тарас Крушельницький. Одинокa безпека для нього — це, здається, та, що він інтелігентний. І тому, мабуть, закинули йому аж стільки злочинів. Конкретно йому закидають, що: 1. Він намовляв Царя до підпалу ліса в Чижикові, 2. намовляв Ярослава Кульчицького до підпалу ліса в Винниках, 3. намовляв Наорлевича до нападу на каритку з грішми. До перших двох злочинів мав намовляти Крушельницький ще в 1928 році, а до УВО приступив у 1929 році. Як це погодити? Хіба це мала бути провокація зо сторони Крушельницького? Неправда, наче б то Крушельницький намовляв Наорлевича до нападу на каритку з грішми. Коли мав це зробити? Чи на вакаціях, як був у пластовому таборі і на прогульці на Волині? А вернувшись з Волині, Крушельницький захворів на затяжну хворобу і навіть у тюрмі не покинула його ще гарячка. Що за абсурдна концепція тієї намови? Намовляти мав якраз 8 вересня, один день після атен-

тату на Східні Торги, коли вже всі знали, що Терещук арештований. Він занадто інтелігентний, щоб міг казати виконувати такі безглузді пляни в такий час.

Хтось казав, що цей плян нападу на каритку мав бути готовий уже перед вакаціями. Навіть якби так, то чи ж можна подумати, щоб Крушельницький, вернувшись з вакацій і не знаючи обставин, не знаючи, чи щось змінилося, чи ні, чи цей плян може бути виконаний — давав того рода накази?

Всіх тих закидів, панове, ніяким чином не можна брати до уваги. Погодитися можна хіба на те, до чого він сам признався, а саме на його приналежність до УВО і вербування до тієї організації нових членів. Але й за ті вчинки неможна закидати йому безпосередньої участі в головній зраді. А щоб його судити за те, ви мусите найперше зрозуміти, чому саме він вступив до УВО.

Довший час виховувався він на чужині, у Відні, не зв'язаний жодними традиціями наших визвольних змагань, — він їх не бачив і мало про них чув. А що він з природи дуже інтелігентний і що його рідня постійно перебуває в докільці людей інтелігентних, як от покійний поет Гофмансталь, де дискутувалися всякі питання, то Тарас Крушельницький приїхав до краю вже доволі розвинений умово і тут стрінувся з зовсім іншим світом. Наткнувся він на націоналістичні проблеми і в його душі почали родитися сумніви, чи він дійсно виконав свій національний обов'язок так, як це зробили інші, а вважаючи, що УВО репрезентує собою найскрайніший націоналізм, — вступив до тієї організації. Те, що він вам говорив про перехід від соціалізму до націоналізму — це дійсно була психічна зміна, з постановою перейти до найяркшої націоналістичної течії. Для нього вступлення до УВО — це було заспокоєння його внутрішніх духових потреб. Але бойовиком він

не був. Надалі залишився індивідуалістом, поетом, музикою. Поза тим, що притягнув він до організації двох членів — нічого більше в УВО не робив.

Право шукати, помилятися, грішити навіть до того ступня, щоб нарушувати закони — це право молодости. І Крушельницький помилявся, а ви, присяжні судді, повинні зрозуміти цю молоду, інтелігентну істоту. А зрозумівши її, ви певно заперечите те питання, в якому говориться про дальшу участь обвинуваченого в головній зраді.

Протиставлення Тараса Крушельницького, це обвинувачений Роман Качмарський. Я знаю, панове, що він своїми відповідями, які часом були нижче критики, міг зробити на вас несимпатичне враження. Але симпатія чи антипатія не можуть впливати на вирішення справи. На Заході існує переказ, що жила там свого часу дуже гарна жінка і мала за собою багато злочинів. Скільки разів ставала перед судом, її звільняли, бо не могли опертися чарові її краси. Аж одного разу, коли та гарна жінка мала знову стати перед судом за новий злочин, наклали їй на обличчя залізну маску. І щойно тоді судді засудили її на кару смерті і таким чином відпокутувала вона за давніші свої злочини.

Очевидно, що на Романа Качмарського не наклали ми залізної маски, але ви, судді, дійсно повинні забути антипатію до обвинуваченого, коли видаватимете вердикт у його справі. Але розгляньмо, чи і в якій мірі винен обвинувачений Качмарський.

Конкретні вчинки, що їх йому закидають, це: 1. приналежність до УВО, 2. поширювання «Сурми». А я маю враження, що Качмарський признався до більшого, як насправді зробив.

Він каже, що звербував його до УВО С. Зверніть на те увагу: Качмарського звербував не хто інший, тільки знаний С. і він самий його запрягав. Але ви бачили, що С. сидів уже в'язниці в той час,

коли мав заприсягати Качмарського. І коли те виявилось, тоді Качмарський видумав щось інше, а саме, що хтось, чияго назвища він не тямить, звербував його до УВО в Академічному Домі.

Йому закидають, що він мав бути одним з головних виконавців плянованого замаху на комісаря Федунішина. Але справа з плянованим замахом на того комісаря виглядає, як це сказав сам радник Івахів, дуже проблематичною. Я піду ще далше і скажу, що все те є фантазія. Навіть, коли б щось приготвлялося до подібного замаху, то за те ніхто ще не може бути каарний. Цей позірний замах не вийшов ще поза стадію підготовки, а за ці чинності ніхто ще не може судово відповідати. Відповідати можна тільки за зусилля.

Панове! Качмарський або належав до УВО, або тільки хвалився. Так само є з його заприсяженням. Або складав він присягу, або ні. Бо що ж він робив в УВО? Те, що кольпортував «Сурму»? Судді! Коли до Львова прийде більша кількість «Сурми», то її передає один другому, студент студентові і на те не треба аж бути членом УВО. Комісар Білевіч сказав, що Качмарського на довший час перед арештуванням інвігільовано. І виявилось, що оцей «член УВО» заповнював свою діяльність тим, що ходив до Сокола III і займався спортом.

Коли б навіть належав до УВО, то його ніяк не можна б обвинувачувати в злочині головної зради і то за безпосередню участь.

Я хочу його зрозуміти. Він не хотів зрезигнувати з життєвої кар'єри і гадав, що вступаючи до УВО, буде чимсь більше, як самим тільки шевцем. Дійсно, не можу зрозуміти, чому прокурор закинув йому злочин головної зради, та ще й до того безпосередню участь. Зробив він це, здається, «по традиції», мовляв, Кіліньські був шевцем і збунтував Варшаву, то

швець Качмарський міг збунтувати Львів. (На залі сміх).

Бракує мені, панове, фантазії, коли маю говорити про обвинуваченого Онишкевича. Він ніби то належав до УВО і не належав, щось чув про ту організацію і нічого не чув, щось ніби то робив і не робив нічого. Я переконаний, що він до УВО не належав, а тим самим не проявляв у тій організації жодної діяльності. Для нього вистачить, панове, тих сім місяців, що їх уже відсидів.

Щодо Михайла Колодзінського, то його ім'я висказав хтось у нещасливий мент. Він до цієї справи зовсім непричасний, він виказав своє алібі. Знаєте, панове, чим він займався, що сам заробляв на своє утримання, а в вільних хвилинах посвячувався науці. Є виключене, щоб він належав до УВО. Я переконаний, що буду речником і прокурора і трибуналу, коли проситиму вас, щоб ви звільнили Колодзінського.

Панове! Судить на підставі того, що було доказане. Коли кидатимете слово «так» або «ні», завжди тямте, що ви є тільки суддями і ваш вердикт мусить бути справедливий!

Прмова оборонця д-ра Степана Шухевича.

Оборонець стверджує, що обвинуваченим закидають два злочини: 1. злочин державної зради, 2. злочин з динамітового закону. Щодо першого, то зовсім неправильно прокурор обвинувачує багатьох з підсудних за безпосередню участь у тому злочині. На думку оборонця, це навіть проти дотеперішньої практики, бо ось, напр., в справі Дзіковського,⁷⁾ Па-

⁷⁾ Справа за вбивство Сидора Твердохліба в 1922 році.

славського,⁸⁾ Атаманчука й Вербицького;⁹⁾ Плятона Полотнюка¹⁰⁾ — всіх їх обвинувачували за дальшу участь у злочині державної зради. Одному тільки С. закидували безпосередню участь. Але цього останнього обвинувачували за те, що він кермував Українською Військовою Організацією в Галичині і виконав злочин, як її провідник. А жоден з цих сімнадцяти обвинувачених не був провідником і ніколи жодною організацією не керував. Тому зовсім нема рації обвинувачувати когонебудь з них за безпосередню участь у головній зраді.

Другим злочином, що його закидують багатьом з підсудних, це злочин з динамітового закону.

Ядром динамітового закону — його четверта стаття. Вона говорить, що провиниться проти неї той, хто вибухові матеріяли вживає в намірі наразити на небезпеку чиюсь власність або чиєсь життя чи здоров'я.

За вибуховий матеріял у цій справі можна вважати тільки екразит, а неможна ані патронів, ані «капслів», що їх знайдено в обвинувачених. Підсудний, що має відповідати з цього четвертого параграфу динамітового закону, мусить бути свідомий: 1. що цей матеріял є вибуховий, 2. і мусить мати намір досягнути наслідок. Хто тільки знав, що це є вибуховий матеріял, але не знав, для якої цілі він призначений — той не може відповідати за злочин з цього параграфу динамітового закону. Між підсудними нема ані одного, що міг би відповідати за такий злочин.

⁸⁾ Справа т. зв. поштівців, за різні напади на поштові каси, що відбувалася перед львівським судом у літі 1926 року.

⁹⁾ Обвинувачені за вбивство куратора Яна Собіньського у Львові 19 жовтня 1926 року, суджені на початку 1928 року.

¹⁰⁾ Разом з Іваном Сенієм відповідав за вбивство прокуратора Гұка перед судом у Львові в листопаді 1928 року.

Другий злочин з динамітового закона, закидуваний підсудним, це злочин з § 5 того закона. Його закидають Гуртакові, Біді, Терещукові, Вацикові, Наорлевичеві, Махницькому, Шушкевичівній і Клішівній. Цей злочин постає щойно тоді коли: 1. хтось змовився, 2. свідомо, 3. ужити 4. вибухових матеріялів на те, 5. щоб наразити когось на небезпеку.

Така змова не може постати через т. зв. конклюдентні чинності, як говорив прокурор, вона мусить бути устна або письмова. По-друге, щоб хтось міг за цей злочин відповідати, треба це йому наперед доказати. А того не могли зробити ніодному з обвинувачених.

Гуртака, Вацика, Наорлевича, Махницького і Клішівну обвинувачують ще за один злочин з динамітового закона, а саме за його § 6. Цей параграф говорить, що злочин виконує той, хто: 1. виробляє, набуває, замовляє, посідає вибухові матеріяли, 2. у намірі 3. його вжити 4 і тим наразити когось на небезпеку 5. або об'легчити комусь виконати злочин. Найважніше тут — 1. знати, що це вибуховий матеріял і що він 2. призначений для конкретних цілей. Все те обвинуваченим треба доказати, нічого неможна здогадуватися. Якщо обвинуваченим того не докажуть, не можуть вони відповідати за злочин з § 6 динамітового закона.

Дальше говорив оборонець, що так само мусять доказати Терещукові і Вацикові, що вони дійсно мали намір підпалити щось, коли їм закидується злочин намаганого підпалу. Щодо Вацика, то він узагалі не може відповідати за цей злочин, бо він щойно був у стадії приготування. А за приготування ніхто судово не відповідає. Як у кожному іншому випадку, так і тут, коли хтось має відповідати за якийсь злочин, треба йому вину наперед доказати. Не вистачить саме признання обвинуваченого. Признання може

бути навіть недобровільне. І саме воно ніколи не вистачає для доказання злочину, треба ще до нього інших доказів. А коли ж признання вимушене — тоді не має жодної доказової вартості.

В тому місці оборонець цитує слова польських юристів, що не узнають за ніякий доказ признання, навіть добровільного, а тимбільше вимушеного. Зрештою оборонець навіть не вірить, щоб обвинувачені могли до чогонебудь добровільно признатися, бо ж вони складали присягу на свою честь і честь свого народу, що не видадуть тайни і не зрадять УВО. Добровільні зізнання членів УВО неможливі ще хочби й тому, що обвинувачені напевно читали статтю в «Сурмі» п. н. «Мовчаливість», де є поучення для членів УВО про методи слідства в поліції. Коли ж вони призналися до чогось на поліції, то це не могло статися без насильства і побоїв. Оборонець заявляє, що він не любить говорити про методи поліції при слідствах, що їх так жахливо описували підсудні, але мусить про те говорити. Колись самі комісари поліції давали докази на те, що поліція за часів Кайдана була в'язнів, а за часів, коли Лукомські був комендантом міста, а Кайдан комендантом поліції, то у Львові говорили: «Як Лукомські бренькне шаблею, то дзвонять кайдани, і як Лукомські накаже, так зізнають Кайдани».

Дальше оборонець доказує на підставі зізнань обвинувачених, лікарів і свідків, що поліція була підсудних. «Я не маю на меті» — каже д-р Шухевич, обвинувачувати поліцію взагалі і дражнити патріотичні почування присяжних суддів. Але як громадянин держави, я маю право й обов'язок протестувати проти надужить окремих урядовців поліції».

Подібно виказує оборонець тенденційність свідків-поліційних агентів на підставі самих таких їхніх зізнань. Наприклад, поліційний агент Маріян Зяркевіч зізнав під присягою, що в поліційних будинках уза-

галі нема жодної мідниці. І цей дрібний факт з мідницею вказує вже на те, наскільки правдиві зізнання поліційних агентів і свідчить, що таких зізнань не можна вважати доказом вини підсудних.

Про Махницького згадує оборонець, що він п'ятнадцятилітнім хлопцем вступив у ряди української армії, що боролася тоді у Львові. Того неможна вважати ніякою провиною підсудного, як це закидає йому прокурор. Для обвинуваченого це хіба може бути тільки почесною, що він, як п'ятнадцятилітній хлопець, уже вступив до української армії. Оборонець доказує, що Махницький не може відповідати за жодну провину, бо неправдою є, будьто б у його хаті був аж магазин амуніції УВО. В його столі був тільки схований клунок, а про те, що в ньому сховано, Махницький не знав. Поліція твердить, що Махницький, як військовик, мусів знати, що в тому клунку був екразит. Сам оборонець був п'ять літ у війську, але за весь той час ніколи не бачив екразиту.

Шушкевичівна попалася в процес без потреби. Ані слідство, ані судовий розгляд не дали жодних доказів її вини і коли б її засудили, то сталася б несправедливість. Те, що Кирилук говорив про Шушкевичівну, є плодом аномальних настроїв в'язня. Невинність Шушкевичівної така певна, що оборона навіть не хотіла кликати свідків на доказ її невинности.

Так само не винен нічого Огородник. Це музик, а не «увіст». Йому жодної вини не доказано і він заслуговує на те, щоб його зовсім звільнити. Обговорюючи справу вини Огородника, оборонець згадує також про плянований замах на Федунішина і доказує, що вся та справа з замахом на Федунішина — це твір фантазії самого комісаря Федунішина, який підозріває всіх, що хочуть його вбити.

Що ж до Ярослава Кульчицького, то про нього шкода навіть говорити, цей хлопець зовсім непричасний до справи. «Звільніть його» — каже оборонець д-р Шухевич, — «хай утікає з в'язниці так, як утікав з лекції математики».

Накінці д-р Шухевич доказував невинність Клішівної, що безпідставно попалася в процес та повинна бути звільнена, і закінчив свою промову проханням до присяжних, щоб вони видали справедливий вердикт, на який ждуть батьки й матері підсудних.

Промова оборонця д-ра Семена Шевчука.

Оборонець зачинає від того, що одною з найважливіших засад карного процесу від найдавніших часів було — доказати вину підсудному. А його клієнтові, обвинуваченому Володимирові Гуртакові, зовсім не доказано вини і він, як невинний, повинен бути звільнений. Обвинувачений до УВО не належав, бо його політичні погляди в дечому різнилися від тих, що їх офіційно заступає Українська Військова Організація. Коли ж не належав до УВО, то тим самим не міг брати участі в атентаті на Східні Торги. Свідки, що їх покликала оборона, доказали алібі Гуртака і він не був у Львові в часі між 1 і 16 вересня 1929 року. Тому й неправдиві зізнання поліцейних агентів у тій справі. Також неправдиві зізнання поліції щодо того, що обвинувачені пізнали на поліції Володимира Гуртака. Обвинувачені тому так говорили, бо їх на поліції били і казали їм говорити на фотографію, що це Володимир Гуртак. Коли б їх не били, вони так не зізнавали б, бо ніхто з обвинувачених, крім Крушельницького і Колодзінського, не знає Гуртака. А ці останні ніколи не чули, щоб хтось послуговувався псевдом «Гуртак». Поліція не хоче признатися до того, що біла обвинувачених, бо вона дбає в суді не про об'єктивну правду, тільки про ін-

терес своєї корпорації. Неправдою є теж, що поліцейний агент Ковальчук бачив дня 13 вересня 1929 року Гуртака в Академічному Домі. Те зізнання суперечне саме з собою, бо коли Ковальчук бачив там Гуртака, то чому ж його не заарештував?

Нема ніяких речових доказів на те, що Гуртак винен, навпаки, все промовляє за тим, що він зовсім невинен. Тому присяжні судді повинні одногolosно звільнити Гуртака від вини та тим самим дати сатисфакцію справедливості і праву.

Промова оборонця д-ра Лева Ганкевича.

Адвокат д-р Лев Ганкевич почав свою промову словами відомого польського оборонця д-ра Грека, що «тут, у судовій залі, має панувати спокій, рівновага, скуплення духа й об'єктивність, а не «рація стану», що про неї недавно згадував д-р Перацкі, заступник пошкодованої Марії Штрайтівної...

Оцим сімнадцятьом підсудним закидають, що вони мали викликати революційний переворот. Але чи тих майже ще дітей можна вважати за революціонерів? Підозрівають теж членів УВО в тому, що вони хотіли відорвати Східну Галичину від Польщі. Але до якої держави — питається оборонець — мала б УВО прилучити Галичину? Європа цікавиться Українською Військовою Організацією так само, як цікавилася польськими уланами після наполеонських воєн. Вона цікавиться хіба нашою нафтою, а не Українською Військовою Організацією.

Оборонець заявляє, що не хотів і не має наміру компромітувати польської поліції, як цілості, але що поліція обвинувачених била і що їхні зізнання були вимушені поліцією — на те д-р Ганкевич готов навіть присягнути. І він протестує проти того, щоб поліція польської республіки вживала метод царської охрани.

Того рода зізнання підсудних присяжні судді не можуть уважати доказами їх вини, бо неможна судити людей на підставі вимушених побоями зізнань. Тому присяжні судді повинні всіх обвинувачених звільнити.

Прокурор твердить, що всі обвинувачені «всипували» один другого, але чомусь не хоче він бачити, що причиною тих «всипувань» були власне поліційні побої.

На доказ того, що тортурований в'язень може сказати все, чого від нього хочуть, оборонець цитує деякі місця з книжки п. н. «Процес краковскі». З тієї книжки довідуємося, що поляк-в'язень, член Польської Партії Соціялістичної, Богуцкі, тортурований комісарем, теж поляком, Костшевским, признався до всього, що тільки поліція вимагала, і виявив усі тайни своїх товаришів. А зробив це тому, бо був хворий і зламаний поліційними тортурами. Говорив письменник Пітігріллі: «Людина є зрадником або мучеником, залежно від того, з якого становища на неї дивитися».

Дальше оборонець цитує уривок з повісти Стефана Жеромского п. н. «Пшедвійосне» (Провесна), де автор описує, як польська поліція за часів комісара Кайдана катувала українських в'язнів.

Обвинувачені, — твердить оборонець, — живуть у польській державі й обзнакомлені з польською літературою, читали Міцкевіча і Словацького і тому присяжні судді не повинні дивитися, що деякі з них заявили: «належати до Української Військової Організації — це обов'язок кожного українця».

Прокурор перебільшує ролю кожного обвинуваченого. От, напр., Романа Біду, що бігав купувати валізу за вісім золотих, висовує прокурор «на чоло УВО». Але Біда, по думці оборонця, радше надавався б на якесь інше місце, що його оборонець «з уродженої скромности», не хоче назвати. Щодо обви-

нуваченого Біди, то оборонець стверджує, що не він, тільки Плятон Полотнюк заніс валізу на площу Східніх Торгів. Полотнюк приїхав з Данцігу, пішов на площу Східніх Торгів, лишив там пекельну машину і ще того самого дня виїхав зо Львова, щоб не попасти в руки поліції. Навіть свідок Ротівна, що прийняла валізу з пекельною машиною, не пізнала Біди при конфронтації. Оборонець твердив, що перед вибухом Біда мав конференцію з Полотнюком і згодився, якщо б його арештували, взяти всю вину на себе, щоб таким чином крити Полотнюка і дати йому можливість утекти до Данцігу.

«Мені жаль, — говорив далі оборонець, — раненої бомбою студентки Штрайтівної. Але чи вона винна, що потреби й домагання українського народу незаспокоєні і що тому Українська Військова Організація мусить боротися? В боротьбі нема пощади для нікого, в боротьбі гинуть сотні людей. Тому рани Штрайтівної не сміють бути рішальним фактом у процесі. Бо ж він має глибокі суспільні причини.

Терещука повинні судити не за § 58, але за 65, бо він щоправда ніс пакет, але не знав, що в тому пакеті знаходиться.

Що ж до Кирилюка, то він зробив, на думку оборонця, дві дурниці: перше, що приступив до УВО, і друге, що оженився. Через те останнє попав у трудне матеріальне положення і став життєвим калікою. Те, що він, замість поїхати в пошлюбну подорож кудись на Рів'єру, попався до в'язниці, так сильно зламало обвинуваченого, що він на поліції нагородив різних небелиць. Оборонець твердить, що для Йосипа Кирилюка навіть кара за § 65 — це за багато, і просить присяжних суддів, щоб його зовсім звільнили.

Прокурор закидає підсудному Лемішці, що він був готовий відограти ролю в УВО, але того не зробив. І за те прокурор закидає йому злочин держав-

ної зради. Це ситуація подібна до тої, якби хтось хотів сьогодні судити архикнязя Оттона Габсбурга за те, що він давно готов бути мадярським королем, але ще ним не став.

Оборонець стверджує, що д-р Перацкі вибрав «нещасливий день» на те, щоб прочитати в суді промову, що її сам не писав. Тому й оборонець не буде відповідати на нападки Перацкого проти Української Військової Організації. Рівночасно оборонець протестує проти накликування «Слова Польського» до нападу на українських адвокатів і читає статтю польського адвоката Семяновського, де автор доказує, що положення українців під Польщею є важке, що адміністрація надуживає своєї влади і пригнічує український нарід. «Ми, — каже піднесеним голосом д-р Ганкевич, — не маємо права у вільній польській республіці адресувати листа по-українськи, а ви не можете зрозуміти, чому постала Українська Військова Організація!»

Не тільки двадцять мільйонів поляків жде на ваш вердикт, панове присяжні судді, як це сказав прокурор, але очікує його також сорок мільйонів українців. Тут не йдеться про сім мільйонів галицьких трабантів, як це сказав п. Перацкі, але тут йдеться про сорокмільйоновий нарід. Подумайте хвилину — а відповідь буде вам ясна!»

Такими словами закінчив д-р Ганкевич свою промову.

Коли приглянемося ближче промовам оборонців, побачимо, що вони поділили між себе ролі. Кожен з них, само собою, мусів боронити своїх клієнтів зпоміж обвинувачених, але в загальній лінії оборони в цьому великому політичному процесі д-р Володимир Старосольський узяв на себе боротьбу проти розширеної інтерпретації т. зв. державної або головної зради, сформульованої в § 58 австрійського карного закону, д-р Степан Шухевич розправлявся

з перестарілим динамітовим законом, націленим проти діяльності анархістів у минулому столітті, а саме проти їхніх атентатів на короновані голови Європи, а д-р Лев Ганкевич намагався представити загальне політичне тло процесу в такий спосіб, щоб — наскільки можна про те говорити — з'єднати для нього симпатії присяжних суддів.

Зовсім окреме було становище оборонця д-ра Семена Шевчука. Йому приділено до оборони одного тільки Володимира Гуртака. Завдання незвичайно трудне, з уваги на те, що засипали його з усіх сторін, і також з причини заїлої ненависти, що з нею ставився до Гуртака весь тодішній слідчий анарат польської політичної поліції у Львові, як до організатора атентату на Східні Торги і «бойофца»,¹¹⁾ що помимо найтяжчих тортур не хотів до нічого признатися. Оборона Гуртака мусіла йти поза судовою залю. Тому оборонець д-р Семен Шевчук уникав драматичних нап'ять і спектакулярних внесень, старався, щоб — наскільки це в даній ситуації взагалі було можливе — про Гуртака якнайменше в тягу процесу говорено і щоб він сам сидів якнайтіхіше. Зате поза лаштунками процесу д-р Шевчук умів знайти дорогу до поліційних комісарів, а через них і до деяких присяжних суддів. Щоправда, був це тяжкий і справді «золотий шлях», бо вимощений польськими «злотими»,¹²⁾ що мандрували до поліційних кишень. Показалося, що патріотичні почування і сумління польської поліції, це поняття дуже гнучкі і легко пристосовуються до різних ситуацій у разі потреби.

Промови оборонців, а зокрема блискуча своєю риторикою і сперта на глибокому правничому знанні промова д-ра Володимира Старосольського, спра-

¹¹⁾ По-польськи: бойовик.

¹²⁾ В Польщі одиницею валюти був «золотий польський».

вили глибоке враження на всіх приявних у судовій залі. Одначе це була політична справа і тут, хоч би Демостен і Цицерон¹³⁾) устали з гробу та з'явилися на судовій залі — нічого не вдіяли б своєю красноріччівістю.

Повних двадцять п'ять днів тривав процес. Останнього дня, 27 червня 1930 року голова трибуналу зібрав до купи висліди судового розгляду в своєму кінцевому резюме й о год. 10 вранці лава присяжних суддів, разом з головою трибуналу,¹⁴⁾) пішла на нараду.

Нарада тривала понад п'ять годин, від 10 вранці до 3.20 після обіда. Коли зважити, що був це великий процес проти сімнадцяти підсудних, щодо яких поставлено 47 питань — не був це надто довгий час, але зрозуміло, що для обвинувачених, їхніх родин і оборонців довжився він непомірно і довгогодинні очікування до краю їх денервували.

Нарешті прийшла вістка, що присяжні закінчили свої наради, заля виповнилась вщерть глядачами й о год. 3.40 обраний лавою присяжних їхній старший почав відчитувати вердикт.

Затверджено сімома голосома питання про безпосередню участь у злочині державної зради і з динамітового закона відносно Романа Біди.

¹³⁾ Демостен і Цицерон — славні бесідники стариннього світу, перший в Атенах, другий у Римі.

¹⁴⁾ Австрійська карна судова процедура постановляла, що ніхто, крім присяжних суддів, не смів бути присутній у часі їхніх нарад. Але нова польська процедура ввела туди постанову, що голова трибуналу йшов на нараду разом з присяжними суддями. Наче б то на те, щоб у разі потреби чи сумнівів інформувати їх про різні правничі питання у зв'язку зо справою, а в дійсності на те, щоб впливати на їхній вердикт у бажаному для суду й прокуратури напрямі.

Тарасові Крушельницькому потверджено дальшу участь у злочині державної зради без динамітового закону. Підсудним Михайлові Терещукові, Іванові Вацикові, Йосипові Наорлевичеві, Володимирові Махницькому, Йосипові Кирилюкові і Романові Качмарському потверджено дальшу участь у злочині державної зради і з динамітового закону.

Заперечено всі питання про вину підсудних Володимира Гуртака, Степанії Шушкевичівної, Михайла Колодзінського, Лева Гошовського, Володимира Лемішки, Степан Огородника, Юрія Онишкевича, Ярослава Кульчицького і Ярослави Клішівної.

Дня 28 червня 1930 року, двадцятьшостого дня розправи, о год. 9.30 ранком голова трибуналу відчитав присуд, що ним засуджено:

Романа Біду на кару смерти;

Тараса Крушельницького на три роки тяжкої тюрми;

Михайла Терещука на чотири роки тяжкої тюрми;

Івана Вацика на чотири роки тяжкої тюрми;

Йосипа Наорлевича на чотири роки тяжкої тюрми;

Володимира Махницького на чотири роки тяжкої тюрми;

Йосипа Кирилюка на три роки тяжкої тюрми;

Романа Качмарського на два роки тяжкої тюрми; всім обвинуваченим залічили до кари час слідчого арешту.

Обвинувачених Володимира Гуртака, Стефу Шушкевичівну, Михайла Колодзінського, Лева Гошовського, Володимира Лемішку, Степана Огородника, Юрія Онишкевича, Ярослава Кульчицького і Ярославу Клішівну звільнено від вини й кари і ще того самого дня випущено на волю.

Підсудний Роман Біда прийняв присуд спокійно. Від учорашнього дня, коли відчитано вердикт присяжних суддів, було ясне, що проголошена буде йому кара смерти, і мав він з тією думкою освоїтися.

Прокурор зголосив касацію. Занадто багато підсудних вийшло на волю, між ними й ті, що призналися на поліції до вини, отже виходило, що лава присяжних була переконана про правдивість побоїв на поліції, то ж прокурор не міг погодитися з присудом.

Оборона зголосила касацію відносно одного тільки Романа Біди, — всі інші підсудні присуд прийняли.

Найвищий Суд у Варшаві відкинув касацію, присуд Окружного Суду у Львові стався через те правосильний з тим, що як наслідок заходів оборони Романові Біді перемінено кару смерти на п'ятнадцять літ тяжкої тюрми.

XI.

ВІДГОМІН ПРОЦЕСУ

Процес за атентат Української Військової Організації на Східні Торги у Львові скінчився, одні з підсудних вийшли на волю, другі залишилися за воротами тюрми відбувати свою кару. Але не вспокоїлися розбурхані ним пристрасті. Бо не був він відірваним явищем, тільки одним зеном у довгому ланцюгові діянь Української Військової Організації, що боролася за державне визволення свого народу і не могла припинити боротьби, доки не досягнена була її мета.

І в той час, як один процес скінчився, уже підготовлявся другий, за намагання атентату Української Військової Організації на советський консулят у Львові, як протест проти присуду в харківському процесі «Спілки Визволення України». Прокурор заповів цей процес на осінь. Але в міжчасі Галичиною сколихнула відома «пацифікація» і процес відложено до наступного року.

В той спосіб діяльність Української Військової Організації, у зв'язку з щойно відбутим одним і очікуваним другим великим політичним процесом, не сходила зо сторінок преси. І вже й не зійшла, хоч у дальшому вона вже велася під фірмою Організації Українських Націоналістів. У ході процесу за Східні Торги, у зв'язку зо звідомленнями з судової залі, в польській пресі майже кожного дня з'являлися різні коментарі. Більшість з них, головно в місцевій польській пресі, призначені були на те, щоб під'ю-

дживати польську прилюдну опінію, підбехтувати проти українців польську вулицю і впливати на присяжних суддів. Перед тому вів «Львовскі Кур'ер Поранни», орган польської народово-демократичної партії (популярно званої «ендеція»). З приводу атенату на Східні Торги помістив він чотири великі статті п. н. УВО, де широко розписувався про постання, цілі й методи діяння Української Військової Організації. Як зразок того, в який спосіб інформувала польська ендеція своїх читачів, поданий пониже уривок останньої з тієї серії статей, що намагалася підтягнути під вплив Української Військової Організації все українське організоване суспільне життя в Галичині:

«ЛЕГАЛЬНІ ТОЧКИ ОПЕРТЯ В КРАЮ».

Жодна законспірована організація не може «працювати в терені» без того, щоб спиратися на якісь залегалізовані товариства і союзи. Це прикмета всіх конспірацій, що намагаються втиснути своїх довірених членів до всякого рода установ і товариств, клубів і гуртків. З того подвійна користь: по-перше — «розвідка в терені», а по-друге — можливість промінування кличів і засад у широкі маси громадськості. Ясно, що здобування індивідуальних стійок в існуючих уже установах та організаціях не приходить легко, через що і намагаються всілякого рода конспірації створювати «егзотеричні союзи», всякі явні клуби та товариства, в яких могли б стрічатися і при помочі яких можуть вигідніше працювати. Те саме відноситься і до пресової пропаганди. Опріч літератури й часописів нелегалічних, поширюють такі організації і легальні видання, при помочі яких намагаються вціпити в менш радикальному виді в маси кличі, що їх пропагують кон-

спіратори. Такі засоби і легальні платформи ді-
яння має кожна на довшу мету обрахована кон-
спірація, має її також УВО.

Союзи і товариства.

Такими організаціями є перш за все ті, що
постали у зв'язку з існуванням Української Га-
лицької Армії та в зв'язку з діяльністю УВО.
Умова атмосфера того рода союзів сприяє по-
ширювання «увівських» кличів.

Такими організаціями є в нас легально іс-
нуючі товариства «Українське Товариство До-
помоги Інвалідам», «Українське Товариство
Охорони Воєнних Могил» і «Комітет Допомоги
Українським Політичним В'язням». Ці устано-
ви, що мають зрештою гуманітарні, статутіві
цілі, стикаються майже щодня з УВО, стоять у
близькому контакті з її членами, нараховують
серед своїх членів багато симпатиків сепаратис-
тичних кличів, отже досконало сприяють по-
ширюванню засад конспірації, об'легчують пра-
цю та створюють знамениту базу в краю.

Незалежно від тих, неменш доброю плат-
формою праці УВО є того типу організації, як
«Луг», «Сокіл» і «Пласт», що є свого рода вій-
ськовою підготовою, а дальше освітні товари-
ства, як «Просвіта» і «Рідна Школа», як теж
усякого рода кооперативи в роді «Маслосою-
зів». Правдивість цих тверджень можуть дока-
зати факти, що влада, на підставі слідства,
зліквідувала цілий ряд «Просвіт», «Лугів», «Со-
колів» і «Пластів», якщо не говорити вже про
«кооперативи».

Ці товариства виконували і виконують ще
й сьогодні роботу, що дуже далеко виходить
поза рамки статутів, а вістря тієї «культурно-

освітньої» праці спрямоване проти Польщі і поляків.

Часописи і видавництва.

УВО має два нелегальні органи, а саме «Сурма» і «Військовий Вістник» (орган Союзу Українських Старшин у Німеччині). Ці часописи дістаються до краю пачкарською дорогою і широко кольпортуються, особливо серед молоді.

Легальними органами УВО є перш за все українська преса скрайно-націоналістичного напрямку. Таким органом на тутешньому терені є «Новий Час», за редакцією Дмитра Палієва й Осипа Боднаровича, і видання видавничої кооперативи «Червона Калина», за редакцією Йосипа Навроцького, Леона Лепкого, Романа Купчинського, Михайла Матчака і Петра Постолюка.

Закордонні політичні групи.

Політичний бік УВО і її закордонну експозитуру творить «Союз Українських Націоналістів», що постав 12 липня 1927 року в Празі, як еманация існуючих до сьогодні організацій «Група Української Національної Молоді» і «Ліга Українських Націоналістів»¹⁾

В подібний спосіб, хоч часто в супроводі лайки і простацьких антиукраїнських вигуків, представляла справу брукова польська преса, з метою провокувати поліційні переслідування легального українського організованого життя.

В зв'язку з тим одноставним протиукраїнським фронтом польської преси з приводу процесу за атен-

¹⁾ «Новий Час», ч. 61 (819), понеділок, 2 червня 1930.

тат на Східні Торги, писав «Новий Час», за підписом редактора Дмитра Палієва:

«ПРОЦЕС УВО».

Від шести днів ведеться в історичній залі львівського карного суду політичний процес проти сімнадцяти членів УВО. Самозрозуміло, що українська преса присвячує цьому процесові багато місця, а для загалу української громадськості він став центральною справою заінтересування. Бо ж оце перед судом стоїть знову українська молодь, а предмет обвинувачення знову той самий, що перед роком, двома, трьома і дев'ятьма роками. Від 1921 року нічого не змінилося. Та сама матерія, ті самі дієві особи, **той самий підхід** до справи. Аж дивно, як від десяти років нічого не змінилося.

Заінтересування процесом є і в польській пресі і вона на свій лад його насвітлює. Напр., «Дзєннік Львовскі», (санаційний),²⁾ містить звіт про доповідь під багатомовними наголовками в роді: «Бандити в ролі ідеофцуф».³⁾ Вже самий наголовок вистачає, щоб довідатися про відношення санаційного табору до **проблеми**, якої виявом є процес УВО. Для нього це бандити і справа скінчена.

От так розв'язує **незвичайно складну і тяжку проблему** польський табір, що сьогодні держить у руках владу. Легко і проречисто.

²⁾ "Санаційним" називається табір прихильників маршала Йосипа Пілсудського після травневого перевороту 1926 року, бо в своїх пропагандивних політичних кличах висунув він на чоло "уздорвлення", цебто санацію політичного життя в Польщі.

³⁾ Бандити в ролі ідеалістів.

Зразок ендецької розв'язки ми запродукували в попередньому числі. Для ендеків УВО — все: і «Просвіти», і «Рідна Школа», «Луги», «Соколи», і «Маслосоюз» і «Українське Крайове Товариство Допомоги Інвалідам», взагалі все, що існує серед українців і носить організований характер, це, якщо не УВО, то на всякий випадок її експозитура. Висновок? Його «Кур'єр Поранни» не подає. Але само з себе виходить, що це все організації антидержавні, всі вони підпадають під § 58, отже їх слід би розв'язати. Це теж своерідна розв'язка **проблеми**.

Не лишилися позаду й різні «демократичні» безпартійні газети. «Газета Поранна» процесові присвятила вступну статтю. «Часто називали давніше» — пише «Газета Поранна», — справників таких замахів людьми, що збилися з пуття. Але ті сімнадцять, це не пропаші люди, не життєві банкроти, не люди, що мають за що мститися. Не стрінула їх ніяка кривда. Одні мали посади, інші вчилися. Чого ж вони хотіли?»

Підхід до **проблеми** наскрізь своерідний. Але вияснює його факт, що начальним редактором «Газети Поранної» є колишній ц. к.³⁾ директор поліції Райнлендер. А за Австрії ж усі проблеми були такі ясні! Ніяк не могли тоді зрозуміти цісарі, міністри і директори поліції, чого люди невдоволені. Та ж посади мали, цісар був добрим батьком для своїх громадян, а сліпі громадяни бунтувалися. Проблеми? Вони не існували. Все було ясне і просте до 30 жовтня 1918 року включно. Незрозумілими для них осталися ці явища і по сьогоднішній день. І звідтіля в

³⁾ Цісарсько-королівський, так означували за Австрії державних урядовців, бо голова держави був водночас австрійським цісарем і малярським королем.

них виривається ширій і здивований запит: «Чого ж хотіли?!» «Газета Поранна» кінчить апелем: «Українська преса, що цьому процесові присвячує багато місця без коментарів, повинна здобутися на цивільну відвагу і сказати те, що слід».

Дійсно багацько можна і хотілося б сказати на маргінесі цього процесу. Якщо ж цього не робимо, то не через брак цивільної відваги в нас, але тому, що цивільної відваги нема в польської сторони — вислухати нефальшований голос публічної opinii. Цивільна відвага кінчається звичайно білою плямою.⁵⁾ Тому й далі будемо тільки нотувати хід процесу, а коментування нехай залишиться надалі привілеєм «Дзенніка», «Кур'ера» і «Поранної».⁶⁾

Українська Військова Організація зайняла своє становище до процесу за Східні Торги статтею в «Сурмі» п. н.:

З нагоди процесу за замах на «Таргі Вєходнє».

В кожнім процесі проти членів УВО польська поліція і прокуратура старалася не тільки якнайбільше обтяжити кожного обвинуваченого зокрема, щоб добитися якнайвищої кари для них, але й скомпромітувати цілу УВО. Ця друга ціль була і є для наших ворогів далеко важніша. Бо засуд торкається лише одиниць — не тільки не припинює розвитку організації, але, навпаки, звичайно являється неначе оливою, долитою до вогню ненависти, що палає поміж українським і польським народами, а тому змушує до скріплення діяльності з заціпленими зубами. Не

⁵⁾ На місці сконфіскованих статей чи їхніх уступів у другому виданні газети лишалися незадруковані білі плями.

⁶⁾ "Новий Час", ч. 62 (820) 1930.

те — компромітація цілої організації. Вона підриває в самій основі існування організації через знищення довіря й авторитету її між членами і між власною громадськістю. Щобільше, вона взагалі понижує національно-визвольну ідею, а зокрема ідею національної революції. Недиво, що вороги намагаються діпняти тої цілі всякими можливими для них способами, мобілізуючи для того не тільки судовий і поліцейний апарати, але й усю пресу. Для досягнення своєї цілі вони можуть навіть зрезигнувати з високого виміру кари, а то й узагалі з засуду підсудних.

Такої тактики тримаються не тільки ляхи. Большевики в процесі 45 членів «Спілки Визволення України» довели її до досконалости. Вони змобілізували все: Чека, суд, прокурорів, пресу, партійний апарат, дібрали спеціальних оборонців, обсадили судову залю публікою, впорядковували віча, віддали до розпорядковості суду радіо, використовували провокацію, фальшиві документи, підсудним обіцяли звільнення і т. п., а все на те, щоб скомпромітувати в особах членів СВУ велику українську національно-визвольну ідею. Та надто білими нитками був шитий цей чорний плян большевиків, щоб не добачила його українська суспільність по цей і той бік Збруча. Хай члени СВУ не доросли до того історичного завдання, біля якого були заходилися, хай вони, як особи, навіть і справді скомпромітували себе, але національно-визвольна ідея українська залишилася несплямлена і непорушна. Навпаки, вже сам факт, що на дванадцятий рік панування большевицької окупації не переводяться процеси українських патріотів, а ще й початі в той факт, що вороги мусять аж таких підлих засобів уживати в боротьбі з ними, свідчить не на користь ворогів; це ж бо означає, що українська визвольна ідея, поминаючи страшний утиск, не тільки живе, але й розвивається, охоплюючи щораз то ширші маси українського народу, що

втрата десяткох, сотні чи тисячі патріотів може лише часово ослабити, але ніколи не зліквідувати українського національного табору, та що супроти росту того таки табору вороги цілком безсилні, бо на місце десятків засуджених з'являються сотні нових; кожний процес, мимо всіх зусиль ворогів, є власне черговою пропагандою української національної ідеї. Боротьба ворогів з українським народом по кожній ворожій «перемозі» не тільки не закінчується, але противно: хоч починай її наново, від самого початку, неначе б то тих перемог не було. Кілько ж то разів читаємо переможні вигуки ворожої преси про «остаточну ліквідацію» ось тої підпільної організації, «останнього» повстанського загону, кілько ж то разів ляхи писали про «остаточну ліквідацію» УВО на те, щоб за тиждень, два чи там більше довідатися про відкриття нової тайної організації, про виступ нового повстанчого загону, чи про нову «ліквідацію» УВО.

Український визвольний рух уже не обмежений на ту чи іншу організацію чи групу людей. Вони є лише його викладниками, його оформленням, його організованим проявом. Тим то пояснюється те, чому місце одної організації чи групи людей, знищеної ворогами, не залишається порожнім, а його негайно обсаджують нові борці за народні права і местники за національне поневолення. Бо український визвольний рух охоплює вже широкі маси, ціла нація є його джерелом. Треба б до ноги нищити фізично або духово цілий український нарід, знищити його історію, традицію, мову, пісню, зрівняти могили борців за волю з землею, викорінити все, що носить знамено українства, щоб вороги могли остаточно затріюмфувати. Але це вже понад сили наших ворогів. Для них український визвольний рух неначе стоголова гидра, в якій на місце одної зрубаной голови виростають дві нові. Бо й справді, ще перед кіль-

кадесяти роками на пальцях можна було перерахувати інтелігентів, що балакали українською мовою, а в тому ж часі широкі народні маси пробували в глибокій темряві, не знаючи навіть, хто вони — «русини», «малороси», «греко-католики», «православні», «руськіє», «хахли», «тутешні» чи щось ще інше. А сьогодні? Сьогодні на пальцях можна поррахувати тих інтелігентів, які б не боролися під час визвольних змагань чи з рушницею в руках, чи не сиділи в тюрмах за українську визвольну ідею, чи якимнебудь способом для неї не працювали. А селянство? Для селянства нашого вже замало тюрем, що їх так численно побудували на наших землях вороги; їх вивозять на Сибір і Соловки; вони заповнюють повстанчі загони, це ж вони нищать сотками большевицьких запродавців, це ж вони заповнюють ряди підпільних організацій, зокрема ряди УВО. Сьогодні навіть найменша, наша найбідніша духово й матеріально країна, топтана століттями мадярським чоботом, Закарпатська Україна видала борця за спільний національний ідеал в особі Ф. Татчинця, з якого руки впали оце недавно револьверові стріли в представника ворожого режиму.

**

В останнім процесі за замах на «Таргі Всьогодні» ляхи, більше ніж коли інде, намагалися скомпромітувати й підсудних і взагалі Українську Військову Організацію. Причиною було те передусім, що мова тут ішла про замах на «Таргі Всьогодні», яким цікавилася була чужина, бо — як казав прокурор — «Таргі Всьогодні» розрекламовані по всіх європейських країнах роблять велику пропаганду, та не тільки собі, але й для того факту, що знаходяться в Польщі». Отже йшлося про те, щоб процес виказав, що замах на «польськість Львова і Малополющі» зро-

били найгірші суспільні покидьки, одиниці, з якими українська суспільність нічого спільного не має, та що взагалі з таких елементів складається УВО. Отже йшлося про те, що замах не був протестом української суспільності проти ляхської окупації, а вчинком безвідповідальних одиниць, зробленим з наказу «чужих чинників», на послугах яких стоять одиниці.

Неменш важним було ще й друге. В тім процесі була більш ніж колинебудь інде обтяжена сама ляхська політика, а це наслідком нелюдських побиттів заарештованих. Отже поліція вважала, що найвідповідніше буде боронитися від закидів, коли сама буде наступати: почорновши противника, сама, мовляв, на тому тлі буде біліше виглядати. В тім їй ревнo допомагала прокуратура, суд і польська преса, бо йшлося про рятування польського престіжу з уваги на закордон.

Розуміється, що до того долучалося звичайне бажання поляків — найбільш спалюжити УВО і перед українською суспільністю, щоб ця остання втратила довір'я до власної організації, і тим способом захитала ґрунт, на якому стоїть УВО.

Виходячи з тих мотивів, польська поліція, що катуванням витягала зізнання, а при тім ще й глузувала з обвинувачених, мовляв, «вони співали, як канарки, без ніякого биття», «засипували один одного», «поводилися не по-джентелменськи, бо видавали й жінок»; щобільше — поліція давала зрозуміти, що між членами УВО, а то й між заарештованими, є провокатори, або ж знову цинічно твердила, що обвинувачені вступали до організації заради матеріяльних користей, бо працювали за гроші, а навіть допускалися крадіжок організаційних грошей. Знову ж УВО в цілому, то, мовляв, вона стоїть на послугах у Німеччині, бере гроші й од Литви, та що її відношення до большевиків теж дуже неясне; вза-

галі УВО працює тільки ради грошей і є на послугах чужих чинників.

Ось такі й багато інших закидів падали під час процесу з уст прокурора, поліцейних свідків, радника Івахова та зо шпальт польської преси. Остання до того ще й оголошувала великі статті з різними «ревелюційними» відомостями про УВО, які неодного змушували до запиту: «звідки поляки так добре це все знають?!»

До того всього долучився ще й цілком несподіваний виступ оборонця д-ра Ганкевича, мовляв, полк. Коновалець вступив у порозуміння з урядами Англії, Польщі та Румунії з метою створити легіони для боротьби з большевиками. Хоч ці невдалі «гоцкі-кльоцкі» зроблені зрештою з добрим наміром рятувати підсудних і відкликав їх другий оборонець д-р Старосольський, знаючи, що ляхський суд не спіймається на цей гачок та хоч і без того відкликання кидалася ввічі неправдивість тверджень д-ра Ганкевича просто тому, що коли б і було порозуміння між УВО й поляками, то УВО хіба припинила б свої виступи проти Польщі, а все ж, поминаючи те все, тих «гоцків-кльоцків», а не спростування д-ра Старосольського, вчепилися наші противники, а зокрема большевицькі звіновіховці, щоб представити тим разом членів УВО ще і як польських заподанців.

Вже під час розправи оборонці й обвинувачені довели **брехливість** тих і багатьох інших наклепів і нападів на підсудних і УВО. Однак з уваги на те, що вороги і противники УВО й далі їх поширюють, вважаємо доречним подати наступне.

Твердження, що між підсудними або взагалі в організації був чи є провокатор, є цілком безпідставні. Сам процес це зрештою виявив. А втім на те також вказує обставина, що мимо всіх «ревелюцій» польська поліція знає про УВО **надзвичайно мало**. Зізнання радника Івахова і ревелюції польської пре-

си — це або речі **загально знані**, з якими організація не криється і пише про них у «Сурмі», або відомості з минулого УВО, подані більшовицькими за-проданцями. Річ у тому, що колись УВО стояла близько до нинішнього оточення колишнього президента Петрушевича, яке знало неодну таємницю організації. Коли ж УВО зірвала з тим оточенням, тому, що воно пішло на службу до більшовиків, почалися в більшовицькій і радянфільській пресі вже від 1926 року з'являтися чи **обмовні відомості** про УВО. чи **розконспірування поодиноких її тайн**. Саме це польська преса передруковує з більшовицьких про-дажних газет. Крім того, вона додає і деякі відомості, напр., про плянований замах на полк. Коновальця, про представництво УВО в Литві, про редакцію «Сурми» тощо, які поза двома-трьома особами з Команди УВО були відомі тільки оточенню Петрушевича. Тяжко припустити, щоб Команда УВО сама на себе доносила польській поліції, а легше припустити, що зробили це наші противники, що не перебірають способів у боротьбі з УВО. Бо ж не лежить в інтересі Москви, на службі якої є наші противники, існування й розвиток УВО.

Правда, за деякі відомості поліція має дякувати необережності членів УВО, чи пак вимушенню їх нелюдськими побоями заарештованих. Ми не похвалюємо поведінки заарештованих, але й далекі від твердження про провокацію, тимбільше, що зізнаннями тими заарештовані **пошкодили лише самим собі**. Так, напр., Біда, якого до того ніхто на поліції не бив і проти якого не було прямих доказів вини, завдачує засуд смерти тільки самий собі.

Що ж до тверджень, що УВО є на послугах Польщі, більшовиків, Німеччини, Литви чи кого ще там, то це зловісні наклепи та **свідоме обрїхування**. Абсурдність твердження про службу Польщі, проти якої УВО вже десять років безперестанно бореться

при великих втратах своїх і ворога, шкода доказувати. Що ж до большевиків, то УВО вже не раз давала докази свого негативного відношення до них. Щобільше, її бажанням є скоординувати свою діяльність з революційним рухом у Східній Україні, щоб повести об'єднаними силами спільне діло визволення і шляхом національної революції створити велику Самостійну Соборну Українську Державу. Коли мова про Німеччину, то можна сміло заявити, що УВО не відкидала б помочі Німеччини, для якої Польща є також ворогом. Але, нажаль, ідеї УВО не йдуть впарі з основними лініями сьогоднішньої німецької політики, а тому на сьогодні не може бути й мови не тільки про якусь активну німецьку допомогу, але навіть про симпатії німецької громадськості до акції УВО. Що ж до Литви, то кожний українець може ставитися симпатично до литовських змагань, подібно це можуть робити литовці супроти українців, але від того ще далеко до активної допомоги Литви для УВО. Литва забагато тепер має своїх турбот, щоб могла активно підперти змагання українського народу, а зокрема діяльність УВО! Та зрештою Литва здає собі справу з того, що підтримка УВО могла б ускладнити її і без того тяжке міждержавне становище.

Українська Військова Організація існує сьогодні оперта виключно на поміч української громадськості. Українська громадськість повинна це собі усвідомити, що лише від неї залежить розвиток УВО. Спертя діяльності УВО на сили власного народу дало досі та й дає нині тільки додатні висліди. Маючи свободні руки, незв'язана ніякими зобов'язаннями супроти чужих держав, УВО може тільки виправдати ті надії, які на неї покладають, і те довір'я, з яким громадськість до неї відноситься.»

Голосною луною відбився процес серед заокеанських українців. Щойно недавно вернувся зо своєї

об'їздки по Злучених Державах Північної Америки й Канаді полк. Євген Коновалець, що відбув там безліч нарад, зустрічей і ширших сходин з представниками заокеанської української суспільности, що в великій своїй перевазі з симпатією ставилася до боротьби Української Військової Організації й усіляко їй допомагала. Деякий образ розмаху протестаційної акції американських і канадських українців і того розголосу, що його набрав серед тамошньої української суспільности процес за атентат на Східні Торги у Львові, може дати нам короткий огляд тієї діяльности в «Сурмі»:

ЗАОКЕАНСЬКІ УКРАЇНЦІ ПРО ЗАСУД У ПРОЦЕСІ ЗА ЗАМАХ НА «ТАРГІ ВСХОДНЄ»

Українська заокеанська преса про останній ляцький присуд на членів УВО.

Вандальський присуд польського суду в процесі Романа Біди й товаришів викликав і серед нашої заокеанської еміграції рішуче обурення. Все тамошнє українське національнє громадянство творить з цього приводу один фронт і якнайгостріше осуджує цей нечуваний судовий бандитизм у псевдо-культурній ляцькій державі. Ці настрої ярко відбиваються теж на сторінках цілої українсько-американської національної преси, яка добачує в згаданому присуді — з одного боку — методи нищення непокірного противника, переводжувані зо скаженістю заїлого інтруза, що за ціну крови і трупів старається закріпити своє непевне становище на наших землях, а з другого боку — добачує вона в цьому присуді високе зміцнення українських національних сил і світлий зріст української державної ідеї, що власне запевнює нам у дальшій боротьбі неминучу перемогу.

Нижче наводимо наймаркантніші голоси нашої американської преси, які справді варті того, щоб їх тут одмітити.

«Свобода» в ч. 155 з 7 липня ц. р. в своїй змістовній, дуже піднесеній передовиці п. з. «Не загине» вказує на те, що мимо теперішнього наступу на всіх чотирьох займанщинах на українське національне життя, мимо важкої руки всіх окупантів їхні ворожі заміри ломляться, натрапляючи раз-у-раз на щораз сильніший опір з нашого боку. Ми свідками, як зростає активність українських сил за Збручем, як зачинається кривава боротьба за економічну й політичну самостійність на Закарпатській Україні, як чергуються, і не видно їм кінця, політичні процеси за державну зраду в Галичині. А далі написано там: «Не входимо в те, чи революційна акція є там ведена в такий спосіб, як собі цього кожний з нас бажав би, але це є неспірний факт, що революційна ідея, а разом з нею і революційна боротьба проти Польщі знаходить відгук і є проречистим доказом активності поневоленого українського народу і його протесту проти цього поневолення. **Всі ті події свідчать виразно, що українська державна ідея вже так всякла в тіло і кров теперішнього покоління, що вже нема такої сили, щоб могла її тепер знищити.**

«Америка», подаючи в 76 числі з дня 7 липня ц. р. за «Таймсом» вістку про засуд Романа Біди й товаришів, зазначає, що: «Як Роман Біда так і другі обвинувачені сподівалися польської пімсти за їх боротьбу проти Польщі, але навіть у царській Росії за кинення бомби не карали смертю, тільки тюрмою і каторгою».

В передовиці «За незалежність» з 3 липня ц. р. сказано, що: «Нація, яка хоче жити своїм самостійним життям і для того працює та посвячується — **мусить** стати самостійною. Все те залежить у дальшому від зорганізованих сил українського народу... Останніх дванадцять літ безмірно змінили український нарід щодо його національно-політичної свідомости і готовости». З того дальший висновок — «година української волі знов прийде і дзвін свободи знову загремить по широкій самостійній Україні. Тому українцям годі попадати в зневіру, або в розпуку, але з надією, вірою і певністю треба все йти вперед до повної перемоги української нації, до її недалекого вже дня воскресення».

«Народне Слово» в низці статей з 10 липня ц. р. вказує на подібність фактів з минулих українсько-польських відносин. Криваві суди вже були в нашій історії, але за ними слідували теж, як невідклична реакція, Жовті Води, Плявці, Зборів і велика кривава ляхам відплата. Те саме настає й тепер. Українських революціонерів засуджено. Смерть члена УВО, Романа Біди, може вважати Польща для себе за тріумф, але це буде хіба тріумф її близького й ганебного впадку, так як упав свого часу скривавлений революційною кров'ю передостанній жандарм Європи — царська Росія.

З канадійських наших часописів: «Західні Вісті», «Канадійський Українець» і «Український Голос» подають телеграми про згаданий присуд великими буквами на перших своїх сторінках.

Протестаційне віче в Нью-Йорку. На першу вістку про жорстокий засуд, виданий поль-

ським судом у процесі 17 членів УВО, Відділи ОДВУ в Асторії і Нью-Йорку скликали негайно протестаційне віче в Нью-Йорку дня 13 липня ц. р. «Український Народний Дім» виповнило наборзі кілька сотень учасників. В низці виголошених промов змальовано події на українських землях, які довели до створення української революційної організації, а зокрема до замаху на Східніх Торгах минулого року у Львові. Всі речники вірно підкреслили, що причиною запізненого цькування обвинувачених польською пресою, судом, прокурором і цілою «кресовою» польською галапаснею, є нова, свіжа, молода, дотепер невідома українська сила, що наростає, яка саме й наганяє щораз більшого страху польським можновладцям. Новий українець цінить загально-народню справу і загально-національне добро понад усе і не зрікається цього добра і стремлінь до нього навіть під загрозою смерти. Ворожі шибениці й тюрми — українських революціонерів не застрашують. Кожна жертва притягає до боротьби нових людей. **Кожний дикий присуд компромітує перед світом не засуджених, але тих, що судили.**

Поляки як слід розуміють вагу й силу революційного ідейного руху, а змагання УВО зокрема: вони знають, що в тій організації витворюється щораз дужча провідна верства, яка відповідного часу стане на чолі нового зриву українського народу і припинить польське хазяйнування на українських землях. Тому чим скоріше УВО при допомозі всього українського громадянства в краю і на еміграції розвине свою працю так, що ніодин польський жовнір, ніодин урядник не буде певний, що вийшовши з хати зін до неї назад живий вернеться, ніодин поїзд не буде певний, чи доїде до своєї цілі, ні-

один жандарм не буде певний, чи доведе державні гроші до означеного місця і т. д., тим скоріше прийде визволення українського народу.

Закінчено віче при піднесеному настрою учасників одностороннім прийняттям наступних резолюцій:

1) Ми, українці міста Нью-Йорку, зібравшись на віче дня 13 липня 1930 року, протестуємо проти ляхських знущань над українським народом на окупованих Польщею Західньо-Українських Землях.

2) Протестуємо проти засуду на смерть Романа Біди і засуду до в'язниці його товаришів і висловлюємо їм своє глибоке почуття, як борцям за визволення українського народу з ляхської неволі.

3) Взиваємо українську еміграцію в Америці, Канаді та інших країнах піднести свій протест в обороні засуджених українських борців і протест проти ляхського терору над українським народом.

4) Достойною відповіддю зо сторони еміграції на польські знущання буде, коли ми разом зо своїми протестами прийдемо з більшою допомогою нашій революційній організації УВО, котра бореться проти польської окупації і ляхських насильств на наших рідних землях.

5) Закликаємо все свідоме українське громадянство на еміграції урядити в своїх місцевостях відповідні масові протестаційні віча і збільшити збірку на революційний фонд для УВО, що буде гідною відповіддю на ціле знищення ляхських катів.

Українське протестаційне віче в Брукліні.

Союз Українських Національних Товариств і Братств міста Брукліна zareагував на останній засуд членів УВО у Львові протестаційним вічем, уладженим під час пікніку 13 липня ц. р. Промовці представили в загальних рисах теперішнє політичне положення на українських землях, а зокрема під польською окупацією, та основно спинилися над безоглядними репресіями, яких уживає Польща для нищення всіх проявів українського самостійного розвитку. Останній жорстокий присуд на членів УВО є тільки одною ланкою в безконечній черзі ляхських варварських насильств. Віче винесло резолюції, де новий польський присуд смерти нап'ятовано, як нову спробу застрашити український нарід, спробу, що напевно не вдається, бо присуд притягне до боротьби ще більше безоглядних борців проти польської окупації. Віче виказало далі глибоку пошану жертвам ляхської жорстокости, одночасно закликало українську еміграцію в Америці й Канаді теж дати свою відповідь на львівський присуд і то дати її чинним піддержуванням усіх установ у рідному краю, які боряться проти польської окупації. Піддержка та має йти безпереривно аж до того часу, поки не здійсниться ідеал українського народу — соборна українська держава.

Протестаційні віча в Гемтремк, Міш., і Кокус, Н. Й.

Започаткована українськими національними товариствами Нью-Йорку протестаційна акція проти засуду Романа Біди і товаришів переводиться серед нашої еміграції інтенсивно далі. Одержуємо відомості, що Відділ ОДВУ в Де-

троїті робить поспішні приготування до ула-
дження такого віча на день 3 серпня ц. р.

Уладженням пікніку для УВО і рівночасно підготуванням протестаційного віча на день 10 серпня ц. р. зайнявся теж Комітет Громадських Клубів у Кокус, доручаючи їх переведення спеціальному тимчасовому комітетові.

Масова протестаційна акція в Канаді. Масовим вічем, уладженим у Вінніпегу дня 20 липня ц. р. почалася широка акція протестів нашої канадійської еміграції проти ляцького озвіріння на українських землях.

З радістю підкреслюємо цю активність наших братів у Канаді, що тим способом гідно заявляють свою національну спільноту з матірним пнем і належно розуміють свій обов'язок перед Батьківщиною.

Віче в Вінніпегу відбулося при переповненій просторій залі «Просвіти», що найкраще вказує на велике зацікавлення тамошнього громадянства справами старого краю. Всіх речників вислухано з напруженою увагою. Перед очима присутніх пересунулися трагічні дії нашої найновішої історії. Загибаюча Українська Армія залишила для молодого українського покоління міт власної державности, яку вона в затяжних боях довго і героїчно захищала. Цей міт стає одинокою ідеєю нашої патріотичної молоді. На руїнах давньої армії, але з тими самими цілями, твориться нове наше військо, яке сходить щоправда під землю, але говорить мовою, яка личить жовнірові. З самопожертвою, прикладним героїзмом і залізною рішучістю боронить воно наші землі перед дальшим наїздом ляцьких кровожадних гіен і здичавілої военщини. Тому недиво, що застрашена ляшня хапа-

ється середньовічних методів нищення УВО. Однак дарма! «Пущеної стріли ніхто не зуміє завернути». Так само розгону українського народу в напрямі здобуття волі ніодин ворог не зуміє задержати. Кожне насильство тільки гартує і скріплює українські сили.

Присутні учасники віча прийняли одногослоно резолюції наступного змісту:

«Ми, громадяни Канади українського походження, зібрані дня 20 липня 1930 року на протестаційному вічі в місті Вінніпегу, провінції Манітоби, порушені до глибини нечувано жорстоким засудом польського суду на смерть через повішення молодого студента Романа Біди — протестуємо якнайрішучіше в ім'я справедливости й гуманности проти насильства над нашими братами в краю і домагаємося:

1) знесення присуду на смерть студ. Романа Біди польським судом у Львові,

2) Запорядження нової розправи.

3) Покликання до лави присяжних суддів-українців у процентівім відношенні українського населення наших земель окупованих Польщею (80%).

4) Припинення середньовічного варварства — тортування політичних в'язнів польською поліцією.

До загального протесту прилучилися такі українські організації міста Вінніпегу:

Канадійський Український Інститут «Просвіта»

Запомогове Братство св. О. Николая

Читальня «Просвіти»

Взаємна Поміч, I Відділ

Запомогове Братство ім. св. Михаїла

Рідна Школа ім. Маркіяна Шашкевича

Драматично-співочий Гурток ім. Юрія Федьковича

Жіноче Товариство ім. Лесі Українки
Канадійське Жіноче Товариство.

Зокрема треба відмітити палку заяву на вічу представниці канадійського українського жіноцтва, яка заявила, що українське жіноцтво горде з того, що в рядах Української Військової Організації заступлене нарівні жіноцтво з чоловіками, а навіть уже понесло жертву в особі сл. п. Ольги Басараб, яку люті ляхи замордували. В останньому процесі були знову між обвинуваченими два жіночі імена. Речниця заявила далі, що українське жіноцтво дасть з себе тисячі таких борців, а українські матері зуміють виховати молоде покоління, що стане в обороні прав українського народу, створить мільйонову армію, що прожене всіх зайдів-галапасів з українських земель.

«Комітет Оборони Українських Політичних В'язнів» на Канаду видав до цілого канадійського громадянства поклик, в якому взиває до рішучого осуду польських людожерних методів у відношенні до українського населення. До слівно сказано там м. і., що «навіть середньвічні закони, напів варварські, знали кару «голова за голову», а польський суд перейшов їх, бо ж на «Таргах Виходних» не вбито нікого. До найбільш жорстоких країн світу до світової війни слушно зачисляв культурний світ царську Росію, але нічим супроти неї не поступилась «Ржечпосполіта Польска». Коли російські революціонери кидали бомби на самого царя-можновладця, то їх суджено на тюрму, тяжкі роботи, ніколи на смерть. Тим засудом ляшня до-

казала поновно, що ляцький суддя є тільки суд-
дею для поляка, бо для українця є він завжди
катом.»⁸⁾

⁸⁾ "Сурма", ч. 6-7, червень-липень 1930.

ХІІ.

ЖЕРТВА ЧИ «ПАРШИВА ВІВЦЯ»?

Що ширші кола суспільности огортає революційний рух, то більша небезпека, що знайдуться в ньому, крім мрійників та ідеалістів, також і менш вартісні а то й зовсім нікудишні одиниці. В цьому соціологічному законі нема винятку для жодного народу, для ніякої суспільности. І цілком природно, що й серед членів Української Військової Організації могли й мусіли попадатися люди, що пішли туди тільки під впливом молодечої романтики та в шуканні захоплення сенсацією. Приклад того бачимо на особі Тараса Крушельницького.

До сьогодні невияснено, яким чином дістався він до Української Військової Організації. Походив він з відомої в Галичині інтелігентської родини Крушельницьких, батько його Антін Крушельницький, був представником ліво-ліберальних кіл тієї інтелігенції, не тільки в своїх поглядах і статтях чи інших писаннях, але й у практичній дії. Якийсь час був навіть членом української радикальної партії. І його син Тарас, у часі, коли кінчав свою гімназійну науку в Коломиї, також був активно заангажований у діяльності тієї партії, що мала сильні свої впливи на Подкутті. Таким його з того часу пам'ятає й автор. Коли ж він прийшов до Львова і записався до університету, дістався в насичену націоналізмом атмосферу студентського Львова кінця двадцятих і початків тридцятих років. Після відомих листопадових демонстрацій 1928 року у Львові бачимо його вже в скла-

ді т. зв. Студентської Екзекутиви. Під свіжим враженням могутньої маніфестації під церквою св. Юра, студенти влаштували масове віче, винесли на ньому різні патріотичні постанови й резолюції, а для виконання їх обрали Студентську Екзекутиву на чолі зо студентом ветеринарії Володимиром Бялим, вихованцем коломийської гімназії і старшим уже хлопцем, бо перебув він 1918 - 1920 роки в українській армії. До тієї ж Студентської Екзекутиву ввійшов тоді й Тарас Крушельницький, правдоподібно при підтримці своїх товаришів з «Пласту» — він був пластуном, належав до куреня «Лісових Чортів». Дуже можливо, що хтось з молодших членів УВО, що теж належали до Пласту, висунув його кандидатуру на члена УВО і в тому часі, коли під шаленим тиском української молоді розширялися рами УВО, коли годі було добирати членів з такою старанністю й обережністю, як це діялося після переходу Української Військової Організації з революційно-військової масовости 1920 - 1922 років у строгіше контрольовану конспіративну організацію, увійшов туди і Тарас Крушельницький. Разом з ним напевно стали тоді членами багато інших йому подібних юнаків, та згодом або остиг у них юнацький запал, або не мали нагоди виявити себе в акції і так само тихо щезли з УВО, як і туди прийшли.

Не так з Тарасом Крушельницьким. Він не тільки був здібний, але й амбітний, йому замало було вдоволитися самою приналежністю до організації. І вина тут може не так його самого, як тих, що йому дали можливість ось так «виявити» себе в організації. Мрією кожного юнака в тому часі було взяти участь у якійсь голосній і небезпечній акції УВО. Невідомо, чи й Тарас Крушельницький так само бачив перед собою свою майбутню діяльність в організації, але до бойового відділу він не попав. Приділено його до пропагандивного відділу, що в тому часі належав до

Ярослава Барановського. Ярослав Барановський теж був пластуном, навіть займав якийсь видніше становище в пластовій ієрархії і можна здогадуватися, що пластовими зв'язками Тарас Крушельницький дійшов до Ярослава Барановського і потім через нього до УВО.

Зайвий раз на прикладі Тараса Крушельницького показалося, що здібність не завжди йде в парі з характерністю. Вже при першій зустрічі з поліційними методами Тарас Крушельницький не витримав проби і заломився багато більше і багато глибше, як ті хлопці, що мали стояти під його духовою опікою. В той час як інші чи то до тільки своєї власної участі признавалися, чи то «сипали» — то майже завжди тільки про те, що або вже було відоме поліції, або про що вона здогадувалася і побоями та погрозами дальших побоїв вичавлювала з арештованих потрібні їм зізнання, Тарас Крушельницький, раз станувши на похилу площу, з'їхав по ній до кінця. Не тільки обтяжив сам себе, не тільки потвердив усе, чого домагалася від нього поліція, але добровільно понаговорював, що тільки знав і чого навіть на думку поліції не приходило питатися в нього. І він один з-поміж усіх інших погодився на конфронтацію з Гуртаком — ця ганебна сцена описана була в розповіді Гуртака.

Коли всім обвинуваченим доручено акт обвинувачення і можна було вже їм без свідків порозуміватися з оборонцями, постало питання, яку вибрати лінію оборони, хто може признаватися на розправі, а кого б можна ще рятувати. По нараді з адвокатами вийшло, що Крушельницькому нічого не допоможе, він так себе обмотав своїми зізнаннями, а властиво втопив себе в масі своїх протоколів, що ніякі зусилля його звідти вже не витягнули б. Він мусить признаватися до приналежності до УВО і тим збільшити шанси інших, яких, доречі, він сам найбільше «заси-

пав». Усіма силами опирався тому Крушельницький. Він признавав, що йому нема виходу, що його напевно засудять, але хотів, щоб це сталося без його признання на розправі до приналежности до УВО. В тому напрямі дуже сильно на нього впливав його батько, а чому, про те ще буде сказано. Кінець-кінців погодився на те просто під погрозами своїх тюремних товаришів-в'язнів.

Ненадто похвальна поведінка Тараса Крушельницького в часі поліційного слідства, не тільки як члена УВО, але і як людини, тільки частинно вийшла на яву в часі розправи. Вернімося на хвилину на залю розправ, де в чотирнадцятому дні розправи зізнавав поліційний агент Роман Хшановскі:

«Про обвинуваченого Тараса Крушельницького оповідає свідок, що обвинувачений теж до всього признався. Свідок дав обвинуваченому папір, щоб він сам списав свої зізнання, що обвинувачений зробив. А на підставі тих зізнань свідок ще раз переслухував обвинуваченого Крушельницького. Обвинувачений признався, що до УВО втягнула його панна Голубівна, дуже гарна, в якій він залюбився. Голубівна заізнала його з «Зидлигом» і цей обвинуваченого заприсягав. Обвинувачені Тарас Крушельницький, Михайло Колодзінський і Володимир Гуртак творили «трійку». Перший з них мав вербувати людей до УВО, другий вишколювати їх і передавати до диспозиції третьому. Крушельницький признався ще й до того, як вербував людей на Знесінні до УВО, кого саме, говорив про виклади на Кайзервальді. Оповів Тарас Крушельницький, як то обвинувачений Гуртак пропонував йому зробити напад на фабрику в Винників, щоб здобути гроші, як Крушельницький вірадив Гуртакові цей напад, а запропонував напад на каритку з грішми, що їздила часто до

Винник до фабрики тютюну, на що Гуртак погодився. Крушельницький сказав навіть на поліції, хто цей напад мав виконати. Сказав теж свідкові, що просив панну Шушкевичівну нарисувати плян Знесіння.

Оборонець д-р Ганкевич: Ви казали, що зізнання Тараса Крушельницького не були зізнаннями, тільки «визнаннями». Що це значить?

Свідок Роман Хшановскі: Обвинувачений Тарас Крушельницький оповідав мені свої зізнання так сердечно, так щиро, що я мушу назвати це «визнаннями». Бо ж обвинувачений казав мені, що його присяга не в'яже, що його батько дуже заможний і як тільки він вийде з тюрми, то зараз виїде закордон.

Оборонець д-р Ганкевич: І ви навіть не подумали, що це міг бути підступ зо сторони обвинуваченого?

Свідок Роман Хшановскі: Ні, бо обвинувачений сказав мені, що він людина молода, його цілтю не є УВО, він більше любить гарні жінки, як УВО.

Тарас Крушельницький: З того всього, що сказав свідок, є десята частина правди.¹⁾

Аж три дні пізніше, на сімнадцятому дні розправи, в часі допитування комісаря Чеховського, Тарас Крушельницький зложив заяву:

«Я рішуче заявляю, що я ніколи не говорив на поліції, що мене присяга не в'яже, або що мій батько досить заможний і я виїду зараз закордон, якщо мене випустять з тюрми. Все те, що тут у цій справі говорили поліційні агенти — це провокація поліції».²⁾

²⁾ "Новий Час", ч. 69 (827), понеділок, 23 червня 1930.

¹⁾ "Новий Час", ч. 67 (825), середа, 18 червня 1930.

Весь час після засуду, перебуваючи у львівських Бригідках разом з іншими спів-в'язнями, Тарас Крушельницький не вдавався в розмови й дискусії на політичні, зокрема націоналістичні теми. Заслонявся тим, що він заглиблений у науку — саме тоді він вивчав французьку мову. Єдина його уступка в то-вариському житті, це те, що провадив церковний хор політичних в'язнів, щонеділі співав на Богослу-женні в тюремній каплиці. Його пильно відвідував батько, побачень у той час нетрудно було дістати, навіть поза чергою і довших, коли всунути щось у руку тюремним наглядачам. Вислідом тих його час-тих конференцій з батьком було те, що його несподівано перевезено досиджувати решту присуду в Зо-лочеві. Про те постарався його батько, бо в тому часі в золочівській тюрмі майже не було політичних в'язнів українських націоналістів. Ішлося про те, щоб облегчити Тарасові Крушельницькому пірвати не тільки ідейні, але й товариські зв'язки з націоналіс-тичними в'язнями. Десь приблизно в тому часі в советофільському місячнику «Нові Шляхи», що його видавав у Львові Антін Крушельницький, була на-друкована довша стаття за підписом Тараса Кру-шельницького, де виказувалися різні противорічості в писаннях Дмитра Донцова, впарі з критикою його націоналістичного світогляду. Цю статтю написав Антін Крушельницький, тільки підписав під нею си-на. Не тільки, що в тому віці Тарас Крушельниць-кий, молодий студент, хоч і здібний, не потрапив би її написати, але до такої праці треба було довшої підготовки, ґрунтовного перечитання і перестудіюван-ня пребагатьох статей Донцова, а Тарас Крушель-ницький того в Бригідках не робив, він сидів у спіль-ній камері з іншими націоналістами і кожен там ба-чив, що хто читає. Тут і там попадалися їм у руки окремі випуски «Літературно-наукового вістника» — та це й було все. Стаття ця була поміщена неза-

баром після переїзду Тараса Крушельницького до Золочева і не мав би він часу за кілька тижнів перестудіювати всього того матеріялу. А помістив її Антін Крушельницький тому, щоб реабілітувати свого сина в очах большевиків. Поминувши те, що йому самому було соромно перед большевицьким консулем у Львові, що фінансував його видавництво, мовляв, що тут говорити про вплив на українську суспільність, коли нема впливу на власних дітей, — Антін Крушельницький уже тоді ладився виїздити з родиною в Советську Україну, а як тут їхати з сином, членом Української Військової Організації? Тому то він так страшенне побивався за тим і всіми силами впливав на свого сина Тараса, щоб він не признавався до приналежности до УВО. Нехай, що його засудять, коли вже так далеко зайшло і нема на те ради, але нехай судять його помимо заперечення приналежности до УВО. Тоді все можна б скласти частинно на поліційні побої, частинно на дівачьку романтику, що при першій же твердій зустрічі з життям розвіялася.

Тарас Крушельницький відсидів свої три роки і скоро після того поїхав з батьком та іншою ріднею в Советську Україну. В міжчасі оженився він зо своєю товаришкою з лави обвинувачених, Стефою Шумкевичівною, і повіз її з собою. Нецілий рік після того вбито в Ленінграді Кірова, по цілому Советському Союзі розлився новий червоний терор, хвиля арештувань захопила й родину Крушельницьких і Тараса Крушельницького розстріляно.

В зв'язку з тим у деяких колах української суспільности почали було творити легенду, неначе б то Тараса Крушельницького, як свого члена, відрядила Українська Військова Організація в Україну для своїх цілей, використовуючи советофільство його батька, щоб йому вможливити виїзд і діяння в Укра-

їні. Це мало б підтверджувати обвинувачення і розстріл за діяння з рамени УВО.

Ці макіявелістичні теорії треба відкинути з усією рішучістю. Тарас Крушельницький попався до Української Військової Організації чисто випадково і духово порвав з нею ще далеко перед виїздом в Україну, правдоподібно вже під першими ударами в п'яти на поліції вивітріла йому з голови вся революційна романтика. Був це панич, що любив гарно одягатися, залицятися до дівчат і — не так як деякі інші члени його родини — плавати по верху життя. Навіть і називали його рідко Крушельницьким, чи хочби Тарасом, а більше здрібнілим іменем «Чача». І таким «Чачею» був він не тільки по імені чи своїй поверховності, але й по своєму дусі.

Трагічний його кінець прийняли різно. Одні жаліли його, як людини, мовляв, це большевицька жертва і ланка в трагедії української інтелігенції в Сове́тах, другі бачили в ньому «паршиву вівцю», що пішла на службу большевиків, а тому, мовляв, — «котюзі по заслугі». Правда, як завжди в житті, мусить десь бути посередині між тими двома скрайніми оцінками.

Для Української Військової Організації Тарас Крушельницький, за короткий час свого діяння в її рамах, чести не приніс. Але в тому вина не так його самого, як і тих, що його до організації притягнули.

ХІІІ.

А НА КІНЕЦЬ?

Процес за атентат на Східні Торги був у багато дечому відмінний від попередніх. Найперше, виступило в ньому вже наймолодше покоління УВО, вирощене і виховане аж після закінчення збройних визвольних змагань 1914 - 1920 років. За винятком Володимира Гуртака, що короткий час служив добровольцем у коломийському полку, і Володимира Махницького, що мавши всього п'ятнадцять літ теж зголосився до української армії в 1918 році — ніхто з підсудних, висказуючися досадно, «не нюхав воєнного пороху». Явище зовсім природне: старше покоління переходило до легальної праці, законом природи на його зміну вступало покоління нове.

Але воно не мало бойової заправи, мусіло здобувати її в лавах УВО, а серед своєрідних умовин революційного діяння і конспіративного життя не приходило це легко і приходилося платити не раз дорогу за те ціну. Нема і не може бути порівняння між боротьбою у стрілецьких ровах, явною, під повним денним світлом, охороною міжнародніх конвенцій, де кожен бачить і знає свого товариша по лівій чи по правій стороні, іде з ним нога в ногу, — і боротьбою в сутінках конспірації, де люди випадково довідуються про себе, як співбійців за одну й ту саму справу, де кожен зданий на власний досвід, власну обережність і бореться неначе в п'їтьмі ночі. До такої боротьби потрібно безмірно більше ідейности, а надївсе — моральної сили і сталювого характеру.

Легше згинути в одній секунді під сальною розстрілу з окликом «хай живе вільна Україна» на устах, як повільно, годинами, днями і ночами конати серед тортур у поліційних казматах, не бачивши ні своїх товаришів у воєнних лавах, ні своїх провідників на чолі акції. Це мусимо завжди мати на увазі, щоб занадто поквапно не судити тих, що в тій боротьбі не завжди могли вирости на героїв. Не тільки в Українській Військовій Організації, але в кожній іншій подібній таємній, революційній організації тільки дуже небагато одиниць могли перейти крізь «кімнату з червоним світлом», витримати тортури і виграти бій з фізичним болем. І робити докори цілій УВО чи окремим її членам з того приводу, як це до деякої міри діялося чи то в часі процесу за Східні Торги чи безпосередньо після нього, могли тільки люди, що «кімнату з червоним світлом» або тільки на фільмі оглядали, або читали про неї в сенсаційних романах. Коли ж порівнювати членів Української Військової Організації, навіть молодих і недосвідчених хлопців, з подібними їм побратимами в інших народів, — вони це порівняння можуть витримати з честю. Під шрубкою поліційних тортур ламалися може менше, як інші.

Помимо всього процес за Східні Торги у Львові мав для Української Організації деякі добрі наслідки.

Найперше, він показав, як глибоко всякли її ідеї в український нарід, зокрема в галицьку українську суспільність. З того могли б витягнути науку і легальні українські політичні партії. Бо стало ясным і безсумнівним, що український націоналістичний рух виграє бій за душу української молоді: середнешкільної, студентської, селянської і міської. Ця молодь у своїй величезній масі відкрила своє серце для ідей українського націоналізму, що його активний вияв репрезентувала тоді найперше Українська Військова Організація, а вслід за нею і новостворена Орга-

нізація Українських Націоналістів. З того часу раз на все закритися комунізові шлях до української молоді. Довгі змагання з радянофільством 1923 - 1930 років за вплив на українську галицьку суспільність на відтинку молоді закінчилися повною перевагою націоналізму.

З другого боку процес розкрив деякі небезпеки перед організацією. А саме показав, що політична дійсність не може вже погодитися з чисто конспіративними методами діяння організації на підставі індивідуального добору і вишколу її членів. До голосу зачали приходити й активного політичного діяння домагалися широкі маси, розбурхані революційними і націоналістичними кличами. Для них затісно було в Українській Військовій Організації. Суспільний ґрунт назрівав уже під широку, всеобіймаючу політичну організацію з націоналістичною ідеологією і процес УВО за Східні Торги у Львові був одним з тих ударів у стіну, що пробивали вікна для грядучої Організації Українських Націоналістів.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- АНДРУХ, сотник, — 129.
АЙХЕЛЬБЕРГ Ян — 109.
АНГЕЛЬСКИ Казимир — 54.
АНТОНЮКІВНА Степанія — 27, 28.
АТАМАНЧУК Василь — 142.
БАБИЙ Олесь — 75.
БАВЕР Давид — 107.
БАЖАНСЬКИЙ Михайло — 68.
БАРАНОВСЬКИЙ Роман — 15, 16, 17, 18, 22, 28, 29, 30, 31.
БАРАНОВСЬКИЙ Ярослав — 16, 17, 181.
БАРВІНСЬКИЙ Богдан, д-р — 15.
БАСАРАБ Ольга — 47, 74, 93, 98, 177.
БАЧІНСЬКИЙ Володимир, д-р — 68.
БІДА Володимир — 112, 113.
БІДА Роман — 21, 23, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 36, 40, 48, 51, 52,
54, 56, 77, 81, 86, 94, 99, 111, 113, 115, 119, 120,
121, 123, 131, 132, 143, 148, 149, 152, 154,
167, 169, 170, 171, 173, 174, 176.
БІЛЕВІЧ Казимир — 17, 39, 41, 42, 43, 47, 48, 104, 110, 112, 114, 115,
116, 117, 118, 140.
БІЛЯК Степан, д-р — 28, 36.
БОГУЦЬКІ — 148.
БОДНАРОВИЧ Осип — 158.
БРОНФМАН Поля — 44, 55.
БЯЛИЙ Володимир — 180.
РАСПІЄВСЬКІ Леон — 90.
ВАЦІК Євдокія — 103, 111.
ВАЦІК Іван — 24, 25, 55, 56, 83, 94, 103, 108, 117, 124, 134,
135, 136, 137, 143, 153.
ВЕРБИЦЬКИЙ Іван — 142.
ВІСЬНЄВСЬКІ, поліційний агент — 38, 47.

ВОЙЦЕХОВСКИ Володислав, поліційний агент — 45, 47, 102,
103, 108.

ВОЛОЩУК Оля — 22, 31.

ГАЛУЦИНСЬКИЙ Михайло — 88.

ГАНКЕВИЧ Лев, д-р — 54, 60, 82, 88, 90, 98, 105, 106, 108, 112, 113,
114, 116, 147, 150, 151, 166, 183.

ГАРАЩАК Люба 123.

ГОЛУБІВНА (псевдо) — 182.

ГОЛУФКО Тадеуш —16, 90.

ГОШОВСЬКИЙ Лев 55, 100, 126, 153.

ГРИБІВСЬКИЙ (Сеник, Урбан, Урбанський) — 15, 16, 33.

ГРИЦЬКО (псевдо) — 22, 23, 32, 33.

ГУЗАР (Колодзінський Михайло) — 16.

ГУК Володимир — 142.

ГУРТАК Володимир — 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 27, 29, 30,
38, 39, 46, 55, 56, 94, 97, 98, 99, 101, 102, 116, 117, 120,
121, 122, 124, 135, 143, 146, 147, 151, 153,
181, 182, 183, 187.

ГЕЛЕВСЬКИЙ Іван — 50.

ГОЛУХОВСКИ, воєвода — 7, 10.

ГРАБОВСКИ, воєвода — 14.

ГРЕК, д-р — 133, 147.

ДАШИНЬСКИ Гнат — 88.

ДЕМБІЦКИ, поліційний агент 111 .

ДЕРЕНЬ Йосип — 107.

ДЗІКОВСЬКИЙ — 68, 141.

ДОБРЯНСЬКИЙ Агатон — 108.

ДОНЦОВ Дмитро — 184.

ДОРОШЕНКО Володимир — 89.

ДОРОШЕНКО Петро — 89.

ДУРБАН — 69, 70.

ЖУЛАВСКИ Зигмунт — 88.

ЗАВІША Н. — 108.

ЗАГАЙКЕВИЧ Володимир, д-р — 88.

ЗИДЛИГ (псевдо) — 182.

ЗЯРКЕВИЧ Маріян, поліційний агент — 41, 47, 103, 117, 118, 144.

ІВАХІВ Казимир — 17, 48, 66, 67, 69, 87, 119, 136, 140, 166.

КАЙДАН Михайло — 93, 144, 148.
КАРПЯК Євдокія — 108.
КАЧЕЧКА (Нүся Чемеринська-Барановська) — 18, 23.
КАЧМАРСЬКИЙ Роман — 55, 56, 84, 85, 94, 101, 110, 112, 125, 139, 140, 141, 153.
КВЯТКОВСКИ, міністер — 7, 10.
КИРИПЮК Йосип — 55, 56, 57, 83, 84, 86, 99, 103, 105, 108, 109, 117, 119, 121, 122, 124, 125, 145, 149, 153.
КЛИШ Ярослава — 56, 123, 126, 143, 146, 153.
КНИШ Зиновій (Ренс) — 15.
КОВАЛЬСКИ Йосип, поліційний агент — 45, 96, 105, 106.
КОВАЛЬЧУК Антін, поліційний агент — 106, 123, 147.
КОВАЛЬЧУК Петро — 109.
КОЛОДЗІНСЬКИЙ Михайло (Гүзар) — 16, 55, 57, 85, 86, 94, 121, 125, 141, 146, 153, 182.
КОНОВАЛЕЦЬ Євген, полк. — 67, 68, 69, 71, 90, 166, 167, 169.
КОСТШЕВСКИ — 148.
КРИШТАЛЬ Юрко, інж. — 22, 33.
КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ Антін — 179, 184.
КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ Тарас — 19, 27, 31, 32, 39, 40, 46, 47, 48, 49, 54, 56, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 104, 105, 107, 108, 119, 121, 124, 125, 138, 138, 139, 146, 153, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186.
КУЛЬЧИЦЬКИЙ Ярослав — 56, 101, 121, 126, 137, 146, 153.
КУПЧИНСЬКИЙ Роман — 158.
КУРОВЕЦЬ Іван, д-р — 35.
ЛЕМІШКА Володимир — 55, 100, 126, 149, 153.
ЛЕОНТОВИЧ, композитор — 89.
ЛЕПКИЙ Лев — 158.
ЛІПІШ Гүстав, д-р — 54, 61, 66, 75, 95, 109, 119.
ЛУКОМСКИ, поліційний інспектор — 144.
ЛЮБОВИЧ Ярослав — 15.
ЛЮСТИГ — 17, 33, 34.
ЛЮСТИГ Вірка — 17.
МАКАР Казимир — 109.
МАКАРЕВИЧ Юліюш — 130, 131.
МАКСИМІВ Онүфрій — 28.

МАТЧАК Михаіло — 67, 153.
МАХНИЦЬКИЙ Володимир — 17, 24, 25, 33, 55, 56, 99, 100,
103, 107, 115, 116, 120, 123, 124, 143, 145, 153, 187
МЕЛЬНИК Андрій, полк. — 3, 67.
МИЦІК Роман — 15, 40.
МОСЦІЦКІ Гнат — 108.
НАВРОЦЬКИЙ Йосип — 158.
НАОРЛЕВИЧ Йосип — 55, 56, 98, 104, 105, 110, 117, 123, 134,
135, 136, 137, 143, 153.
ОГОРОДНИК Степан — 55, 101, 107, 126, 145, 153.
ОГРОДНІК, поліційний агент — 98, 100, 101, 123.
ОКІНЧІС — 70.
ОНИШКЕВИЧ Юрій — 101, 105, 117, 126, 141, 153.
ОРЛОВСКИ Н. — 109.
ОСКАР (Ярослав Барановський) — 16.
ОЯК, прокурор — 51, 52, 102, 103, 108.
ПАЛІВ Дмитро 75, 158, 159.
ПЕГЕР, д-р, суддя — 54, 111.
ПЕТРЕНКО, інж. — 89.
д-р ПЕТРУШЕВИЧ Євген — 67, 68, 70, 167.
ПЕРАЦКІ, д-р — 66, 77, 127, 128, 129, 147, 150.
ПЙОТРОВСКИ Теодор — 108.
ПІЛСУДСКИ Йосип 14, 159.
ПОЛІЩУК Терешко — 71.
ПОЛОТНЮЖ Плятон — 142, 149.
ПОСТОЛЮК Петро — 158.
ПОТОЦЬКИЙ Андрій, граф — 77.
ПУЗДРОВСКИ Адам — 107.
РАДОНЬ, поліційний агент — 39, 40, 45, 47, 95, 103, 108.
РАЙНЛЕНДЕР, директор поліції — 160.
РАЧИНЬСКИ Н. — 108.
РЕНС (Зиновій Книш) — 15, 16, 40.
РИБАК (Барановський Роман) — 16, 22.
РОМАНОВСКИ — 7.
РОТІВНА — 111, 149.
САВКА Іван — 107.
САЛЯК — 126.

СЕНЕЧКО Гриць, сотник — 69, 70.
СЕНИК Омелян (Грибівський, Урбан, Урбанський) — 15, 16,
17, 18, 23, 28, 29, 31, 33, 45, 99, 123.
СЕНІВ Іван — 142.
СЕМЯНОВСЬКІ, адвокат — 150.
СИЧ (Роман Сущо) — 15.
СІЧИНСЬКИЙ Мирослав — 77.
СКРИПНИК Микола — 71.
СЛІЗАНОВСЬКІ, д-р, суддя — 54, 114.
СОБІНЬСЬКІ Ян — 142.
СОЛТИС Олександр — 107.
СОЯ Францішок — 109.
СТАРСОЛЬСЬКИЙ Володимир, д-р — 54, 60, 61, 86, 90, 107,
114, 115, 126, 150, 151, 166.
СУРОВЦОВА Надія, д-р — 89.
СУШКО Роман, полк. (Сич) — 15.
ТАТЧИНЕЦЬ Федір — 164.
ТВЕРДОХЛІВ Сидір — 69, 141.
ТЕРЕЩУК Михайло — 7, 8, 9, 10, 21, 24, 25, 26, 27, 29, 39, 40,
55, 56, 82, 83, 84, 86, 97, 98, 99, 102, 111, 116, 121,
125, 124, 138, 143, 149.
ТИМІНЬСЬКІ Н. — 109.
ТРОМЧИНЬСЬКІ Войтїх — 88.
ТЮТЮННИК Юрко — 89.
УРБАН (Урбанський, Омелян Сеник, Грибівський) — 17, 18, 22,
23, 27, 28, 33, 34, 35, 36, 45.
УРБАНСЬКИЙ (Омелян Сеник, Грибівський, Урбан) — 17, 31,
33, 99, 123.
ФЕДАК Степан — 14.
ФЕДУНШИН Йосип — 98, 100, 101, 110, 112, 120, 121, 123,
124, 135, 140, 145.
ФЕДУСЕВИЧ Марійка — 35.
ФУТИМА, д-р — 77.
ХВИЛЬОВИЙ Микола — 71.
ХІМЯК Володимир, поліційний агент — 103, 104, 105.
ХОМИК — 69, 70.
ХШАНОВСЬКІ Роман, поліційний агент — 116, 182, 183.

ЦАР — 121, 137.
ЦЕНЬСКА — 111, 121.
ЧЕМЕРИНСЬКА Нуса (одружена Барановська) — 17.
ЧЕКОВСКИ Омелян — 17, 39, 43, 45, 48, 49, 105, 116, 183.
ЧИЖ Ярослав — 67.
ЧУПРИНКА Гриць — 89.
ШАВЯК Ярослав — 75.
ШЕВЧУК Семен, д-р — 54, 61, 146, 151.
ШТАХЕЛЬ Маврикій — 108.
ШТРАЙТІВНА Марія — 7, 66, 77, 147, 149.
ШТРЕЗЕМАН, міністер — 10.
ШУХЕВИЧ Степан, д-р — 54, 61, 74, 99, 106, 115, 141, 144, 146, 150.
ШУШКЕВИЧ Стефа — 19, 55, 56, 80, 94, 119, 124, 125, 143,
145, 153, 183, 185.
ЮЗЕФСКИ, восвода — 90.
ЯГОДЗИНСЬКИ, суддя — 54.
ЯЦКІВ Михайло — 68.
ЯЦУРА Федір, інж. — 22, 23, 30, 31, 32.

ДЖЕРЕЛА

«Новий Час», Львів, річники 1929 і 1930.

«Сурма», Орган Української Військової Організації,
річники 1929 і 1930.

Інформації: Володимира Гуртака
Онуфрія Максимова.

Затримані в пам'яті розмови з: Омеляном Сенником-Грибівським, Романом Бідою, Михайлом Колодзінським.

Власні спогади.

**СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ
НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД „СРІБНОЇ СУРМИ”,
за час від 1 серпня 1963 до 1 жовтня 1964 року.**

Попередні пожертви проголошені в списках
„Срібної Сурми” чч. 1 і 2.

Антоняк Іван, Філядельфія	дол. 1.00
д-р Базар Антін, Торонто	2.75
Бак Микола, Клівленд	1.75
Балабан Віктор, Гюстон, Тексас	7.75
Балко А., Клівленд	2.75
Бас Іван, Содбури, Онт.	1.25
Белендюк Михайло, Асторія, Н. Й.	1.95
Береза П., Оттава	2.00
о. Боднар Роман, Елізабет, Н. Дж.	2.75
д-р Бойко Йосип, Торонто	2.75
Боярський Б., Нью-Йорк	1.00
Бручковський Микола, Су Сен Марі, Онт.	1.10
Ванд Донна, Торонто	2.75
В. В., Торонто	1.00
Величко Володимир, Ютіка, Н. Й.	1.00
Виняр Юліян, Бронкс, Н. Й.	1.85
Візерканюк Володимир, Ляфаєт Гіл, Па.	1.00
Волошин Іван, Віндсор, Онт.	2.00
Гайдук Бронислав, Чікаго	1.75
о. Гайманович Ярослав, Монтреал	1 00
Галушак Дмитро, Еспанола, Онт.	2.75
Глинка В., Норт Бетелфорд, Саск.	1.00
д-р Гнатюк Богдан Т., Меріон Стейшен, Па.	1.00
Годованець Юрій, Філядельфія	1.70
Головата Степанія, Кантон, Огайо	5.00

Гошовський М., Муз Джо, Саск.	4.00
Граб Омелян, Сиракюзи, Н. Й.	1.65
Грицак Петро, Кренфорд, Н. Дж.	2.65
Гура Ярослав, Бріджпорт, Конн.	2.75
Галадза Михайло, Амбрідж, Па.	1.00
Данчук Й., Гамільтон, Онт.	1.00
о. прот. Двораківський Андрій, Нортгемптон, Па.	1.75
Дзуль Василь, Чікаго	2.75
Дзяба Михайло, Чіпман, Алта.	2.75
Домашевський Микола, Чікаго	2.00
Дорожійський Павло, Нью-Йорк	1.50
Дуда Нестор, Ст. Кетерінс, Онт.	2.75
Дяковська Теофіля, Грімсбі, Онт.	1.00
Дячишин Йосип, Ляшін, Кве.	1.75
Завицький Мирослав, Ірвінгтон, Н. Дж.	2.25
Задорецький Михайло, Джерзі Сіті, Н. Дж.	1.75
Заяць Ольга й Андрій, Торонто	2.75
інж. Зелений Богдан, Віндсор, Онт.	44.50
Зиман Лев, Джерзі Сіті, Н. Дж.	2.00
Іванців Микола, Пасейк, Н. Дж.	3.00
Іващенко Іван, Медісон, Віск.	1.00
Кавка Микола, Клівленд	1.75
Калька Микола, Монтреал	2.00
Касіян Петро, Ванкувер, Б. К.	4.90
Кваснюк Дарія, Льос Анджелес	5.00
Кирилюк Антін, Галок, Мінн.	3.00
Кінтер Іван, Чікаго	2.75
Кіра Петро, Нью-Йорк	2.75
Кіс Петро, Детройт	1.00
о. Клепарчук С., Пасейк, Н. Дж.	2.00
Клюка Антін, Нью-Брітейн, Конн.	1.00
проф. Кльований Яків, Клівленд	2.00
Кобзар Іван, Гантер, Н. Й.	7.75
Коверко Маріян, Торонто	2.75
Козак Богдан, Гартфорд, Конн.	2.75
Колодинський Андрій, Торгілд, Алта.	1.00
д-р Комарницький Теодозій, Бруклін, Н. Й.	1.00

Кравчук Ярослав, Клівленд	2.75
Крижанівська Марія, Рочестер, Н. Й.	2.75
Криловецький Іляріон, Кліфтон, Н. Дж.	1.00
Кудла Володимир, Вава, Онт.,	5.00
Кузів Григор, Віяндот, Міч.	2.75
о. Кулак Степан, Комарно, Ман.	1.00
д-р Кулиняк Петро, Ньюарк, Н. Дж.	2.75
Лашук Н., Саскатун	2.75
о. д-р Левицький Володимир, Міннеаполіс, Мінн.	1.25
д-р Лемішка Іван, Вонда, Саск.	2.75
Лецишин Анна, Йонкерс, Н. Й.	3.00
Лиско Олександр, Річмонд Анекс, Каліф.	2.00
Майборода Д., Едмонтон	1.00
д-р Малиновський Степан, Детройт	2.75
Марків М., Льонг Біч, Каліф.	1.00
Марко Володимир, Торонто	1.25
Маруненко Амброз, Бетлегем, Па.	2.75
Мельник Роман, Стемфорд, Конн.	2.00
Мигаль Кость, Торонто	2.50
д-р Микулович Ярослав, Амбрідж, Па.	1.00
Мисюга Степан, Віяндот, Міч.	1.75
д-р Михайлів Володимир, Нью-Йорк	1.75
мгр. Михайлович Богдан, Чікаго	2.75
д-р Михайлович Ярослав, Монтічелло, Ілл.	1.75
д-р Мовчан Юліян, Мацедонія, Огайо	1.30
Музичка Теодор, Асторія, Н. Й.	1.00
Мушкевич Е., Нью-Йорк	1.10
д-р Навальковський Роман, Віндсор, Онт.	1.75
Настюк Іван, Юніон, Н. Дж.	1.00
д-р Небелюк Мирослав, Саскатун	2.75
Негович Андрій, Ютіка, Н. Й.	1.00
Негребецький Лев, Ірвінгтон, Н. Дж.	1.00
Н. Н., Вудбайн, Н. Дж.	3.00
Н. Н., Ірвінгтон, Н. Дж.	1.00
Н. Н., Люксембург	3.25
Н. Н., Монтреал	5.75
Н. Н., Ошава, Онт.	2.75

Н. Н., Чікаго	2.75
Новаківський Сидір, Філядельфія	2.25
Осадчук Дмитро, Бріджпорт, Конн.	2.75
д-р Падох Ярослав, Нью-Йорк	2.75
д-р Пазуняк Наталія, Філядельфія	1.42
Пастернак Йосип, Детройт	2.00
Петренко Микола, Мільвокі, Віск.	2.75
Петруняк Михайло, Чікаго	1.75
Петрусь Іван, Дюкенъ, Па.	2.75
Пилипишин Степан, Сиракюзи, Н. Й.	2.25
Повх Іван, Спрінгфілд, Па.	2.75
д-р Попель-Олеськович Степан, Гелена, Монт.	2.75
Попович Іван, Клівленд	2.75
Почапський Матвій, Ошава ,Онт.	2.75
Процик М., Клівленд	1.00
Ростецький Данило, Торонто	1.75
Семків Р., Детройт	1.35
Семотюк Йосип, Торонто	2.75
Семотюк Петро, Торонто	1.00
Сербин Іван, Монтреал	1.75
Сироїд В., Еспанола, Онт.	4.75
Сінятович Роман, Філядельфія	1.00
Скоцень Й., Торонто	1.15
Славич Андрій, Торонто	1.00
Слижук Іван, Принс Джордж, Б. К.	1.25
Слюзар Н., Едмонтон	1.00
д-р Снігурович Тарас, Вінніпег	3.10
Сопель В., Торонто	2.00
Сорочинський В., Вінніпег	1.00
Стефанишин Осип, Бруклін, Н. Й.	2.75
Стецик Ірина, Торонто	6.00
Стира Тома, Мессей, Онт.	2.75
Сунак Михайло, Редвотер, Алта.	2.75
Таратула Ольга, Міннеаполіс, Монн.	1.25
Татчин Федір, Едмонтон	2.75
Тесарович Ярослав, Буена Парк, Каліф.	2.75
Тишовницькі Олена й інж. Омелян, Льос Андж.	20.00

Турчак Григор, Феніксвіл, Па.	2.75
Філія УНО, Ошава, Онт.	1.75
Ухач Богдан, Детройт	1.75
о. Федунік Ярослав, Едмонтон	2.75
Фльора Тома, Чікаго	6.25
Худий Іван, Нью-Йорк	1.00
інж. Цеплий О., Детройт	5.00
Чабан Іван, Честер, Па.	1.00
Червінський Микола, Гартфорд, Конн.	3.10
Чопик Василь, Торонто	1.00
д-р Шлапак Степан, Торонто	2.75
Шпак Іван, Сіетл, Ваш.	2.65
д-р Шпилька Юрій, Оттава	1.00
Юрків Володимир, Гарфілд, Н. Дж.	2.75
Юрків Зиновій, Гарфілд, Н. Дж.	2.05
Юсипчук М., Едмонтон	1.00
Юшкевич Роман, Детройт	2.00
Яковлюк Іван, Канім Лейк, Б. К.	1.00

ПРАЦІ ТОГО САМОГО АВТОРА

(Під власним або прибраним назвищем — Богдана Михайлюка)

I. Дрібні брошури:

A. В серії "За що ми боремося? — Бібліотека Українського Націоналіста":

1. Шануймо наше минуле, але не засмічуймо традиції, 1947
2. Природа українського націоналізму, 1947,
3. Пояснення до Програми Організації Українських Націоналістів, 1947,
4. Міжнародне політичне положення та українська справа, 1948,
5. Організація Українських Націоналістів і Українська Національна Рада, 1948.

B. В серії "Політична Бібліотека Українського Націоналіста":

1. Що таке політична еміграція і в чому її значення? 1953
2. Які небезпеки грозять українській політичній еміграції і як з ними бореться ОУН? 1953,
3. ОУН — сумління нації, 1953,
4. Підривна робота большевиків у Канаді, 1953,
5. Перший листопад і український націоналізм, 1953.

II. Публіцистика:

1. Справа Ярослава Барановського - Макара, Краків, 1940,
2. Сьогодні й завтра — думки націоналіста, Вінніпег, 1950,
3. Варшавський Договір у світлі націоналістичної критики, 1950,
4. Бунт Бандери. На чужині 1950 (чотири видання),
5. Під знаком тривожного майбутнього — думки націоналіста, Чикаго, 1951.

III. Праці в збірниках і періодиках:

1. Винниченко — чи Петлюра? ("Розбудова Держави", кварталник "Зарева" чч. 2 і 3 за 1953),
2. Бойові дії ОУН на Західньо-Українських Землях у першому десятилітті її існування, (Збірник "Організації Українських Націоналістів 1929—1954", На чужині 1955),
3. Уривки з праці п. н. "Микола Міхновський — батько модерного українського націоналізму":
 - а) Конституція України в проєкті "Української Народної Партії, ("Самостійна Україна" чч. 9—12 за 1957 р.),
 - б) Військова діяльність Миколи Міхновського, ("Самостійна Україна", ч. 3—5 за березень-травень 1958 р.),
 - в) Микола Міхновський і вибори до IV Думи, ("Самостійна Україна", ч. 3—5 за березень-травень 1958 р.).

IV. Мемуаристика:

1. Дух, що тіло рве до бою... (Юліян Головінський, Крайовий Комендант УВО), Вінніпег 1951,
2. Дрижить підземний гук, (спогади з 1930 і 1931 років у Галичині), Париж—Вінніпег 1953,
3. На порозі невідомого, спогади з 1945 року, перше видання — Париж 1955, друге, люксове видання — Торонто 1963,
4. Перед походом на Схід — спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939 — 1941 роках, частини I і II,
5. Розбрат — спогади й матеріали до розколу в ОУН 1940 року,
6. Б'є дванадцята — спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 року.

V. Розповіді:

1. В яскині лева — українець у польському підпіллі, на підставі записок і матеріалів Тадея Гордона, Торонто 1958,

2. За чужу справу, розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні й у польській армії генерала Андерса, перше видання — Париж 1958, друге видання — Чікаго 1961,
3. Говорить Підгір'я, розповідь Володимира Мокловича, колишнього бойовика референта Окружної Команди УВО в Станиславщині, Чікаго 1958,
4. Голос з підпілля, розповідь Кривоноса, Торонто 1961,

VI. Інші праці:

1. Устрій ОУН — порівняльна студія, Буенос Айрес — Вінніпег 1952,
2. Історія української політичної думки до кінця XVIII століття, популярний нарис, Париж—Вінніпег 1952,
3. У тристаріччя Переяславського Договору (1654—1954), Торонто 1954.
4. Справа Східніх Торгів у Львові, Торонто 1965.

VII. Переклади:

Арнольд Тойнбі: Світ і Захід, ("Українське Слово", Париж, ч. 698—708 за 1955 рік).

VIII. Зредаговані збірники:

1. Календар "Нового Шляху" на 1951 рік, Вінніпег,
2. Календар "Нового Шляху" на 1952 рік, Вінніпег,
3. Срібна сурма, спогади й матеріали до діяння Української Військової Організації, збірник ч. 1, Торонто 1962,
4. Срібна сурма, збірник ч. 2, — Початки УВО в Галичині, Торонто 1963,
5. Над Прутом у лузі... (Коломия в спогадах), Торонто 1962.

IX. В підготові:

1. Срібна сурма спогади й матеріали до діяння УВО й ОУН, збірник ч. 3,
2. Під синім небом Покуття, збірник статей і матеріалів.

З М І С Т

	стор.
Передмова	3
I. Бомби у Львові	5
II. Атенат — підготовка і виконання	15
III. Слідство	26
IV. В поліцейському пеклі (розповідь Гуртака)	38
V. Бій за параграфи	53
VI. УВО крізь польські окуляри	65
VII. Другий аспект УВО на процесі (підсудні та оборона) 80	
VIII. Кімната з червоним світлом	92
IX. Варшавський спец	110
X. Останній акорд (промови і присуд)	119
XI. Відгомін процесу	155
XII. Жертва чи "паршива вівця"?	179
XIII А на кінець?	187
Покажчик імен	190
Джерела	196
Список жертводавців	197
Праці того самого автора	202
Зміст	205

